
БІБЛОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 3 2008

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij Onyshchenko, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Бор'як

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекмарьов

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіпі-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytyynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:
НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Editorial office address:
VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine
Tel.: (044)524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Subscription Index 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

<i>Ковальчук Г.</i> Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ	3
<i>Добрусина С.</i> Обеспечение сохранности документов в век цифровых технологий	11
<i>Слипецький Д., Горбунов В., Сергєєва О.</i> Створення електронного репозиторію Інституту біології південних морів НАН України на основі вільно поширюваного програмного забезпечення	16
<i>Макеєва І.</i> Модель спеціаліста бібліотеки вищого навчального закладу	22
<i>Бугаєва О.</i> Інформаційні ресурси музеїв Києва: проблема джерел Української іконографії.	28
<i>Гетьман Д.</i> Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр.	37

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

<i>Шаронова Н.</i> Актуалізація феномена електронних ресурсів бібліотек у системі наукових комунікацій	47
<i>Кисельова В., Вовк Л.</i> Бібліотечне краєзнавство в контексті підготовки бібліотечно-інформаційних кадрів України	50
SUMMARY	52

Contents

<i>Kovalchuk H.</i> Creation of electronic information resources of book monuments in the VNLU	3
<i>Dobrusina S.</i> Maintenance of safety of the documents in a digital technologies age	11
<i>Slipetsky D., Gorbunov V., Sergeeva O.</i> Development of the IBSS NASU electronic repository based on the freely available software	16
<i>Makeeva I.</i> Model of the expert of a higher educational institution's library	22
<i>Bugaeva O.</i> Information resources of Kiev museums: a problem of Ukrainian iconography's sources	28
<i>Hetman D.</i> The restitution of archival Ukrainian treasures from RSFRR (1921–1926)	37

REVIEWS

<i>Sharonova N.</i> Actualization of the phenomena of the libraries electronic resources in the scientific communications system	47
<i>Kyselyova V., Vovk L.</i> Library study of local lore in a context of training of library and information staff in Ukraine.	50
SUMMARY	52

Галина Ковальчук,

зав. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
д-р іст. наук

Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ

У статті розглядаються методичні підходи та проблемні питання щодо виготовлення електронних каталогів та повнотекстових баз даних книжкових пам'яток – рідкісних і цінних видань. Подається інформація про напрацювання відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у створенні електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток.

Ключові слова: книжкові пам'ятки, електронні ресурси, повнотекстові копії, страхове копіювання, критерії відбору для поцифрування, ксерокопіювання, мікрофільмування, досвід поцифрування стародруків.

Мета статті – узагальнення підходів щодо копіювання стародруків і рідкісних видань та створення відповідних електронних інформаційних ресурсів, а також популяризація певного досвіду в цьому напрямі відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Ця тема останнім часом набуває дедалі більшої актуальності, вона важлива для всіх фондоутримувачів книжкових пам'яток: і тому, що думки щодо збереження та доступності цінних друків є доволі протилежними, і тому, що досі нема чітких стандартів, єдиних програм з копіювання книжкових пам'яток чи підготовки електронних каталогів з описами книги як пам'ятки друку. Цій проблематиці присвячені статті та виступи як програмістів, так і бібліотекарів, що працюють зі стародруками та рідкісними й цінними виданнями. Ми торкаємося в даній статті не технічних проблем, а конкретного досвіду роботи одного спеціалізованого підрозділу на підставі концептуальних підходів до цього виду діяльності.

Книжкові пам'ятки – загально визнана категорія особливо цінних документів історії та культури, наше національне надбання. Деякі книжкові пам'ятки, що зберігаються в державних фондах України, зокрема в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, на наше переконання, є пам'ятками світового рівня, що мають значення в плані збереження загальносвітової пам'яті людства. Саме так формулює завдання щодо збереження, а також популяризації цього спадку Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»¹.

¹ Програма ЮНЕСКО «Память мира»: деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. – Минск, 2007.

Щодо першого завдання – збереження книжкових пам'яток – потрібно дуже чітко розмежовувати поняття збереження документа як матеріального об'єкта (тобто консервація носія інформації) та збереження інформації шляхом перенесення її на інші носії для розповсюдження (тобто доступ до інформації). Щодо збереження оригіналів рідкісних і цінних видань НБУВ, маючи кваліфікованих реставраторів, постійно проводить комплекс робіт з повної чи часткової реставрації ушкоджених книжкових пам'яток. Для збереження змісту книги та її вигляду, тобто інформації, застосовується, як відомо, переведення цієї інформації на інші носії – оптичні диски, високоякісне фоторепродукування, мікрофільмування, а також виготовлення факсимільних видань і репринтних перевидань книжкових пам'яток.

Запровадження в бібліотечну практику методів репрографії (електрофотографія та мікрофотографія) дає змогу отримати досить точне відображення оригіналу. Електрографія, або ксерокопіювання – найбільш універсальний спосіб копіювання щодо оперативності й простоти. Проте відсутність необхідної інформації від виробників породжує певні побоювання: не виключено, що світлове й теплове навантаження може мати негативні наслідки для паперу книг та документів через роки, тобто в папері можуть розпочатися деструктивні процеси, котрі з часом невідворотно призведуть до його повної руйнації. У разі збільшення обсягів послуг із ксерокопіювання виникає загроза зношування паперового носія та появи механічних дефектів книг, адже технологія копіювання потребує щільного притискання примірника

до поверхні машини. Ця процедура шкодить книгам, і це загальновідомо. Тому доводиться робити вибір: або надавати сьгоднішньому читачеві можливість ксерокопіювати потрібну книгу, дозволяючи вирішити його сьгодні проблеми, а завтрашньому користувачеві залишити тільки копії вже знищених документів, або заборонити ксерокопіювання і зберегти книжкові скарби в ім'я майбутнього. Книги, що пережили впродовж століть багато переміщень, евакуацій, аварій, книговидач, можуть розсіпатися вже сьгодні, а їх часте розкриття, інтенсивне опромінення при копіюванні прискорює руйнівні процеси та може зробити їх загибель невідворотною найближчим часом. Отже, для рідкісних та цінних документів частого ксерокопіювання варто уникати або ж взагалі заборонити.

До числа усталених пріоритетів у галузі забезпечення збереженості пам'яток належить їх страхове копіювання. Практика давно довела, що для обслуговування читачів і потреб самої бібліотеки потрібні 3 копії: страхова, робоча (для видачі читачам) і резервна (для тиражування). Тому інформаційне забезпечення потреб користувачів можна здійснювати через фоторепродукування. Донедавна в практиці переважало, як відомо, виготовлення страхових копій на плівкових носіях. Проте цей спосіб, з огляду на його високу витратність, незручність у перегляді, а також з урахуванням сучасних досягнень, є архаїчним. Значно менша популярність цього методу порівняно з ксерокопіюванням пояснюється принаймні трьома чинниками: меншою швидкістю одержання копії; високою ціною послуги; через відсутність обладнання, що може виготовляти копії на паперовому носії з мікроплівки, – складністю сприйняття мікрофіш і мікрофільмів, тим більше, що не всі бібліотеки оснащені якісною відтворювальною апаратурою², тому текст на плівці практично не читається. Мікрофільм має всі недоліки давнього сувою, котрий було замінено кодексом як більш зручним видом книги. Можна продивитись кілька кадрів для одержання довідки, але читати всю книгу на екрані – неможливо й шкідливо для очей; дратівливий шум механічних апаратів для читання свідчить про те, що читач прагне знайти потрібний текст, віддалений на плівці на десятки й сотні кадрів. Крім того, необхідно час від часу пе-

ремотувати рулони мікроплівки з метою запобігти її злипанню та перевірки якості. Більше того, мікрофотографія не може вважатися стабільною технологією. Існує багато прогнозів стосовно довговічності плівки. Апаратне забезпечення для читання мікрофільмів також швидко застаріває, знімається з виробництва, й майбутнім читачам доведеться користуватися лупою³. При цьому ми не закликаємо штучно знищити накопичені в бібліотеках мікрофільми на рідкісні та цінні книжки. У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ є більше сотні мікрофільмів на рідкісні видання, які зберігаються в інших установах, в інших містах. Каталог на них представлений у читальному залі відділу. Інколи це єдина можливість ознайомитися з відсутнім, скажімо у даному місті, виданням. Йдеться наразі про перспективи створення нових мікрофільмів, хоча й до сьгодні страховими копіями вважаються саме мікрофільми, а не сучасні лазерні диски.

Однією з можливостей вберегти документи є мікрофіші. Коштують мікрофіші порівняно недорого, виробництво їх є досить оперативним, для зберігання потрібно дуже мало місця – в одній шухлядці письмового столу можна тримати бібліотеку з тисячі назв. Але знов-таки, на перешкоді стає нестача у бібліотек необхідного обладнання для виготовлення мікрофіш та апаратів для їх перегляду.

Усе більшого поширення набувають електронно-цифрові та лазерні технології копіювання, з одночасним збільшенням обсягів інформації, що закладається на зберігання. Разом з тим, поцифрування дозволяє збільшити доступ до старих видань, зокрема, дає можливість копіювати без зниження якості в кожній наступній копії, сільового збереження, доступу та копіювання в будь-якій точці світу в будь-який час; одночасного доступу до копії кількох користувачів тощо. Недоліки такого способу: висока вартість обладнання і сільової інфраструктури, що потребує спеціалістів для її підтримки; вартість інформації, що зберігається в онлайновому режимі; вартість створення баз; швидка заміна технологій; відсутність стандартів, невирішеність проблем авторського права. Не говоримо вже про ризик, пов'язаний із електронними вірусами, маніпулюванням та змінами оригінальної інформації в електронному режимі, з питанням довговічності цифрової інформації, її

² Скобець І., Новикова Г. Копіювання в бібліотеках як засіб поширення і зберігання інформації // Студії з архівної справи та документознавства. – 2000. – Т. 6. – С. 81–83.

³ Фабиан Б. Обеспечение сохранности – собственное мнение // Петербургская библиотечная школа. – 1999. – № 4. – С. 52–60.

ушкодженням при зміні магнітних чи цифрових сигналів. Магнітні та оптичні носії нестабільні за своєю природою, легко пошкоджуються та зношуються. Крім того, нові пристрої, процеси та програмне забезпечення замінюють обладнання й методи, що застосовуються для запису, зберігання й відновлення цифрової інформації, протягом пригломшливо короткого часу – від двох до п'яти років.

Проте сучасна техніка дає змогу, не пошкоджуючи цінного оригіналу, виготовляти мікрофільм, який у належних умовах може зберігатися достатньо тривалий час як страхова копія, а вже з мікрофільму робити цифрову копію. В мікрофільмуванні є обов'язковий принцип: не мікрофільмувати того, що вже відмікрофільмовано. Тому питання чіткого обліку мікрофільмів є не другорядним. З одного негатива можна тиражувати стільки робочих копій, скільки потрібно. Не вирішеними досі лишаються питання, пов'язані з авторським правом. Загальноприйнятою є вимога не репродувати копії унікальних матеріалів без дозволу автора чи його правонаступника, а також бібліотеки – хранителя оригіналу.

Особливі вимоги висуваються до якості поцифрованих стародруків, які в електронному вигляді повинні існувати в різних варіантах: як страхова копія (документ дуже високої якості поцифрування, при всіх проблемних питаннях довготривалого зберігання цифрових копій) і як інформація – документ для користувача, в якому має бути зосереджена додаткова інформація про дане видання. Потребують докорінних змін організація та умови збереження самих страхових копій. Страхові копії мають зберігатися недоторканими, на випадок втрати оригіналу внаслідок надзвичайних подій, інакше викривлюється сама ідея страхового копіювання. Оригінали виключаються з активного користування, а повноцінні копії страхують їх від загрози зникнення під час видачі користувачам, у випадку техногенних аварій чи стихійних лих. Заміна оригіналу на копію дозволяє зменшити експлуатаційне навантаження на першоджерело, а значить знизити ризик механічних ушкоджень, передчасного «зачитування», актів вандалізму та крадіжок. Насамперед це стосується оригіналів, які треба зберегти для майбутніх поколінь у їх первісному вигляді, тобто книжкових пам'яток певної історичної епохи. Одночасно забезпечується доступ до книжкових скарбів бібліотек найширшим колом потенційних читачів шляхом віртуального наближення до них найбільш

цінних зібрань і окремих документів на нових носіях інформації, їх популяризація через експонування.

На сьогодні, мабуть, нереальним є завдання копіювання всього фонду книжкових пам'яток. При вирішенні цієї комплексної проблеми слід дотримуватись таких основних підходів: вибірковість при відборі книжкових пам'яток для копіювання (мається на увазі унікальність, збереженість, інформативність); недопустимість створення копії за рахунок збереженості оригіналу; використання програм та інформаційних систем, спроможних відтворити точну копію друкованого видання, тобто факсиміле.

Варто зупинитися на тих критеріях, які зазвичай застосовуються у світі при відборі книжок для поцифрування. Безумовно, можна назвати критерій давності документів, а звідти – їх цінності. Справді, стародруки – це вже досить давнені книги, яких лишилося не так багато, і нових надходжень не передбачається. Це, певною мірою, взагалі забуте знання, тому доцільність його масового оприлюднення через доступність у світовій мережі цілком зрозуміла. Інша річ, чи багато сьогодні людей на планеті можуть вільно читати тексти давніми мовами. Мабуть, мало. Зробити ці документи доступними для більш широкого загалу дослідників спроможні відповідні переклади й дослідження текстів. Знов-таки, завдяки вільно доступним копіям ця діяльність теоретично зможе активізуватися. Що ж до того, що цифрові копії виготовляються з метою страхових, на випадок втрати оригіналів, змушені констатувати, що спеціалісти з консервації документного надбання не розглядають поки що цифрові копії як страхові, доки не існують надійні довготривалі технології збереження цифрової інформації. Скажімо, інкунабули, тобто видання XV ст., прожили вже півтисячі років, і їхній стан, при нормальних умовах зберігання, цілком задовільний, тому що, як доведено практикою, ганчірковий папір чи пергамен, на якому вони надруковані, є довговічним. Скільки проживуть сучасні копії, як часто їх доведеться переписувати на нові носії, щоби зберегти зовнішній вигляд стародруків та інформацію, невідомо.

Другий критерій, а можливо – найперший за необхідністю створити копії – це ті випадки, коли та чи інша книжка перебуває в загрозовому фізичному стані і може взагалі загинути, зникнути. Йдеться про розпад паперу, плісняву, вицвітання фарби, проклеювання коліс книжки, наприклад,

силікатним клеєм, чи необхідність збереження книжки, обгорілої під час пожежі тощо.

Наступний критерій – підвищений попит на книгу. Цифрова копія може його задовольнити, зробити текст одночасно доступним багатьом користувачам і на відстані. І йдеться не лише про сучасні чи довідкові видання, а насамперед видання з кошовними гравюрами, переважно природничої тематики, карти, астрономічні першодруки та ін. Адже зі спробами викрадення таких книг чи вирізування з них гравюр стикаються усі великі сховища світу.

Безумовно, наведені критерії не вичерпують усіх можливих підходів. Зокрема, Програма «Пам'ять Росії», що виконується у наших сусідів, пріоритетами для себе обрала першодруки слов'янським, кириличним шрифтом XV – першої чверті XVI ст. Повного зібрання цих видань немає в жодному сховищі світу, тобто колекція ця віртуальна. Тиражована у вигляді дисків на DVD, ця цифрова колекція тепер доступна спеціалістам. Інші критерії відбору – давні рукописні книги, а також рукописи із згасяючими текстами, російський лубок, плакат, карти. Слід додати, що в цьому проекті найголовніша увага приділяється розкриттю змістовної, історичної та культурної цінності представлених у цифровому вигляді документів, тобто обов'язковим є їх дослідження, написання вступних статей та наукових коментарів, наведення бібліографії досліджень про них, складання довідково-пошукового апарату, підготовка зведених каталогів на даний тип видань.

Серед інших прикладів – проект «Manuscriptorium» Чеської національної бібліотеки, де основним продуктом є аналітичний науковий каталог рукописних книг і стародруків, позиваючись на певні позиції якого можна вийти на повні тексти цих книжок. Участь у цьому проекті бере не лише Чехія, але й Словаччина, Польща, Хорватія та інші країни Центральної Європи.

Що стосується виготовлення повнотекстових копій стародруків в Україні, то сподіваємося, різні установи – бібліотеки, архіви, музеї – працюють у цьому напрямі, напрацьовують відповідний досвід. Проблема полягає у відсутності координації цих робіт і недостатності інформації. Зокрема, 2 листопада 2007 р. Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка провела презентацію своєї відповідної діяльності: тут фронтально поцифровуються стародруки у рамках спільного проекту «Програма розвитку ООН» і «Підвищення освітнього по-

тенціалу Київського національного університету імені Тараса Шевченка». На кінець 2007 р. у бібліотеці було поцифровано майже 1000 стародруків, цифрові копії зберігаються на спеціальному сервері, доступ до них здійснюється вільно через мережу Інтернет. Це, можливо, перший і єдиний поки що приклад фронтального цифрового копіювання стародруків однієї колекції, виставленої для загального користування в он-лайн. Безумовно, якби йшлося про виставлення в Інтернеті повних текстів сучасних книг, могло б постати питання про авторське право. Стародруки начебто не підлягають охороні авторським правом, проте вступає в силу право власника цих пам'яток історії та культури, і жодна установа світу, наскільки відомо, не виставляє повністю свої скарби, добре, якщо є каталоги на них; отже, це чи не найперший досвід. Проте пошук відсканованих книжок не є таким легким, як передбачали ініціатори проекту, що створили графічний електронний каталог усіх стародруків цієї бібліотеки. За графічним каталогом шукати важко, а пошукова база даних перебуває в початковому стані. Без можливості пошуку, без інформації, що ж саме поцифровано і представлено в цифровій колекції, цінність проведеної роботи зменшується, бо відкривати послідовно всі копії, переглядати, чи не трапиться, випадково, потрібна книга, дуже обтяжливо.

До речі, не слід недооцінювати роль каталогів, тобто інформації, де і які саме стародруки зберігаються. Ця діяльність у світі останнім часом значно активізувалася. По-перше, ЮНЕСКО, узагальнивши відомості про критичний стан збереженості і доступу до документного спадку, проголосила в 1992 р. Програму «Пам'ять світу», про що вже йшлося. Ця програма виходить із того положення, що деякі книжки, колекції, фонди є частиною всесвітнього спадку, вони перебувають поза межами часу. Такі пам'ятки повинні бути збережені для майбутніх поколінь і доступні в якійсь формі для людства. Тому складається Реєстр найцінніших і найрідкісніших книг, тобто список, так би мовити, колективної Пам'яті світу. Консорціум європейських наукових бібліотек (CERL), своєю чергою, зводить інформацію про всі існуючі сьогодні примірники європейських видань періоду ручного друку («Hand press Book») – стародруки, тобто видання з середини XV ст. до 1830 р. включно. Зведення такої інформації в єдиному ресурсі і, сподіваємось, доступність його в майбутньому спеціалістам зможе показати справді рідкісність, а

відповідно – цінність певних видань, можливо, їх унікальність.

В Україні відповідними документами, насамперед постановою Кабінету Міністрів № 220 від 12 серпня 1992 р. і Програмою збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр., було передбачено укладання Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини загального Державного реєстру національного культурного надбання. Якби реєстр було створено, ми знали б сьогодні, скільки ж стародруків, яких століть, яких друкарень, яких авторів тощо існує наразі в наших державних фондах, і в яких саме. Проте реєстру нема, і сьогодні ніхто не знає, скільки стародруків зберігається у нашій державі. Крім цього, електронні реєстри стародруків мають сприяти перевірці правильності описів на місцях, їх уніфікації. Власне, і колеги з наукової бібліотеки Київського національного університету імені Тараса Шевченка уникнули б деяких прикрих помилок в описі і могли б швидко виставити в електронний каталог описи своїх стародруків, якби взяли ці описи із загального електронного реєстру книжкових пам'яток.

Попри це, маємо наголосити, що переведення стародруків та рідкісних видань у цифрову форму – це найкращий компроміс між існуючими суперечливими вимогами більшого доступу до давніх колекцій і кращого захисту оригіналів. Одразу підкреслимо, що створення сучасних копій зовсім не передбачає страчення оригіналів, навпаки, копії допоможуть збереженню оригіналів через зменшення ризику пошкодження, псування, викрадення при книговидачі.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, безперечно, не може стояти осторонь від сучасних технологій. Ми розпочали таку діяльність зі створення повнотекстової копії українського першодруку – Апостола, надрукованого Іваном Федоровим у Львові 1574 р.⁴ Сканування примірника цього видання ще 1998 р. здійснив Центр бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ. Цифрова копія Апостола виставлена на сайті НБУВ з 1999 р. Того ж року для шведського короля, напередодні візиту Президента України до Швеції, співробітниками Інституту проблем реєстрації інформації НАН України була виготовлена з примірника відділу копія Нового Завіту 1541 р. шведською мовою. Факсимільне видання

цієї книги, виготовлене в єдиному екземплярі, викликало велике зацікавлення у Стокгольмі. На прохання Королівської бібліотеки Швеції, куди воно було передане, нами було підготовлено інформацію про історію нашого примірника.

Наступним досвідом стало поцифрування, дослідження та випуск спільно з Волинським краєзнавчим музеєм та Луцьким Хрестовоздвиженським братством св. ап. Андрія Первозваного фототипічного перевидання видатної пам'ятки вітчизняної літератури – поетичної збірки Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий» 1697 р. Видання є доволі рідкісним, оскільки його автор 1702 р. був страчений у Луцьку за зраду польській шляхті, тому що боровся проти ополячення та окатоличення українського простого люду. Отже, тираж книжки свідомо нищили з політичних мотивів. Якщо в попередніх двох випадках ми маємо тільки цифрові копії, то книга Д. Братковського випущена фототипічним виданням тиражем 1500 примірників, з широким науковим дослідженням та довідковим апаратом. Головна частина видання складається з роздрукованого з цифрової копії тексту оригіналу пам'ятки і його паралельного перекладу на українську мову, здійсненого Валерієм Шевчуком.

За таким же принципом у серії «Пам'ятки бібліотекознавчої думки» здійснено наукове перевидання книги «Бібліотечні парадокси: бібліотекознавчий твір 1736 р.». Відскановано текст стародруку, здійснено його переклад на сучасну українську мову, додано історико-бібліотекознавчий нарис.

Останніми роками у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ активно поцифруються унікальні та рідкісні видання. Відбір книг відбувався за декількома критеріями. Насамперед враховувався критерій давності видань та унікальності чи рідкісності їх примірників. Виготовлено копії двох унікальних інкунабул (видань XV ст.): *Arts memorativa*. – [Augsburg: Johann Bamler, ca 1479?] – посібник із мнемотехніки (становить варіант зареєстрованого в бібліографії інкунабул видання, єдиний у світі примірник цього варіанту); *Li miraculi de la Madonna*. – Venezia: [Manfredus de Bonellis], 15.XI.1498 – ілюстроване видання про чудеса Мадонни (єдиний відомий на сьогодні примірник у світі видання саме цього року). Серед палеотипів (видань першої половини XVI ст.) ми відібрали перше видання найвідомішої праці німецького картографа та астронома П. Апіана «Космографія», яка користувалася свого

⁴ Баркова О. Перший досвід оцифрування раритетів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського // Наукові праці НБУВ. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 337–345.

часу великою популярністю і була перекладена на кілька мов (Arrianus, Petrus. [Cosmographia. – Landshut: Johann Weissenburger, 1524]), а також два тогочасні твори з математики, того ж П. Апіана та Я. Кьобеля, видані 1532 р. у Франкфурті-на-Майні в друкарні Кристіана Егенольфа маленьким форматом, з однаковою гравюрою на титульних аркушах.

Надзвичайно рідкісними в наших книгозбірнях можуть бути не тільки західноєвропейські першодруки, але й вітчизняні видання, зачитані, що називається, завдяки надзвичайній популярності свого часу. З цієї причини виготовлені копії книги Мелетія Пігаса «О христіанском благочестіи к іудеям отвѣтъ» (Львів: друкарня Ставропігійського братства, 4.IV.1593). Це один із трьох відомих на сьогодні примірників цього видання і єдиний примірник в Україні. Серед інших цінних кирилических стародруків поцифровано конволют із п'яти книг «Біблії руської», випущеної у Празі Франциском Скориною 1519 р.: «Буття», «Вихід», «Левіт», «Числа», «Повторення Закону».

Серединою XVII ст. датується дуже рідкісне видання, примірник якого, що зберігається в НБУВ, також поцифровано: «Постановленіе от его Царского величества з Войском Запорозким року 1659» (Київ: друкарня Лаври, [1660]). Видання містить указ російського царя від 13.01.1657 р. про обрання нового гетьмана і виклад акту виборів Юрія Хмельницького; текст «Березневих статей» 1654 р. Богдана Хмельницького і текст «Переяславських статей» 1659 р.; текст присяги гетьмана Ю. Хмельницького і виборчої ради. У бібліотеках України всього два примірники цього видання.

Другим напрямом з відбору видань для поцифрування стала проповідницька, теологічна, деякою мірою – філософська література вітчизняних авторів XVII–XVIII ст., тобто книги, цінні своїм змістом. Підбір таких видань, за спільною угодою про творчу співпрацю, здійснив Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Виготовлено цифрові копії видань з працями Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку»; Леонтія Карповича «Казанье двое»; К. Транквіліона (Ставровельського) «Зерцало Богословіи», «Євангеліє учительне», «Перло Многоцінноє»; Захарія Копистенського «Омилия албо казанье», авви Дорофея «Поученія душеполезна»; Лазара Барановича «Меч духовний» та «Труби на дні нарочитія»; Антонія Радивиловського «Огородок Марії Богородиці» та «Вінец Христов»; Симеона Полоцького «Вечеря душевна»; Іоанна

Максимовича «Богородице-Діво» та «Феатрон или позор нравоучительный» та ін. Більшість із них не перевидавалася, не перекладалася і, можна стверджувати, їхній зміст достеменно не відомий сучасникам.

Третій напрям у відборі стародруків для першочергового поцифрування – рідкісні почаївські видання, у зв'язку з проектом створення наукового попримірникового каталогу почаївських стародруків НБУВ. Критерії визначення того чи іншого почаївського видання, вартим для поцифрування, могли бути різними: цінність змісту, зразок української мови XVIII ст., рідкісність примірника, художнє оформлення, популярність серед читачів тощо. Поцифровано понад 20 почаївських видань, серед них:

Торжесвський Й. Образ примиренія грішного чоловіка с Богом...;

Тома Кемпійський. О подражаніи Христа;

Народовіщаніе, или Слово к народу кафоліческому... (в цій книзі фрагменти тексту подано українською мовою);

Ольшавський М. М. Слово о святом между восточною и западною церковію соединеніи... Переклад із латини здійснено у Почаївському монастирі;

Басарабський Ф. Писмена си єсть Начатки догматно-нравоучительных богословіи. Твір є пам'яткою богословської літератури доби бароко, а також книжної української мови тієї епохи;

Сімя слова Божія, на ниві сердецъ челоуіческих сіяннаго... – Вид. 1-е. – 1772; Вид. 2-е. – 1781. Видатне явище української ораторсько-проповідницької літератури XVIII ст. – збірка проповідей ченців Почаївського монастиря. Є одночасно пам'яткою української мови цього періоду, наближеної до народно-розмовної. Примірник має рідкісний додаток у кінці;

Любович М. Краткоє потребнійших от граматическаго художества вещей собраніе. Рідкісне видання граматики церковнослов'янської мови, написане українським автором XVIII ст. із розрахунку на українських читачів;

Величанія по вся дни в праздникі господьскія, Богородицы и нарочитыхъ святыхъ. Унікальний (єдиний у світі) примірник цього літургійного видання;

Чин іерейскаго наставленія в пути вічныхъ жизни... ;

Молитвослов, в нем же чин часовъ церковныхъ и прочихъ спасительныхъ молений... Примірник є фрагментом видання, приплетений до Чину діаконсько-

го служення... Інших примірників цього видання в НБУВ немає.

Краткоє на краткія вопрос и отвіт способом катихісма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собраніє, на экзамен готовящимся потребное, со отслаіем к пространному описанію тіх же таин в книзі нареченной: Богословіє нравоучителное. Не описане у бібліографії видання, є стислим викладом одного з розділів праці латинського богослова П. Г. Антоїне «Богословіє нравоучителное», яка також видавалася у Почаївській друкарні;

Чин діаконскаго служенія в священнодійствіи Божественныя Літургіи... Унікальний (єдиний у світі) примірник цього літургійного видання;

Богогласник, 1790. Пам'ятка релігійної поезії та музики XVIII ст., яка користувалася величезною популярністю і витримала не одне перевидання (зі змінами). Одночасно є пам'яткою української, церковнослов'янської, польської та латинської мов. Авторами пісень є визначні українські митці епохи; багато творів із Богогласника стали народними піснями;

Транквіліон-Ставровецкий К. Зерцало Богословіи. Твір видатного церковного діяча, письменника і філософа, перевиданий, на численні побажання читачів, майже через півтора століття після першої публікації;

Житіє блаженнаго отца нашего Іова Желіза. Єдиний в НБУВ примірник видання житія першого почаївського святого – преподобного Іова Почаївського (Желіза);

Добриловський Ю. Науки парохіалнія... з славенско-рускаго на простый и посполитый язык руській преложеннія. Збірник проповідей відомого українського поета і богослова, ченця ордену василіан, створений українською мовою; у передмові автор закликає проповідників промовляти з амвону народною мовою, зрозумілою для пастви;

Гора Почаевская, стопою, чудесні истікающую чудодійственную воду имущю, и іконою чудотворною пресвятыя Дівы Матере Божія Маріи почтена, всему миру ясна и явна. – 1772. Рідкісний примірник першого видання цієї книжки, єдиний в НБУВ;

Гора Почаевская... – 1793. Видання є пам'яткою почаївського книгодрукування, містить відомості з історії Почаївського монастиря, також про Чудотворну ікону Богородиці Почаївської та святе джерело, чудеса, які відбувалися у Почаївській святині; містить вірші, присвячені Діві Марії; є пам'яткою книжної української мови XVIII ст.;

Піснь пресвятой Діви Богородиці Маріи... – Поетичний твір, покладений на ноти, присвячений Чудотворній іконі Богородиці Почаївської;

[Книжиця для господарства]. Основний текст українською мовою (кириличним і латинським шрифтом), передмова польською мовою. Одне з небагатьох почаївських видань світського змісту – практичний господарчий порадишник; пам'ятка української мови XVIII ст., особливо цінним джерелом (для історичної фонетики) є українські тексти латинським шрифтом;

Поученіє христіанское си єсть катехизм в кратціи собраный... Пам'ятка української катехістичної літератури, фрагменти тексту – українською мовою.

Паралельно зі створенням наукового каталогу всіх більш ніж 1300 примірників почаївських видань НБУВ та виготовленням повнотекстових копій найбільш видатних з них здійснювалося поцифрування всіх художніх оздоб почаївських стародруків: гравюр, заставок, кінцівок, ініціалів, гербів тощо. Кількість виготовлених файлів з прикрасами перевищує тисячу. Такий своєрідний електронний альбом надасть з часом змогу усім дослідникам атрибутувати на відстані дефектні почаївські друки, ідентифікувати те чи інше видання, вивчати мистецтво вітчизняних стародруків.

Наведений перелік повнотекстових цифрових копій на раритети відділу стародруків та рідкісних видань – це, безперечно, лише початок роботи в цьому напрямі.

Створюється електронний інформаційний ресурс на фонди відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Це електронний каталог листівок XIX – першої чверті XX ст. (в програмі ALLEGRO), бази даних Державного реєстру книжкових пам'яток: інкунабул (488 – усі), палеотипів (2306 – усі в НБУВ, не лише у відділі), книг громадянського друку XVIII – першої чверті XIX ст. – 4500, кириличних стародруків – 623 (XV–XVII ст. – усі, XVIII ст. – частина), колекції рідкісних видань XIX–XX ст. (близько 5 тис.). Відскановано всі картки алфавітних каталогів відділу для представлення їх образів на сайті бібліотеки.

Як висновок можемо зазначити, що створення електронних каталогів чи баз даних стародруків і рідкісних видань, а також їх повнотекстових копій наразі є надзвичайно актуальним. Сьогодні вже значна частина бібліотек, музеїв, архівів працюють у цьому напрямі. Проте ми лише на початку довгого шляху, оскільки досі не вироблені єдині

стандарти, програми, законодавча база тощо. Однак головна проблема не в цьому, і не у неналежному фінансуванні державою цієї діяльності, а насамперед – у відсутності координації робіт. Часом бібліотеки виготовляють повнотекстові копії тих самих видань, тому що не здійснюється обмін електронними копіями, нема можливості ознайомитися з ними на певному веб-сайті. Немає зведених електронних каталогів на ці види видань, що не дає змоги узагальнювати дані про наявні примірники, позбавляє можливості перевірити правильність опису того чи іншого стародруку з метою уніфікації, атрибутувати дефектні видання. Ці проблеми можна розв'язати лише спільно.

Список використаних джерел

- Баркова О.* Перший досвід оцифрування раритетів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2000. – Вип. 5. – С. 337–345.
- Баркова О., Остапова І., Мордвинов Ю.* Презентація рукописів і стародруків у цифровому середовищі // Бібл. планета. – 2005. – № 1. – С. 20–24.
- Вебер Х., Дерр М.* Оцифровка как метод обеспечения сохранности? // Научные и технические библиотеки. – 1998. – № 10. – С. 6–34.
- Жирова Н., Флегонтова Н.* Шляхи розвитку європейських бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві // Бібл. планета. – 2006. – № 4. – С. 33–34.
- Зберегти та зробити доступними стародруки допоможе нова технологія сканування // Світ. – 2007. – № 41–42. – С. 3.
- Кэрл К. Хендерсон.* Библиотеки и авторское право // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 36–38.
- Кулаков С. А.* Репрографічне відтворення бібліотечних і архівних документів (Методичні рекомендації). – К., 2004. – 117 с.
- Ляшенко С.* Цифрова колекція Британської бібліотеки // Бібліотечний вісник. – 2001. – № 4. – С. 26.
- Мізернюк С.* Електронна бібліотека стародруків // Українське слово. – 2007. – 5–11.XII (№ 49). – С. 13.
- Память мира. Общее руководство по сохранению документального наследия / Пер. с англ. И. Ю. Багровой // Память мира. Память России: Сборник инструктивных и методических материалов. – М., 1999. – С. 7–103.
- Перминова О. И.* Электронные документы и сохранность библиотечных фондов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 8-я Междунар. конф. «Крым-2001»: Материалы конф. – М., 2001. – Т. 2 – С. 555–559.
- Питання збереження інформації // Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К., 2004. – С. 385–391.
- Провісники бібліотек майбутнього // Українська газета. – 2007. – 15–21 листопада. – № 30 (134).
- Программа ЮНЕСКО «Память мира»: деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. – Минск, 2007. – 176 с.
- Скобець І., Новикова Г.* Копіювання в бібліотеках як засіб поширення і зберігання інформації // Студії з архівної справи та документознавства. – 2000. – Т. 6. – С. 81–83.
- Фабіан Б.* Обеспечение сохранности – собственное мнение // Петербургская библиотечная школа. – 1999. – № 4. – С. 52–60.
- Шварцман М. Е.* Оцифровывание как метод сохранения старых книг // Память мира. Память России: Сборник инструктивных и методических материалов. – М., 1999. – С. 114–128.
- Використання у бібліотеках сучасних технологій копіювання документів: Методичні поради. – Х.: ХДНБ, 2004. – 19 с. // <http://korolenko.kharkov.com/21/htm>.
- Електронний каталог стародруків (цифровий депозитарій) // www.rarelib.undp.org.ua

Светлана Добрусина,

д-р техн. наук, профессор,
директор Федерального центра консервации библиотечных фондов
Российской национальной библиотеки
(Санкт-Петербург, Россия)

Обеспечение сохранности документов в век цифровых технологий

В статье представлены два направления обеспечения сохранности библиотечных фондов – сохранение оригинальных документов и сохранение культурного цифрового наследия. Освещена стратегическая задача библиотеки – выбор направлений в работе с технологиями копирования: микрофильмирование и создание страховых копий или формирование фондов электронных документов.

К л ю ч е в ы е с л о в а: документ, микрофильмирование, страховая копия, оригинал документа, электронный документ.

Правильная постановка вопроса свидетельствует
о некотором знакомстве с предметом.
Френсис Бекон

Проблема сохранения культурного наследия относится к категории постоянных и требующих решения практически во всех странах. В 2000 г. в России на правительственном уровне принята «Национальная программа сохранения библиотечных фондов Российской Федерации», определившая основные направления деятельности по их сбережению как части культурного наследия и информационного ресурса страны на ближайшие десять лет. Традиционно работа по обеспечению сохранности достаточно формализована и направлена на оригиналы документов. Сегодня «компонента» обеспечения сохранности, касающаяся материалов в цифровой форме, серьезно конкурирует с традицией. Информационные технологии, активно внедряемые в библиотечную жизнь, затрагивают различные аспекты деятельности библиотек и изменяют привычные догмы. Электронные издания разрушают существующие рамки и представления, поскольку аккумулируют в себе различные виды документов, несут другую функциональную нагрузку и, соответственно, требуют другого подхода к обеспечению сохранности.

Поэтому на современном уровне развития библиотечных технологий, **обеспечивая сохранность фондов** в библиотеке, архиве, музее и в стране в целом, необходимо точно определить место и роль документа, не абсолютизируя его, но и не понижая его статус. Только тогда возможно планомерное развитие работы в двух направлениях – сохранение оригинальных документов и, используя терминологию Хартии ЮНЕСКО, культурного цифрового наследия.

Эволюция библиотек тесно связана с эволюцией

носителей информации: восковые и глиняные пластины, папирус заменил пергамен, затем – бумага, появились микрофильмы и микрофиши, аудио- и видеоманетные пленки, наконец, оптико-электронные носители информации. Просвещение начиналось в монастырских скрипториях, там же зародились библиотеки, постепенно превращавшиеся из хранилища, читальни, книжного собрания в учреждение, выполняющее наряду с прежними функциями информационного научно-технического центра.

В последние десятилетия XX в. прозвучало немало громких слов о недолговечности бумаги. Действительно, человечество доверило свое интеллектуальное богатство хрупкому материалу. Однако сведения о его гибели оказались преждевременными. Во-первых, до сегодняшних дней в хорошем состоянии дошли средневековые книги, изготовленные на прекрасной долговечной бумаге. Во-вторых, пессимистичный прогноз специалистов середины XX в., что напечатанные в 20–30-е годы на бумаге, содержащей в своей композиции древесную массу, издания не смогут служить людям уже в конце века, не оправдался. Без сомнения, бумага многих изданий того времени разрушается. В любой библиотеке с фондами постоянного хранения имеются большие массивы документов на бумаге, утратившей более 50 % своей первоначальной прочности. В крупнейших научных библиотеках мира находится под угрозой разрушения примерно 35–40 % фондов. Однако срок службы бумаги различных видов разительно отличается, а современные технологии консервации делают повышение прочности и долговечности бумаги достижимым.

Пути спасения нашего книжного, культурного наследия не так уж многообразны. Один из них, ставший классическим, – реставрация; другой – различные консервационные способы обработки документов, в том числе массовые; и третий – так называемый способ косвенной консервации документов – перенос информации на другие носители. Последний позволяет в дальнейшем выполнить реставрацию или какую-то специальную консервационную обработку оригинального документа и изъять его из интенсивного читательского обращения.

Сейчас, когда все совершеннее становятся библиотечные технологии и фантастичнее техника, на фоне компьютеризации, интернетизации, цифровых технологий, все более упрочняющих свое место в библиотечном пространстве, мы должны остановиться и задуматься. Нам предстоит решать, как библиотека будет выполнять свою двуединую функцию – сохранять документные фонды и информационные ресурсы, одновременно обеспечивая доступ к ним.

Каждая технология имеет свои преимущества и недостатки. Если речь идет об обеспечении сохранности традиционных документов, используют традиционные технологии, которые также совершенствуются. Так, все более весомое место в практике консервации занимают производительные технологии массовой обработки, повышающей долговечность бумаги большого количества документов. С другой стороны, для классических документов на бумаге используют как «классические технологии» обеспечения сохранности, так и современные технологии копирования – микрофильмирование или сканирование. К электронным документам применимы только цифровые технологии копирования. Как обеспечить долговременную сохранность машиночитаемой информации, пока не знает никто. Речь идет не только о надежном копировании, но и о возможности ее переноса на новые носители и новое оборудование. При этом надежность носителей (если говорить о физических носителях, таких как CD-, DVD-диски) – не самая главная проблема. Кому сегодня нужны перфоленты и перфокарты? Кто работает с пятидюймовыми или трехдюймовыми дискетами? А еще несколько лет назад последние были едва ли не стандартом. Уходят в прошлое CD-диски, их заменяют DVD, объемные флеш-носители. Что будет следующим?! Но какой бы ни был носитель, он выйдет из употребления по разным причинам задолго до того, как станет физически не пригодным для использования.

Важно другое: инновационный цикл в устройс-

твах, связанных с электронной обработкой данных, очень короткий, – аппаратное обеспечение требует модернизации уже спустя несколько месяцев и устареваает через 2–2,5 года. То же относится к программным продуктам. Понятно, что существование необходимых систем через несколько лет очень проблематично. Информация становится недоступной без соответствующей техники, которая подвержена стремительным изменениям. К сожалению, «этим машинам свойственно стареть и вымирать, не передавая свои способности наследникам». Уже сейчас значительные количества оцифрованных документов утрачены из-за непонимания или пренебрежения проблемой их долговременной сохранности. Переход на новые технологические платформы создает необходимость конвертирования материалов. Насколько аутентичен оригиналу будет многократно конвертированный электронный документ?! Несмотря на всеобщее увлечение производством цифровых копий, следует понимать, что с их помощью можно лишь качественно заменить оригинал, но трудно гарантировать их длительную сохранность.

Решение проблемы кроется в очень непростых ответах на два основополагающих вопроса:

- что сохранять максимально возможно долго?
- каковы способы обеспечения сохранности?

Для ответа на первый вопрос руководствуются критериями отбора документов для копирования (микрофильмирования, сканирования), принятыми в той или иной библиотеке. В идеальном варианте в этом процессе должны участвовать хранители, консерваторы, специалисты по информационно-коммуникационным технологиям, искусствоведы, историки, книговеды. Каждая библиотека самостоятельно устанавливает приоритеты, определяя критерии отбора объектов. По большому счету, они могут совпадать с критериями, принятыми при отборе документов на консервацию: уникальностью или ценностью документа, физическим состоянием и читательским спросом.

В большинстве стран, как правило, обязательными объектами сканирования являются рукописные и старопечатные книги, периодика, коллекции фотодокументов, картографические издания, графика. Особое внимание уделяется микрофильмированию газет и журналов конца XIX–начала XX вв., поскольку именно для газетной бумаги существует риск повреждения и разрушения в процессе использования. Микрофильмирование занимает свою важную нишу в программах сохранения информации на небумажных носителях, и его никак нельзя сбрасывать со счетов, если целью копирова-

ния является обеспечение долговременной сохранности информации, которую цифровые технологии сегодня гарантировать не могут. Прекрасным примером является Национальная и университетская библиотека Финляндии, занимающаяся страховым микрофильмированием своих фондов с конца 50-х годов XX в. В настоящее время обслуживание в ней читателей микроформами преобладает над обслуживанием традиционными изданиями.

Формально предложенные критерии могут быть изменены в зависимости от типа и статуса библиотеки. Но их содержательная часть не изменится. Это подтверждает анкетирование 150 национальных библиотек и архивов мира, проведенное в рамках проекта ИФЛА/ЮНЕСКО по различным направлениям работы, связанной с оцифровкой фондов. В анкетах предложены различные варианты ответов. Вопрос о критериях отбора наиболее интересен, так как довольно часто документы для оцифровки отбираются случайно и без какой-либо координации с другими организациями.

Практически все респонденты считают наиболее важными историческую и культурную ценность документов, так же как и улучшение доступа к ним. 92 % респондентов важным критерием считают научную ценность документа. Коммерческие соображения оказались значительными лишь для 7 % респондентов, что радует и позволяет говорить о значимости проблемы обеспечения доступности информации и сохранности документов.

Ответ на второй вопрос связан с выбором технологии переноса информации на другой материальный носитель. Их немного: ксерокопирование, фотокопирование, микрокопирование (микрофильмирование или микрофиширование), сканирование оригиналов или микрокопий и сохранение их в виде цифровых файлов на серверах или на оптических компакт-дисках различных видов.

Серьезно говорить о массовых технологиях копирования можно лишь применительно к микрофильмированию и сканированию. Парадокс заключается в том, что с развитием техники копирования и увеличением ее производительности возрастает риск повреждения документов в процессе копирования. Несложно прогнозировать, что при активном копировании документов XIX–XX вв. состояние их будет катастрофическим. Отметим и тот факт, что независимо от технологии получения копии при наличии стандартного оборудования нельзя избежать механического, теплового и светового воздействия на оригинал. Кроме того, часто в крупных книгохранилищах имело и имеет

место повторное копирование одних и тех же документов.

Стратегической задачей библиотеки является выбор направлений в работе с технологиями копирования – микрофильмирование и создание страховых копий или формирование фондов электронных документов. Рассматривают две категории электронных документов – на физических носителях (в первую очередь компакт-диски различного вида) и интерактивные материалы (компьютерные файлы). Хотя сегодня правильнее говорить не о выборе между микрофильмированием и сканированием, а о совмещении этих технологий. Хорошо известно, что для надежного сохранения информации электронному формату следует предпочесть фотографическую пленку, с помощью которой она (информация) не только сохраняется, но и всегда будет готова для просмотра и распространения. Поскольку с помощью существующих сканеров микрофильмов и микрофиш довольно быстро (один кадр микрофильма сканируется в течение 1 с) информация переводится в цифровую форму. И наоборот, электронные файлы с помощью имеющихся в распоряжении СОМ-систем (Computer out microfilm) легко трансформировать в изображение на фотографической пленке. В то же время в сфере использования и обеспечения доступности информации альтернативы электронным документам не существует.

Сохранение записанной на диски информации зависит от четырех факторов:

- материалов оптического диска, созданного изготовителем;
- условий его хранения, создаваемых пользователем;
- аппаратного обеспечения, создаваемого производителем оборудования;
- программного обеспечения, создаваемого разработчиками.

Запись информации на оптические диски и считывание ее с дисков осуществляется с помощью света, сами диски не вступают в контакт с элементами оборудования. Следовательно, их практическая долговечность зависит только от свойств материалов, из которых они изготовлены, в то время как долговечность пленки микрофильма в большой степени зависит еще и от ее физического износа (безусловно, когда речь идет о пользовательской копии).

Примерно с 1990-х годов Библиотека Конгресса, Американский национальный институт стандартов, некоторые крупные компании начали изучение долговечности непереписываемых лазерных

компьютерных дисков. В 1997 г. началось исследование долговечности компакт-дисков в Российской национальной библиотеке. Анализ доступных в литературе данных показывает, что в качестве основного критерия оценки повреждения диска использованы некорректируемая частота появления ошибок или частота появления блоков с ошибками. При этом диски в процессе «искусственного старения» в одних случаях испытывали воздействие только высоких температур, в других – температуры и относительной влажности воздуха.

Следует обратить внимание на то, что результаты выполненных исследований позволяют оценить последствия воздействия на диски температуры и относительной влажности воздуха, но не дают возможность оценить стандартные характеристики материалов, составляющих диск, и сформулировать требования ко всем параметрам, определяющим долговечность носителя. А последних довольно много, поскольку оптические диски могут выйти из строя по разным причинам: из-за деформации поликарбонатной основы, царапин и трещин, давления, изменения характеристик отражающего слоя в результате коррозии, действия света или газообразных примесей воздушной среды.

Цикличность изменения температуры и относительной влажности воздуха также чрезвычайно важна для прогнозирования поведения дисков в экстремальных условиях. Ведь при резком изменении значений этих параметров материалы, из которых состоит диск, будут по-разному реагировать на внешние воздействия. Последствия предсказуемы – из-за различий в коэффициентах теплового расширения в материалах могут возникнуть значительные перенапряжения, способствующие возникновению деформации, трещин, расслаивания. Разные материалы по-разному адсорбируют влагу и, соответственно, по-разному могут изменяться их размеры.

Животрепещущий вопрос – срок службы (жизни) оптических дисков. Многие опубликованные данные основаны на результатах исследований дисков различных типов с использованием методов искусственного старения и тестирования на наличие ошибок чтения. Диапазон прогнозируемой долговечности очень широк и зависит от конкретного продукта. Причем данные компаний-производителей – «100 years archival life» (100-летний срок архивирования), «lifespan more than 100 years» (гарантированная продолжительность архивирования более 100 лет) или «one million read cycles» (один миллион циклов чтения) – разительно отличаются от результатов профессиональ-

ных исследований, позволяющих говорить о сроке службы дисков от 3 до 100 лет в зависимости от условий хранения и эксплуатации.

В настоящее время принципиальные противоречия снимает стандарт, представленный Международной организацией по стандартизации, ISO 18927-2002(E) «Носители информации – Системы записываемых компакт-дисков – Методика оценки срока службы, базирующаяся на эффектах воздействия температуры и относительной влажности». Используя предложенную методику и известный математический аппарат, можно оценить долговечность оптических компакт-дисков.

Хорошие условия хранения повышают долговечность любых материалов. Это справедливо всегда, независимо от собственной долговечности материала. Американский национальный институт стандартов рекомендует для хранения дисков температуру 4–20 °С и относительную влажность воздуха 20–50 %. В национальном стандарте Российской Федерации ГОСТ Р 7.0.2-2006 «Консервация документов на компакт-дисках. Общие требования» рекомендуемые для хранения дисков значения температуры и относительной влажности воздуха находятся в пределах 10–20 °С и 20–65 %, соответственно. Очень важно максимально снизить содержание пыли в воздухе хранилищ, исключить воздействие прямых солнечных лучей и резкие колебания температуры и относительной влажности воздуха.

Появление магнитных, магнитно-оптических и оптических носителей информации потребовало наличия специального оборудования и программного обеспечения, позволяющего воспроизводить записанную информацию. Стало очевидным, что основная проблема сохранения информации связана с устареванием технологических платформ и программ. В связи с этим высказывались довольно пессимистичные мнения относительно долговечности информации, записанной на оптические компакт-диски. Эти выводы основаны на предположении, что диски в процессе хранения никто не будет трогать, и информация не будет перезаписываться.

Однако в течение последнего десятилетия специалисты в области информационно-коммуникационных технологий отождествляют процесс сохранения информации с ее периодической перезаписью. Поэтому сохранность данных зависит в первую очередь не от физического состояния носителя информации, а от процесса перевода ее в новые форматы. Продолжительность хранения информа-

ции в цифровом формате определяется необходимостью ее перевода в новый формат. Считается, что в отличие от данных, полученных аналоговым методом, цифровые записи можно копировать без снижения уровня их качества. Следовательно, напрашивается «обнадеживающее резюме», что цифровую информацию можно хранить бесконечно долго, если не забывать ее перезаписывать. Но выводы, сделанные еще в 1995 г. Комиссией по сохранности и доступности (ЕСРА), заставляют несколько иначе осмыслить процессы перезаписи, так как получение новой высококачественной копии требует нового оборудования и больших финансовых вложений. Если информацию своевременно не копировать, она будет утрачена, как уже утрачено множество документов из-за устаревших программного обеспечения и устройств для считывания информации. Реально сократить расходы можно, только увеличив долговечность носителя.

Следовательно, комбинированный подход заключается в использовании фотографической пленки для постоянного или долговременного хранения записей и изображений, сделанных в цифровом формате. Микрофильмы как аналоговая и устаревающая среда носителей информации, доступность к которой обеспечивается достаточно простыми средствами в течение длительного времени, сохраняют свое положение в современном мире, базирующемся на цифровых технологиях. Информация, хранящаяся в аналоговой форме непосредственно или с использованием несложных приемов, доступна человеческому глазу. Стандарты в области микрофильмирования разработаны как в национальных, так и в международных масштабах, что позволяет их применять повсеместно. Возможность экономичной оцифровки микрофильма позволяет считать его таким носителем, который в будущем будет способен удовлетворять растущие требования к качеству.

При оцифровке оригинальных документов кроме «критериев отбора» необходимо определить «критерии качества» визуальных материалов. Как правило, в серьезных проектах визуальный материал должен быть ясным и четким, не иметь поверхностных дефектов, механических повреждений в виде заломов, сгибов, неустраняемых разрывов. С листами документов надо иметь возможность работать без угрозы их повреждения. Поэтому в процессах оцифровки возникает некая внутренняя дилемма: следует ли выполнять оцифровку и тем самым как-то «беспокоить» документ и ухудшить его физическое состояние или ограничиться спе-

циальными профилактическими консервационными мероприятиями и уменьшить возможность использования.

Обычно в программах оцифровки делается упор на высокую производительность, что не допускает тратить дополнительное время на особо деликатное обращение с хрупкой и нестойкой к различным внешним воздействиям бумагой. Профессионалы оцифровки считают, что перевод в машиночитаемую форму – мощнейший инструмент, снижающий нагрузку на уникальные и ценные документы при обслуживании за счет предоставления читателям электронных копий документов. Поэтому вместо отказа от оцифровки документа в связи с высокой нестабильностью бумаги принимается «оцифровка в целях сохранности». Правильно ли это? Решать нам – каждому в своей библиотеке.

Литература

1. ГОСТ Р 7.0.2-2006. Консервация документов на компакт-дисках. Общие требования. Введ. 2007-01-01. М. : Стандартинформ, 2006. 5 с. (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).
2. Добрусина С. А. Аудио- и видеоманитные ленты, оптические диски: технология изготовления, долговечность // Небумажные носители информации в библиотеке : материалы всерос. обуч. семинара / РНБ. СПб., 2000. С. 16–21.
3. Кулиш О. Н. Библиотечные технологии в работе с документами на нетрадиционных носителях. Фонд микроформ в новом здании РНБ // Небумажные носители информации в библиотеке : материалы всерос. обуч. семинара / РНБ. СПб., 2000. С. 56–66.
4. Обзор состояния работы по оцифровке и сохранности : проект ИФЛА/ЮНЕСКО / сост. и ред. С. Гульд, Р. Эбдон; под рук. М.-Т. Варламофф; ГПНТБ. М., 2000. 57 с.
5. Хи Гвон Ю. «Визуальные сокровища» – проект Нью-Йоркской публичной библиотеки. Оцифровка русских визуальных ресурсов // Научные и технические библиотеки. 2002. № 8. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb2001/8/f08_06.htm.
6. Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий / ГПНТБ. М., 2002. 43 с.
7. Adelstein P. Z. Standarts preservation of electronic imaging // Prepr. Intern. conf. on conservation and restoration of archive and library materials / Ist. Centr. Pat. Libro. Roma, 1996. P. 675–682.
8. Doerr V., Weber H. Digitalisierung als Mittel der Bestandserhaltung? // Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 1997. Bd. 44, Heft 1, 1997. S. 53–76.
9. Kury T. F. A digital dark ages? Challenges in the preservation of electronic information // Prepr. 63 IFLA council and general conference. Copenhagen, 1997. P. 12.

Денис Слипецький,

провідний інженер ІнБПМ НАН України

Володимир Горбунов,

провідний інженер ІнБПМ НАН України

Олександра Сергєєва,

провідний інженер ІнБПМ НАН України

Створення електронного репозиторію Інституту біології південних морів НАН України на основі вільно поширюваного програмного забезпечення

У статті розглядається досвід створення відкритого електронного архіву (репозиторію) в Інституті біології південних морів Національної академії наук України (ІнБПМ НАНУ) на основі вільно поширюваного програмного забезпечення з відкритим кодом (DSpace).

К л ю ч о в і с л о в а: електронні архіви, відкритий доступ, OAI-PMH, OceanDocs.

Вступ

У продовж практично всієї історії існування (починаючи від Біологічної станції) ІнБПМ мав свої видання («Труды Севастопольской биологической станции», «Биология моря», «Экология моря», «Морський екологічний журнал»). Традиційно в цих виданнях публікувалася значна кількість наукових праць співробітників ІнБПМ (і не тільки). Але оскільки тираж видань ІнБПМ був завжди невеликий, то значна частина наукових праць співробітників Інституту залишалася невідомою широкому науковому загалу, навіть вітчизняним ученим.

Використання сучасних інформаційних технологій дає змогу зробити наукові праці співробітників Інституту максимально доступними світовому науковому співтовариству, що, безсумнівно, сприятиме підвищенню авторитету (й інтересу до наукової діяльності) не тільки окремих співробітників, але й Інституту в цілому. Досягти цього можна, використовуючи так званий «електронний репозиторій»¹ (EP).

Інститутський репозиторій – це публічно доступний архів наукової організації, призначений для публікації результатів досліджень. Точніше буде сказати, що це система, що містить у собі не тільки програмне й апаратне забезпечення, але й політику розміщення інформації і документів, процедури та правила документообігу.

---

¹ Слова репозитарій / репозиторій не зафіксовані у словниках української мови. Оскільки слово запозичено з англійської мови (від repository), то у статті використано написання «репозиторій».

Цілі і завдання

З огляду на потреби Інституту при створенні репозиторію були сформульовані такі завдання:

- зберігання публікацій Інституту в електронному вигляді;
- забезпечення доступу до них через мережу Інтернет;
- зберігання докладного опису публікацій (метаданих) відповідно до міжнародних стандартів;
- підтримка протоколу OAI-PMH² для індексування спеціалізованими системами (harvesters);
- забезпечення збереження публікацій Інституту (архівування);
- забезпечення інтеграції репозиторію Інституту в його інформаційну систему.

Реалізація репозиторію на практиці

Сьогодні існує багато вільно поширюваних систем побудови електронних архівів, які підтримують протокол обміну метаданими OAI-PMH. Найбільш популярні серед них, за даними каталогів Registry of Open Access Repositories (ROAR)³ і Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR)⁴, DSpace, EPrints, Vepress (рис. 1).

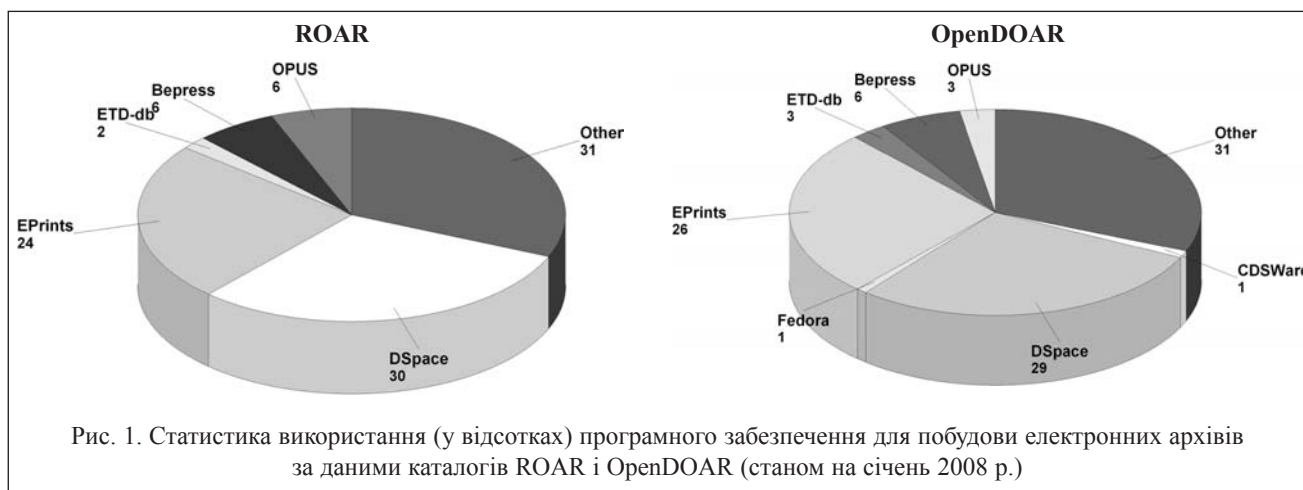
---

² OAI-PMH (Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting) – протокол обміну метаданими. <http://www.openarchives.org/pmh>

³ Registry of Open Access Repositories (ROAR) <http://roar.eprints.org/>

⁴ Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR) <http://www.opendoar.org>

Групою розроблювачів, беручи до уваги популярність програмних продуктів і рекомендації із створення EP⁵, були проаналізовані системи DSpace, EPrints (як найбільш популярні) і Fedora (як одна з кращих із погляду архітектури) за такими критеріями⁶:

1. розширюваність;
2. легкість роботи з вихідним кодом;
3. налагоджені механізми безпеки (аутентифікація, авторизація, безпека публікації тощо);
4. сумісність (можливість інтеграції в інші репозиторії, підтримка протоколу OAI-PMH);
5. легкість установки і настроювання. Можливість підтримки множини інсталяцій на одній платформі;
6. легкість адміністрування (настроювання під різних користувачів);
7. локалізація (підтримування мов);
8. умови поширення;
9. якість і настроюваність документообігу в системі;
10. спільнота розроблювачів.

У результаті аналізу цих систем було прийнято рішення за основу електронного репозиторію Інституту взяти програмний продукт DSpace, точніше його версію, модифіковану в рамках проекту IOC/IODE UNESCO (Intergovernmental Oceanographic Commission/International Oceanographic Data and Information Exchange) OceanDocs⁷.

Причини вибору на користь системи DSpace (OceanDocs) стають зрозумілими при аналізі пере-

ваг і недоліків (із погляду групи розроблювачів ІмБПМ) її конкурентів.

Система EPrints виконана скриптовою мовою⁸ Perl, що значно ускладнює подальшу інтеграцію побудованого на її основі репозиторію в інформаційну систему (ІС) Інституту, що розвивається на базі software frameworks⁹ (Microsoft_. Net¹⁰ і Java Platform Enterprise Edition¹¹), а також подальшу модифікацію і підтримку відповідно до планів розвитку інформаційної системи ІмБПМ.

Система Fedora виступає, по суті, «движком» електронного репозиторію, тобто реалізує програмний інтерфейс зберігання і доступу до об'єктів репозиторію, а також його адміністрування. Проте система, сама по собі, не має веб-інтерфейсу, який має бути реалізований окремо. Існуючі доступні реалізації такого інтерфейсу виконані скриптовою мовою PHP, що накладає, по суті, такі самі обмеження на подальшу їхню інтеграцію в ІС ІмБПМ, як і у випадку з EPrints. Створення ж веб-інтерфейсу власними силами на підходящій платформі «із нуля» забрало би значний час на шкоду розвитку ІС ІмБПМ.

Система DSpace (OceanDocs) побудована на платформі Java, що має всі необхідні засоби для подальшої інтеграції електронного репозиторію Інституту в загальноінститутську ІС. Крім того, DSpace має готовий, достатньо гнучкий у плані настроювань, веб-інтерфейс.

Найважливіші функціональні можливості DSpace:

- побудова ієрархічної моделі колекцій документів;

⁵ Sourced from Open Society Institute – A Guide to Institutional Repository Software (3rd Edition, August 2004).

⁶ Technical Evaluation of selected Open Source Repository Solutions. <https://eduforge.org/docman/view.php/131/1062/Repository%20Evaluation%20Document.pdf>

⁷ OceanDocs (E-repository for Ocean Publications) <http://www.oceandocs.net>

⁸ Скриптова мова (англ. scripting language) – мова програмування, розроблена для запису «сценаріїв», послідовностей операцій, що їх користувач може виконувати на комп'ютері.

⁹ <http://ru.wikipedia.org/wiki/Framework>

¹⁰ http://ru.wikipedia.org/wiki/Microsoft_.NET

¹¹ <http://ru.wikipedia.org/wiki/J2EE>

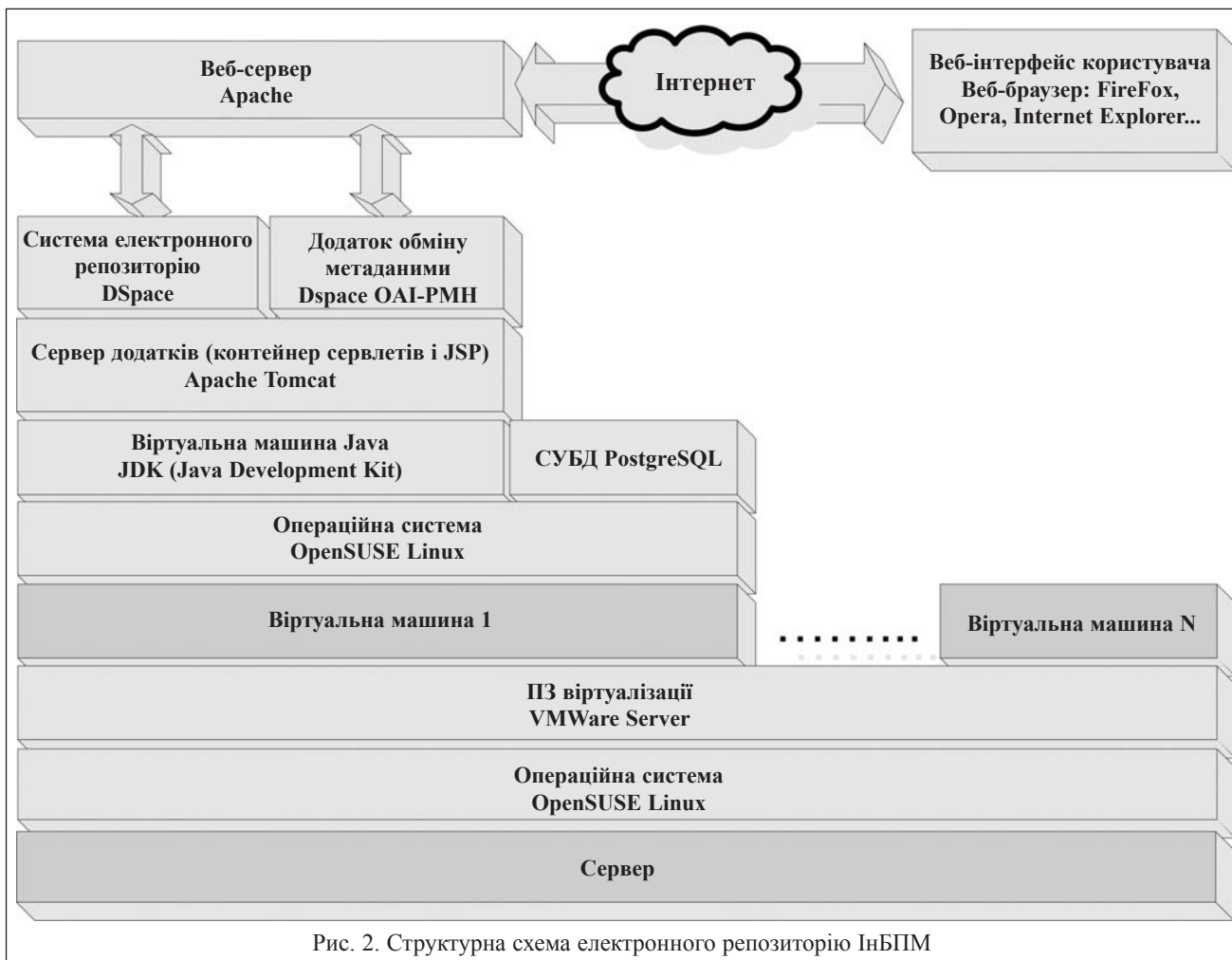

Рис. 2. Структурна схема електронного репозиторію ІнБПМ

- гнучке налаштування прав доступу до колекцій;
- інтерфейс, що піддається достатньо добре налаштуванню.

Незважаючи на деякі мінуси порівняно з розглянутими вище системами (немає розвинуеного механізму побудови розподілених репозиторіїв, недостатні механізми оптимізації при збільшенні навантаження на систему) DSpace є найбільш оптимальним варіантом у нашому випадку. Крім того, зміни, внесені в DSpace у рамках проекту OceanDocs, значно підвищують зручність використання репозиторію для зберігання документів за тематикою робіт Інституту.

Одним з найбільш важливих доробків є можливість вибору типу документа, який поміщується в репозиторій. Якщо в оригінальному DSpace ця процедура має суто інформативний характер, то в OceanDocs це дає змогу сховати від користувача ті поля метаданих, що не призначені для опису даного типу документа. DSpace дозволяє зробити такі налаштування, але тільки для колекції у цілому, і для цього необхідно вручну редагувати спеціальний файл. OceanDocs не накладає подібних обмежень – у ту саму колекцію можуть додаватися різні типи документів, крім того, відповідає необхідність ручного редагування конфігурації системи.

Ще одна важлива зміна стосується поля «цитовання». Якщо в DSpace у цьому полі користувач сам вписує посилання на документ, за правилами цитування (що на практиці спричиняє численні помилки), то в OceanDocs додані спеціальні поля (номер сторінки, кількість сторінок, том, рік видання тощо), і посилання на документ формується системою автоматично за заданими правилами. Це значно знижує трудомісткість заповнення полів метаданих документа, а також усуває джерело можливих помилок при заповненні.

Звісно, є й інші важливі доповнення, але вищеписані найбільш помітні з погляду кінцевого користувача системи.

У результаті проведених досліджень і тестів для установлення електронного репозиторію ІнБПМ були обрані всі необхідні компоненти. Як-от:

- операційна система OpenSUSE 10.2;
- контейнер сервлетів Apache Tomcat 6;
- сервер реляційних баз даних PostgreSQL 8.

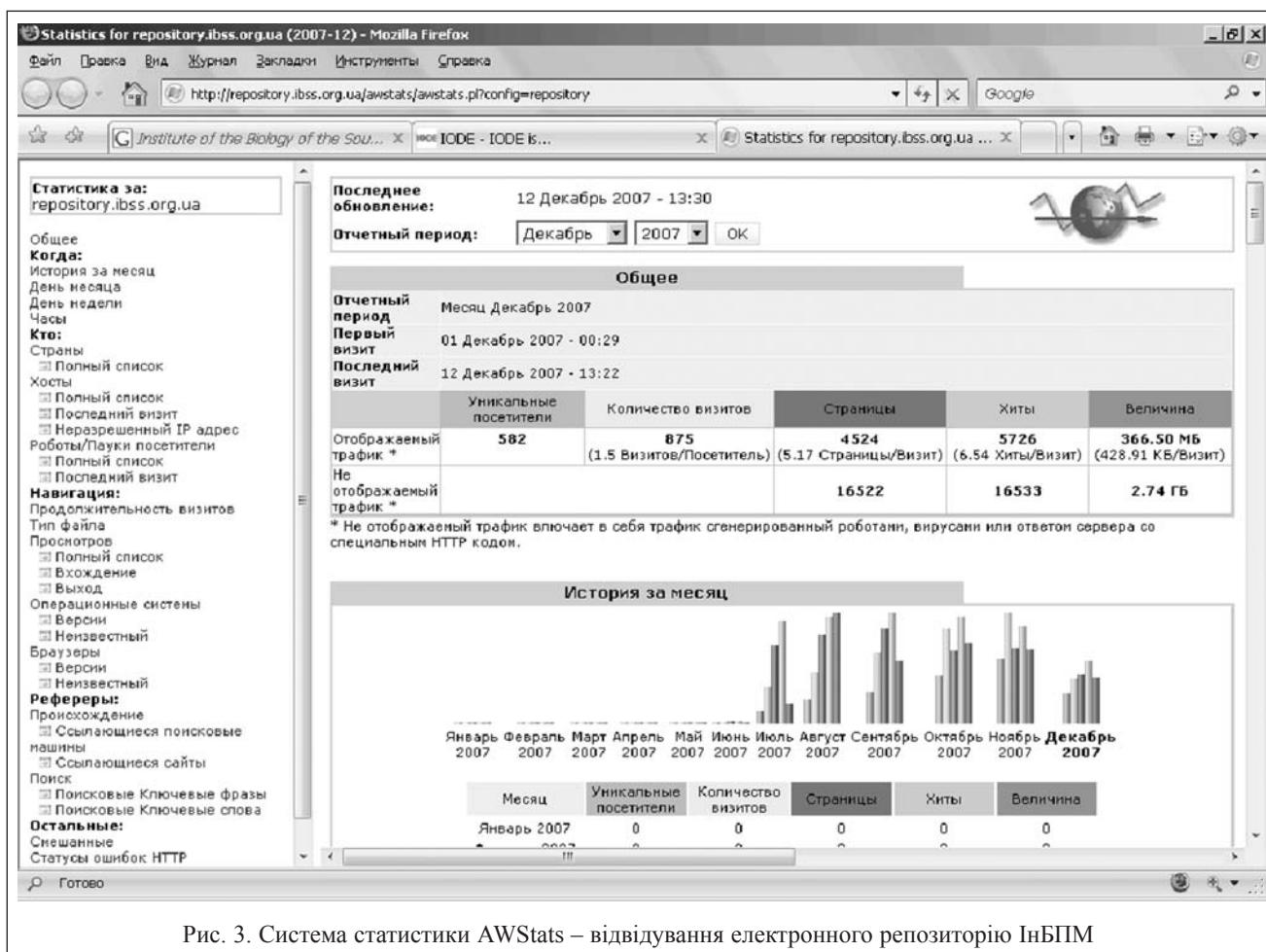

Рис. 3. Система статистики AWStats – відвідування електронного репозиторію ІнБПМ

Структурну схему ЕР ІнБПМ наведено на рис. 2.

Структуру колекцій документів було розроблено співробітниками бібліотеки ІнБПМ. Також співробітники бібліотеки заносять публікації у репозиторій і заповнюють необхідні поля метаданих.

Багато організацій довіряють роботу зі створення електронних репозиторіїв своїм інформаційним підрозділам. Проте це не цілком виправдано – технічні спеціалісти можуть настроїти роботу системи, але не можуть працювати з публікаціями на фаховому рівні¹². Саме бібліотека повинна займатися підтримкою (наповнення, структурування тощо) електронного репозиторію установи, тому що в бібліотеці мають бути сконцентровані всі засоби й інструментарій для пошуку інформації з різноманітних джерел – чи то друковані, чи електронні матеріали.

Для забезпечення ефективного контролю за роботою ЕР ІнБПМ до нього було підключено систе-

му статистики й аналізу робочих журналів AWStats (рис. 3, доступна на сайті розроблювача <http://awstats.org/>), що дає змогу збирати достатньо докладну інформацію про роботу репозиторію: кількість унікальних відвідувачів, кількість візитів і їхня тривалість, пошукові ключові фрази і слова, посилання на репозиторій із зовнішніх джерел, найбільш популярні сторінки та інше.

Відкритий науковий архів, створений в ІнБПМ НАНУ, зареєстрований кількома збирачами метаданих (harvesters), що підтримують протокол OAI-PMH:

- Open Archives Initiative (<http://openarchives.org/>);
- Registry of Open Access Repositories (ROAR) (<http://roar.eprints.org/>);
- Avano (<http://www.ifremer.fr/avano/>);
- The Directory of Open Access Repositories – OpenDOAR (<http://www.opendoar.org/>);
- The University of Illinois OAI-PMH Data Provider Registry (<http://gita.grainger.uiuc.edu/registry/>);
- OAIster (<http://oaister.umdl.umich.edu>).

Результати

У даний час ЕР ІнБПМ доступний у мережі Інтернет за адресою <http://repository.ibss.org.ua> (рис. 4).

¹² Еременко Г. О. Стратегические направления развития электронных информационных ресурсов и сервисов (Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU). http://www.elibrary.ru/projects/conference/turkey2005/presentations/Science_online.doc

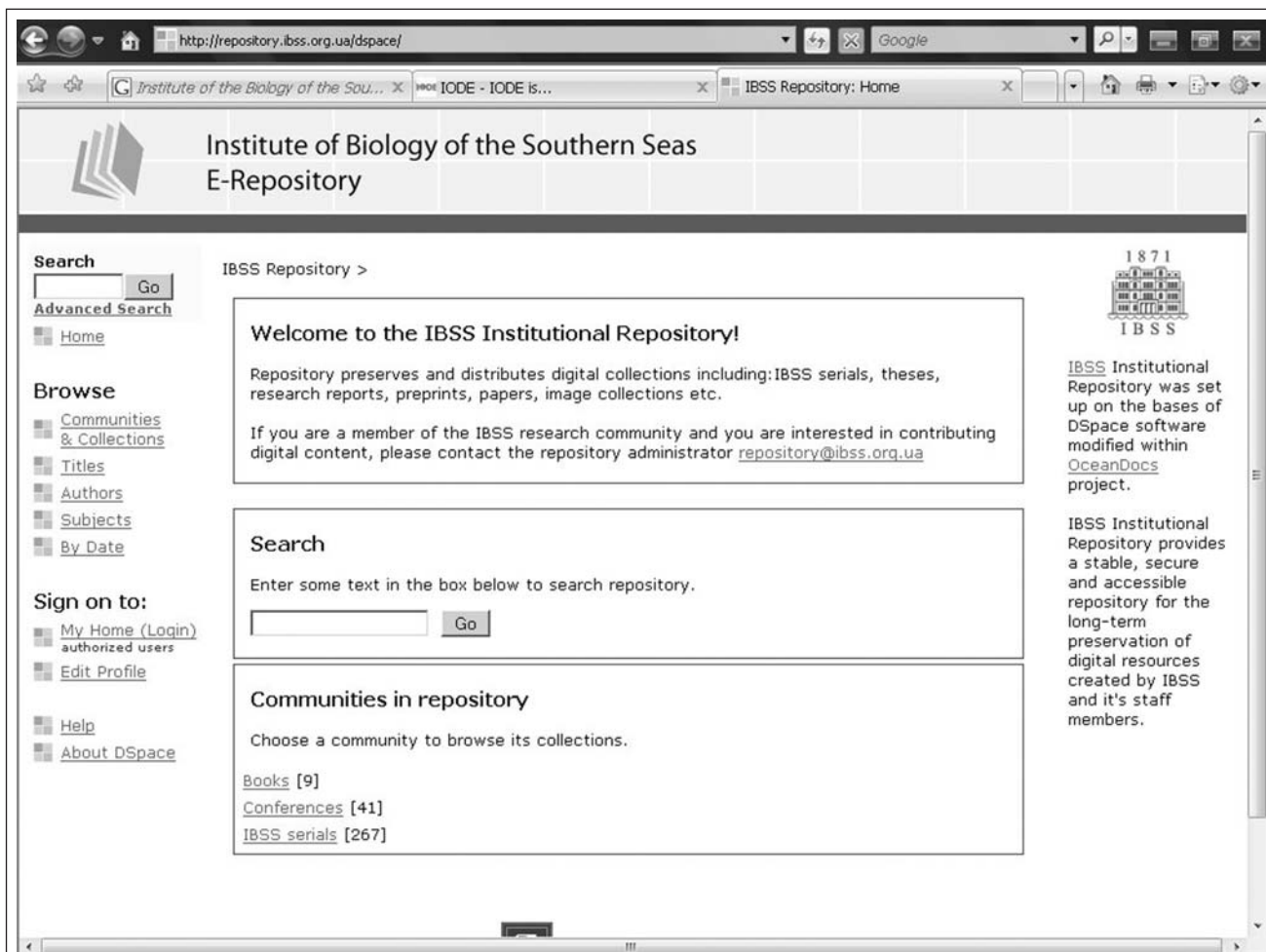

Рис. 4. Домашня сторінка електронного репозиторію ІнБПМ

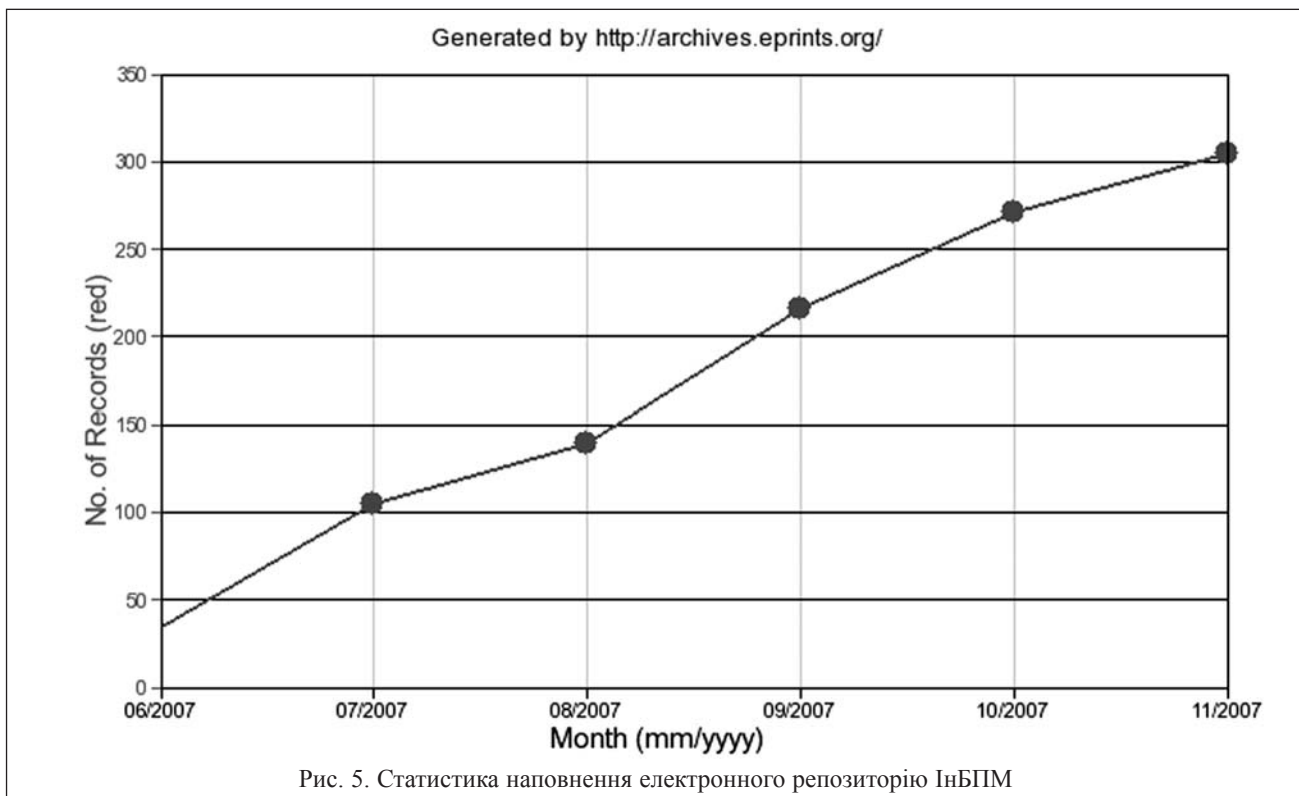

Рис. 5. Статистика наповнення електронного репозиторію ІнБПМ

За перші 5 місяців роботи в репозиторій було поміщено понад 300 публікацій (рис. 5). Це статті з часописів «Морський екологічний журнал» і «Екологія моря», книги і монографії, видані ІнБПМ НАНУ. Також репозиторій містить матеріали конференцій, проведених Інститутом (тези і презентації) і декілька постерів, представлених на міжнародних конференціях співробітниками Інституту.

Розміщення наукових публікацій, статей і іншої інформації щодо наукової діяльності у мережі Інтернет є ефективним і корисним, тільки якщо ця інформація доступна для пошуку. Пошукові машини є своєрідними «воротами в Інтернет», оскільки 70 % користувачів починають роботу в Інтернеті з відкриття сторінки пошукової системи. Але, давши запит пошуковій системі на пошук, зазвичай у відповідь користувач одержує у кращому разі сотні сторінок, а найімовірніше – тисячі або десятки тисяч¹³. Причому в переважній більшості – так зване пошукове «сміття», у котрому лише зернинки цінної і корисної інформації.

Усі сучасні пошукові системи не просто індексують зміст різноманітних інтернет-ресурсів, а застосовують т. зв. «Індекс цитування», що цілком повторює однойменний репозиторій, використовуваний у науковому світі. Розміщення публікації у репозиторії Інституту, що підтримує протокол обміну метаданими OAI-PMH, дає змогу анонсувати її на множині включених у ІВА (Ініціатива відкритих архівів)¹⁴ систем, що підвищує її ранг для пошукових сервісів. Причому багато з таких систем існують уже не один рік і підтримуються найавторитетнішими співтовариствами: The University of Illinois, The National Science Foundation, Massachusetts Institute of Technology. Це і дає так звану «якість» посилань.

З огляду на той факт, що вже до кінця 2006 року більше 60 % загального числа входів із пошукових систем на сайти відбувалося з Google¹⁵, можна

стверджувати, що рейтинг цієї пошукової системи є дуже показовим для будь-якого електронного ресурсу.

Слід зазначити, що за увесь час існування ЕР ІнБПМ (із 14 червня 2007 р.) серед посилань на першій сторінці результатів пошуку Google за ключовими фразами з іменами співробітників Інституту, назвою Інституту і т.д. незмінно присутнє посилання на ЕР ІнБПМ (а також веб-сайт ІнБПМ <http://www.ibss.org.ua/>). Можна дійти висновку, що застосування сучасних систем управління контентом і ЕР дає змогу значно підвищити «індекс цитованості» Інституту в мережі Інтернет.

Висновки

Для створення наукових архівів необхідно використовувати програмне забезпечення, що підтримує протокол обміну метаданими OAI-PMH. Це дасть змогу забезпечити сумісність з іншими подібними архівами або спеціалізованими пошуковими системами.

Для організацій, що працюють у галузі наук про Землю, оптимальним рішенням при створенні ЕР є використання системи DSpace/OceanDocs.

Науковий архів необхідно реєструвати в максимально можливій кількості каталогів, таких як ROAR, OpenDOAR, Avano, OAIster тощо. Це не тільки дає змогу скористатися всіма перевагами протоколу OAI-PMH, але і значно підвищити рейтинг публікацій із наукового архіву в пошукових системах.

Науково-дослідним установам для максимізації оприлюднення наукових досягнень і результатів необхідно взяти на себе самоархівування¹⁶ статей і матеріалів із результатами досліджень, аж до обов'язкового архівування певних типів документів.

* * *

Автори статті висловлюють подяку IOC/IODE UNESCO за надання матеріалів за проектом OceanDocs; IOC Project Office for IODE – за організацію стажувань співробітників ІнБПМ; науковій бібліотеці ІнБПМ – за ініціювання цієї роботи й активне поповнення репозиторію новими документами.

(Переклад з російської Н. Маслакової)

¹³ «Издание массы книг и научных трудов становится бедствием, так как солидное, ценное и необходимое все чаще исчезает в огромном потоке ненужных изданий, и надвигается такая угроза, что все достойные внимания издания захлебнутся в этом потоке», – писав німецький дослідник Адольф фон Харнак ще у 1911 р. (Цит. за: *Фабиан Б.* Книги, библиотеки и гуманитарные исследования / Отв. ред. В. П. Леонов. – СПб., 1996. – С. 258).

¹⁴ Open Archives Initiative <http://www.openarchives.org>

¹⁵ http://weblogs.hitwise.com/bill-tancer/2006/09/latest_search_numbers_google_c.html

¹⁶ Самоархівування (self-archiving) – самостійне завантаження автором електронної версії своєї публікації у відкриті електронні архіви.

Ірина Макєєва,

провідний методист Наукової бібліотеки

Дніпропетровського національного університету, аспірантка ХДАК

Модель спеціаліста бібліотеки вищого навчального закладу

Стаття висвітлює поняття «модель спеціаліста бібліотеки вищого навчального закладу». Визначено основні складники та принципи побудови моделі спеціаліста з метою раціонального підходу до змісту підготовки й перепідготовки співробітників у системі підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації.

К л ю ч о в і с л о в а: модель спеціаліста, професійна діяльність, професійна культура, інформаційна культура, самоосвіта, індивідуально-психологічні особливості людини.

Модельовання як метод універсального способу пізнання використовується з метою вивчення й перетворення явищ у будь-якій сфері діяльності. Модель є аналогом, заміником досліджуваного об'єкта, системою, вивчення якої є способом одержання інформації про іншу систему.

Метод модельовання широко використовується в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Це підтверджують роботи як українських учених (І. Бех, О. Пономарьов, І. Сабатовська та ін.), так і російських (Г. Поспелов, В. Сагановський, Е. Трифонов) [4; 15; 18; 16; 19; 22].

У теорії і практиці бібліотечної справи термін «модель спеціаліста» ще не має однозначного формулювання, хоча в суспільно-публіцистичних виданнях він досить часто використовується у зрозумілому для всіх, щонайменше на інтуїтивному рівні, значенні. Однак без відповідного формулювання цього поняття стає неможливим раціональний підхід до змісту підготовки й перепідготовки бібліотекарів, адекватних форм і методів навчання, ефективних технологій. Не маючи чіткого уявлення про модель фахівця бібліотеки й модель його професійної діяльності, не можна всерйоз говорити про сучасну систему підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації фахівців бібліотек вищих навчальних закладів.

Насамперед потрібно визначити, що таке модель фахівця. Російський учений Г. Поспелов вважає, що «модель – це змістовне подання про істотні властивості об'єкта й головних зв'язків між цими властивостями» [16, с. 304].

Енциклопедичний словник дає таке визначення моделі фахівця: «Модель спеціаліста – певний звід вимог, які пред'являє практика до випускника, і які повинні знайти відповідне відбиття в навчальному процесі. Із усього різноманіття моделей виді-

ляють два типи – модель діяльності й модель підготовки. Перша орієнтована на вивчення сфери діяльності випускників даного профілю, на опис рис їхньої праці, необхідних знань, умінь, навичок і якостей. Друга включає насамперед навчальні плани й програми, форми зв'язку з виробництвом й інші засоби, що забезпечують потрібну підготовку» [23, с. 10–11].

Професор Казанської державної академії культури й мистецтв П. Терехов так визначає модель фахівця: «Модель спеціаліста являє собою зразок професіонала, що володіє не тільки високою духовністю й соціальною зрілістю, розвиненими інтелектуальними й моральними якостями, але й властивостями талановитого комунікатора, що володіє техніками й стратегіями спілкування, його різними формами й змістом» [21, с. 77].

На нашу думку, під **моделлю спеціаліста** слід розуміти однозначну внутрішньо несуперечливу сукупність найбільш загальних соціальних вимог до рівня його професійної компетентності, світоглядних і морально-етичних позицій і переконань, загальної і професійної культури й особистісних якостей.

У наведеному визначенні поняття «модель фахівця» необхідно особливо підкреслити слова про найбільш загальні вимоги до рівня професійної компетентності. Різні спроби конкретизувати й деталізувати перелік необхідних фахівцеві бібліотеки ВНЗ професійних знань, умінь і навичок прирікають його на відоме відставання від вимог життя. Мета ж полягає у тому, щоб модель фахівця бібліотеки вищої школи була дієвим педагогічним інструментом і орієнтувала колектив бібліотеки на розвиток бібліотечного професіоналізму.

Як справедливо підкреслює відомий філософ, фахівець із онтології і гносеології В. Сагановський, модель спеціаліста може бути суто функціо-

нальною, технологічною й реалізовуватися як система показників, яким аж до рівня технічних стандартів повинен відповідати продукт. Таке розуміння ідеальної моделі (вираженої у професіограмах або балових методиках підведення підсумків змагань) веде до технократизації і вульгаризації підготовки фахівця [19].

З цим можна погодитись, однак модель спеціаліста вищівської бібліотеки все ж таки потрібна для періодичної корекції цілей і завдань підготовки й перепідготовки працівників цих бібліотек. Створення таких моделей має спиратися на алгоритми, однозначно визначальні підходи щодо здобуття системи знань і набуття навичок, необхідних для успішної професійної діяльності відповідно до пропонованих вимог.

При побудові моделі спеціаліста бібліотеки ВНЗ, крім принципів доцільності, повноти, алгоритмічності, слід також дотримуватись таких принципів, як:

- принцип універсальності, що припускає використання єдиних понять і термінів як безпосередньо в наукових і науково-технічних бібліотеках, так і у сфері науки та освіти;
- принцип комплексності відбиття в моделі різних професійних якостей, у першу чергу знань і вмінь працівників;
- принцип практичної спрямованості, що означає, що головні вимоги до фахівця задаються виходячи з потреб бібліотек вищої школи у виконанні певних функцій;
- принцип орієнтації, пов'язаний з урахуванням перспектив розвитку бібліотечної справи, який відбиває тенденції, зумовлені процесами інформатизації суспільства.

Перераховані принципи мають бути закладені в основу технології побудови моделі спеціаліста бібліотеки ВНЗ, відповідно до них розроблятися її структура, визначатися зв'язки між елементами.

На основі сучасних розробок моделі спеціаліста пропонуємо розглянути основні її компоненти.

Перший компонент передбачає професійну діяльність, оскільки саме в ній відбувається процес формування особистості. Сутність розвитку особистості у процесі діяльності полягає у якісній зміні останньої, у якій людина постає як суб'єкт. Це окреслює вирішальне значення діяльності в розвитку особистості. Зміни відбуваються шляхом ускладнення всіх структурних компонентів діяльності – цілей, мотивів, змісту, їхніх взаємозв'язків, а також через зміни у фаховій діяльності особистості.

Іншим компонентом є професійна культура – система професійних знань, навичок, умінь, які

відповідають вимогам професійної діяльності, функціям і обов'язкам бібліотекаря бібліотеки ВНЗ, що закріплено в його кваліфікаційній характеристиці.

Третій компонент – інформаційна культура, яка передбачає комплекс знань і умінь у сфері цифрових технологій, електронних ресурсів Інтернету, освоєння інформаційних засобів і технологій.

Четвертий компонент – це здатність самостійно вчитися, набувати професійних знань, навичок, умінь, оволодівати новими технологіями, удосконалювати кваліфікацію.

П'ятим компонентом є індивідуально-психологічні особливості людини, які передбачають поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки й визначають індивідуальність, стиль діяльності, поведінки та виявляються як особливі.

Розглянемо ці компоненти детальніше.

Найбільш чітко й компетентне визначення професійної діяльності дає російський психолог Е. Трифонов, який вважає, що професійна діяльність (лат. *profesio* – офіційно зазначене заняття, професія) – це трудова діяльність, яка властива професіоналові, гарному фахівцеві, що володіє достатнім мінімумом знань, умінь, навичок для того, щоб дана діяльність була ефективною [22].

Професійна діяльність, у т. ч. бібліотечна, як складна динамічна система має свою специфічну структуру, до складу якої входять визначені елементи в їхній взаємодії. Традиційно вона розглядається як складна багаторівнева система, для визначення якої необхідно мати уявлення про структуру, що виявляється в кількісному та якісному складі зв'язків між елементами, які її утворюють.

Таке визначення професійної діяльності дає термінологічний словник: «Галузь інформаційно-бібліотечно-бібліографічної інформації, тобто всебічне забезпечення (виявлення, задоволення й формування документних інформаційних потреб), здійснюване бібліотекою з науково-допоміжною, виробничою, виховною і пропагандистською метою; із системної точки зору охоплює всі бібліотечні процеси, суб'єкти, об'єкти, результати й засоби» [3, с. 78].

Із психологічної точки зору, як цілісне явище професійна діяльність спеціаліста бібліотеки вищої школи є особливою життєвою реальністю в її предметному, ціннісному й просторовому аспекті. При предметному розгляді професійна діяльність бібліотекаря характеризується певним об'єктом (ті, на що спрямована діяльність) та суб'єктом (ті,

хто реалізує діяльність), метою (передбачуваний, очікуваний результат, на досягнення якого спрямована діяльність), способами (шляхи досягнення мети) і засобами (сукупність матеріальних елементів, завдяки яким досягається мета) досягнення цілей і завдань, функціями (зовнішні вияви, значення діяльності) й умовами (елементи навколишнього середовища, без яких діяльність не може існувати).

Специфіка бібліотечної діяльності пов'язана перш за все з особливостями її об'єкта та суб'єкта. Об'єкт, суб'єкт і мета бібліотечної діяльності – явища історичні: виникають, формуються й визначаються як відображення етапу соціального розвитку суспільства в цілому.

Сучасна думка бібліотекознавців прагне до суб'єкт-об'єктної рольової системи бібліотечних технологій, у якій і бібліотекар, і користувач є його активними діячами. А об'єктом професійної діяльності бібліотекаря бібліотеки ВНЗ виступають бібліотечно-бібліографічні процеси, спеціальні знання, процес освоєння професійної діяльності.

Метою професійної діяльності спеціаліста бібліотеки ВНЗ є створення умов всебічного розвитку майбутніх спеціалістів, забезпечення успішного оволодіння студентами знанням загальнонаукових, спеціальних та суспільних наук й формування на цій основі цілісного наукового світогляду.

Засобами професійної діяльності спеціаліста бібліотеки ВНЗ є:

- професійні знання, за допомогою й на основі яких здійснюється інформаційно-бібліографічне обслуговування користувачів;
- документи, що є носіями знання, які має у своєму фонді бібліотека;
- допоміжні технічні засоби (комп'ютери тощо).

Способами реалізації професійної діяльності є різні бібліотечні технології, форми й методи інформаційно-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотеки.

Як наголошує В. Ільганаєва, «діяльність, спрямована на реалізацію функцій бібліотеки як складової системи соціальних наукових комунікацій, зумовлює впровадження інноваційних технологій, що неможливо без кардинальних змін в організації діяльності бібліотеки і праці бібліотекарів» [10, с. 4].

Специфічною особливістю професійної діяльності спеціаліста бібліотеки ВНЗ виступає її всеохопний комунікативний характер, який потребує від бібліотекаря високого рівня розвитку професійних комунікативних якостей, професійної культури.

Як відзначає український учений І. Бех, входження в професійну діяльність потребує від людини не тільки наполегливості щодо оволодіння засобами професійної діяльності, а й значної перебудови самосвідомості й усїєї свідомості в цілому. Вчений вважає, що необхідна своєчасна корекція, а то й пропедевтика професійних уявлень (вимог, цілей і цінностей професійної діяльності), а також оцінка власних можливостей і врахування відповідності трудової діяльності особистим інтересам [4].

Таким чином, сутність професійної діяльності фахівця бібліотеки ВНЗ потребує системного аналізу. Він по-новому розкриває цю діяльність як цілісну систему, що має свою внутрішню структуру, свої компоненти. Взаємозв'язок внутрішньої структури бібліотечної діяльності зі структурами, у які вона входить, дає змогу чітко представити й гармонізувати ієрархію її цілей, визначити потреби науково-педагогічних співробітників і студентів навчального закладу, повніше реалізувати особистісний потенціал бібліотекаря, створити необхідні матеріально-технічні умови.

Професійна діяльність фахівця бібліотеки вищої школи передбачає такі якості, як індивідуальний стиль діяльності й спілкування, інтелектуальну культуру й творчий потенціал.

Індивідуальний стиль діяльності й спілкування, як відзначає Н. Збаровська, зумовлений здатністю орієнтуватися в ситуаціях спілкування, комунікативними вміннями й навичками, мовними здатностями, спрямованістю особистості (авторитарна, манипулятивна, альтруїстична, діалогічна), здатністю саморегуляції [9].

Під інтелектуальною культурою спеціаліста бібліотеки ВНЗ розуміється цілісне поєднання широкої ерудиції, що базується на історико-культурному фундаменті; професійної компетентності, заснованої на необхідному обсязі загальнопрофесійних і спеціальних знань, умінь і навичок; гнучкості й адаптивності мислення, що сприяють розумінню теоретичних знань і набуттю нових практичних умінь і навичок.

Творчий потенціал особистості спеціаліста бібліотеки вищої школи включає певний рівень розвитку творчих здібностей (оригінальність мислення, сприйнятливості проблем, уява, здатність до формулювання нових визначень тощо); інтуїтивності; особистісних орієнтацій; здатності до саморозвитку.

П. Отле зазначав, що «сумлінно виконуючи свою роботу в бібліотеці, бібліотекар тим самим виконує свою соціальну роль. Він виступить активним

діячем інтелектуальної культури у своєму середовищі» [14, с. 110].

Цю роль можна реалізувати за умови підвищення рівня професійної культури спеціаліста бібліотеки ВНЗ шляхом формування спеціальних, психолого-педагогічних знань і вмінь, моделювання реальних професійних відносин у процесі діяльності й включення його в міжособистісні стосунки як повноцінного суб'єкта.

Професійна культура (як частина загальної культури) розглядається як форма людської діяльності, як найважливіший аспект життєдіяльності особистості, як соціальна діяльність, що складається із взаємозалежних цілісних компонентів, які не зводяться лише до певного комплексу знань, умінь і навичок. Професійна культура виступає певною якістю тієї діяльності, що охоплює як мотивацію, так і механізм соціальної регуляції й саморегуляції особистості.

Формами існування професійної культури є не тільки освіта й кваліфікація, але й думки, символи, цінності, норми, які стосуються професійної діяльності й того, що виражає її сутність, відокремлює її від культури суспільства в цілому й інших субкультур. Носіями цих норм і цінностей є професіонали, що мають високий рівень освіченості й кваліфікації.

Український соціолог І. Сабатовська підкреслює, що поняття «кваліфікація» використовується часто в різноманітних значеннях, з яких можна виокремити такі: 1) як результат освіти, 2) як рівень відносної рідкості необхідних професійних і особистісних якостей, 3) як визначення рівня відповідальності працівника в процесі праці, 4) як престиж праці. Досвід же є категорією складнішого й охоплює такі складники, як знання, навички, уміння, настанови, набуті в результаті практичної діяльності [18]. Таким чином, названі чинники виступають не основою розуміння професійної культури, а основою її формування.

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що професійна культура спеціаліста бібліотеки ВНЗ є комплексною системою таких елементів, як: професійне мислення, професійні знання, уміння, навички й здатності, професійне зацікавлення, ступінь готовності особистості до конкретного виду діяльності, професійний світогляд, професійна майстерність, адаптованість до професійного середовища, професійна мораль тощо. До сучасного бібліотекаря висувуються вимоги чітко уявляти собі моральний зміст, цінність, наслідки своєї діяльності, мати цілісний світогляд, економічно розвинене мислення, володіти культурою спілку-

вання, правовими знаннями, навичками організації виробництва. Професійна культура посідає особливе місце у структурі культури особистості, оскільки в процесі професійної діяльності культура особистості набуває свого всебічного й ефективного втілення.

Процес модернізації бібліотек вищої школи, який розпочався у 1990-х роках, й нова парадигма освіти є головними стимулами інноваційних змін у бібліотеках вищих навчальних закладів. Інноваційні перетворення стосуються всіх напрямів їхньої діяльності й зачіпають усі сфери функціонування бібліотек як інформаційних, освітніх і культурних центрів.

Динамічний процес розвитку бібліотек ВНЗ лежить в основі формування нових професійних вимог, яким має відповідати сучасний бібліотекар. Сьогодні він – не тільки знавець наукової і художньої продукції й інформаційних читацьких потреб, але й фахівець у галузі нових цифрових технологій, навігатор в електронних ресурсах Інтернету, провідник інформаційної культури, менеджер і маркетолог в інформаційно-бібліотечній сфері. У зв'язку з цим постає гостра потреба у прискореному розширенні й принциповому оновленні його професійних знань, умінь і навичок.

Формування інформаційної культури особистості в бібліотеці припускає, що індивід не просто освоює інформаційні засоби й технології, але й застосовує їх для одержання особистісно й соціально перспективних рішень.

Так, Ю. Дрешер включає в інформаційну культуру бібліотекаря такі вміння й навички, як: «уміння аналізувати матеріал у цілому й окремих частинах; уміння працювати з різними джерелами інформації, володіння методикою бібліографічного опису, анотування, реферування, предметизації і систематизації, індексування; уміння застосовувати сучасні інформаційні технології у професійній діяльності» [5, с. 115].

Система формування інформаційної культури особистості за допомогою інформаційно-освітнього середовища бібліотеки є безперервним процесом, що включає: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційний і дієво-практичний компоненти; сукупність взаємодіючих принципів і соціально-педагогічних умов, що сприяють її формуванню; форми й методи взаємодії суб'єктів і об'єктів процесу бібліотечного обслуговування; гуманістичний характер відносин між учасниками бібліотечної взаємодії.

На думку фахівців (Ю. Дрешер, Н. Збаровська, Е. Сукіасян, А. Чачко), значущість виховання ін-

формаційної культури бібліотекарів-початківців стимулює постійний розвиток і вдосконалювання форм і методів навчання. Важливо використати такі форми навчання, які спрямовані як на теоретичну (лекції, семінари, лабораторні роботи, екскурсії, консультації), так і практичну (практикуми, ділові ігри, тренінги) підготовку [5; 6; 9; 20; 25].

Питання інформаційної культури бібліотекаря порушує у свої працях Е. Сукіасян, який підкреслює, що «необхідно виходити на світові інформаційні ресурси, а це – уміти працювати з електронними базами даних за кордоном, знати «інструментарій» – системи класифікації і предметизації» [20, с. 26].

Логічно застосовувати в процесі навчання інтерактивні, діалогові технології, що дозволяють бібліотекарям, які навчаються, глибше засвоювати знання, розвивати пізнавальні здібності, а так само – формувати професійні навички й виробляти особистісні якості, які так необхідні фахівцям бібліотек ВНЗ.

У сучасних умовах, коли йдеться про здатність людини до самонавчання, не менш важливим стає такий аспект освіти, як самоосвіта, яку класики російського бібліотекознавства М. Рубакін і А. Айзенберг розглядають не тільки як пізнавальний процес, але й засіб виховання, безперервне відновлення інтелектуального арсеналу, крім того, самоосвіта фахівця бібліотеки вищої школи виконує адаптаційну функцію, даючи змогу найбільш ефективно розвивати й використовувати людський капітал, і у зв'язку із цим має особливе значення в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Самоосвіта бібліотекаря дає змогу знаходити власні способи роботи в різних ситуаціях професійної діяльності, розвивати творчі здібності, реалізовувати безпосередній взаємозв'язок навчання із практичною діяльністю. При цьому самоосвіту слід розуміти не тільки як вивчення бібліотекознавчої, психологічної й педагогічної літератури, але і як участь у семінарах і конференціях із проблем бібліотечної справи, використання ресурсів Інтернету, самостійну науково-дослідницьку роботу.

Дотепер значне число дослідників, розглядаючи проблеми формування професійної самостійності, виходили з об'єктивних потреб суспільства в підготовці професіоналів з різних видів діяльності, що висувало на перший план аналіз самостійності у зв'язку із самою діяльністю.

Сьогодні розширення поняття професійної самостійності має відбуватися за рахунок орієнтації на концепцію професійного становлення особистості бібліотекарів-початківців. Така постановка

питання особливо актуальна в умовах становлення системи безперервної освіти, що створює оптимальні умови для процесу безперервного розвитку особистості фахівця бібліотеки ВНЗ.

Найбільш складним і важко прогнозованим компонентом є особистісна характеристика моделі спеціаліста. Насамперед, слід мати на увазі, що соціальні й психологічні якості особистості відбивають її світоглядні настанови, що орієнтують на виконання певної соціальної функції (ступінь соціальної зрілості, особиста система цінностей і пріоритетів, наявність ділових якостей, сформованість моральних настанов тощо).

Також необхідно враховувати соціально значущі якості, які мають бути у фахівця бібліотеки вищого навчального закладу: відповідальність перед справою й людьми, сумлінність, соціопривабливість, єдність слова й діла, широка культура тощо.

Таким чином, особистісний аспект припускає розкриття можливостей людини, формування його мотивів і інтересів, виховання потреб у процесі цілеспрямованої взаємодії усередині бібліотечного колективу.

Звідси – такі вимоги до моделі спеціаліста:

- розуміння сутності й соціального значення своєї спеціальності;
- слідування етичним і правовим нормам суспільства;
- наявність аксіологічних устремлінь, тобто ідеалів, цінностей, пріоритетів, мотивацій тощо;
- знання законів міжособистісного спілкування й уміння застосовувати їх на практиці;
- здатність приймати рішення й нести за них відповідальність;
- наявність суто людських, гуманних спонукань – почуття справедливості, співчуття, готовність допомогти, любов до родини та ін.;
- «невиробничі» резерви особистості – патріотизм, дотримання законів валеології (здорового способу життя), уміння створити сприятливий психологічний клімат у колективі, участь у суспільному житті, працездатність і інші.

Особистісний складник моделі фахівця незначною мірою забезпечується в системі підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації спеціалістів бібліотек вищих навчальних закладів, оскільки більше зумовлений іншими обставинами – спадковістю й сімейним вихованням, станом сучасного суспільства, присутністю національно-державної ідеї, наявністю прикладів для наслідування.

Отже, модель спеціаліста бібліотеки ВНЗ включає професійні, психологічні, культурологічні та

інші знання; практичні уміння й навички; дидактичні, організаційні, комунікативні здібності; морально-психологічні та індивідуально-психологічні особливості і якості; розвиток інтелектуальних параметрів (мислення, ерудиція, розвинена пам'ять, дотепність, володіння усною та писемною мовами); розвинені професійно спрямовані параметри (любов до людей, відданість професії, відповідальність, обов'язок, чесність, тактовність).

Загальна побудова моделі передбачає такі визначення:

1. функціональну сутність спеціаліста;
2. широту обсягів його професійного профілю;
3. професійні характеристики;
4. експертні оцінки та прогнози розвитку цієї діяльності у найближчій і віддаленій перспективах;
5. організацію системи підвищення кваліфікації та перепідготовки бібліотечних кадрів бібліотек ВНЗ.

Створення моделі спеціаліста не є самоціль. У сучасних умовах, коли реальні можливості розширення штату обмежені, а обсяг і складність завдань, що стоять перед бібліотеками вищої школи, зростають (особливо у зв'язку з підписанням Україною Болонської конвенції), очевидно, необхідно подумати про обґрунтований підбір кадрів як важливий засіб підвищення функціональної ефективності роботи бібліотеки вищого навчального закладу і її окремих підрозділів. Необхідно також вирішити проблему підготовки й перепідготовки кадрів з урахуванням специфіки роботи даних бібліотек і створення системи підвищення інформаційно-бібліографічної кваліфікації спеціалістів бібліотек ВНЗ.

Список використаної літератури

1. *Айзенберг А. Я.* Самообразование: история, теория и современные проблемы / А. Айзенберг. – М., 1986. – 126 с.
2. *Астахова В.* К вопросу о новых качественных характеристиках модели современного специалиста / В. Астахова // Новый коллегіум. – 2000. – № 2. – С. 19–23.
3. *Библіотечное дело: Термин. Словарь / Сост.: И. М. Сулова.* – М., 1986. – 224 с.
4. *Бех І. Д.* Виховання особистості: Особистісно орієнтований підхід / І. Д. Бех. – К., 2003. – 280 с.
5. *Дрешер Ю. Н.* Современная концепция подготовки специалиста-библиотекаря / Ю. Н. Дрешер. – М., 2003. – 248 с.
6. *Дрешер Ю. Н.* Концептуальная модель в подготовке специалистов / Ю. Н. Дрешер // Библиотека. – 1998. – № 4. – С. 40–42.
7. *Елепов Б. С., Чистяков В. М.* Модель специалиста научно-технической библиотеки / Б. С. Елепов, В. М. Чи-

стяков // Формирование структуры кадров современных научных библиотек: Сб. науч. тр. – Новосибирск, 1989. – С. 20–32.

8. *Загуменна В.* Концептуальна модель підготовки сучасного бібліотечно-інформаційного фахівця / В. Загуменна // Вісник Книжкової палати. – 2001. – № 2. – С. 20–21.

9. *Збаровская Н. В.* Новые инструменты для образования: Технологии формирования информационной культуры личности / Н. В. Збаровская // Библиотечное дело. – 2005. – № 7. – С. 18–19.

10. *Ільганаєва В. О.* Організація діяльності бібліотек / В. О. Ільганаєва, М. С. Слободяник. – Х., 1998. – 84 с.

11. *Колкова Н. И.* Модель профессиональной деятельности – основа совершенствования стандартизации образования / Н. И. Колкова // Библиография. – 2001. – № 2. – С. 39–44.

12. *Лопатина В. А.* К вопросу о специфике работы кадров вузовских библиотек / В. А. Лопатина, Г. Б. Паршукова // Формирование структуры кадров современных научных библиотек: Сб. науч. тр. – Новосибирск, 1989. – С. 140–155.

13. *Мельничук О.* Модель специалиста / О. Мельничук // Высшее образование в России. – 2000. – № 5. – С. 19–25.

14. *Отле П.* Труды по библиотековедению / П. Отле. – М., 2002. – 232 с.

15. *Пономарьев О. С.* Невідкладність проблем формування загальної професійної культури сучасних фахівців / О. С. Пономарьев // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 88–92.

16. *Поспелов Г. С.* Процедуры и алгоритмы формирования комплексных программ / Г. С. Поспелов. – М., 1985. – 424 с.

17. *Рубакин Н. А.* Избранное / Н. А. Рубакин. – М., 1974.

18. *Сабатовская И. С.* Профессиональная культура специалиста: содержание и проблемы реализации / И. С. Сабатовская // Грани. – 2002. – № 6. – С. 135–139.

19. *Сагановский В. Н.* Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагановский. – Томск, 1973. – 432 с.

20. *Сукиасян Э. Р.* О профессии и профессионализме библиотекаря / Э. Р. Сукиасян // Шкільна бібліотека. – 2007. – № 2. – С. 23–26.

21. *Терехов П. П.* Формирование педагогической компетентности специалиста социокультурной сферы / П. П. Терехов // Педагогіка. – 2003. – № 1. – С. 74–81.

22. *Трифонов Е. П.* Психофизиология человека / Е. П. Трифонов. – СПб., 2001. – 360 с.

23. *Управление организацией: Энциклопедический словарь.* – М., 2001. – 822 с.

24. *Шира Дж. Х.* Введение в библиотековедение: Основные элементы библиотечного обслуживания / Дж. Х. Шира. – М., 1983. – 255 с.

25. *Чачко А. С.* Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации / А. С. Чачко. – К., 1986. – 191 с.

Олена Бугаєва,

науковий співробітник НБУВ,

канд. іст. наук

Інформаційні ресурси музеїв Києва: проблема джерел Української іконографії

У статті розглядається проблема іконографічних джерел як одного з пріоритетних напрямів української біографістики. На основі аналізу експозиційних фондів музейних установ Києва здійснено спробу узагальнення їхнього наявного іконографічного ресурсу.

К л ю ч о в і с л о в а: джерела української біографістики, інформаційні ресурси, Український національний біографічний архів, музеї Києва.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку гуманітарної політики українського суспільства сьогодні є дослідження і збереження історико-культурної спадщини українського народу як скарбниці національної пам'яті. Тому особливої ваги набувають розробки в галузі формування національних інформаційних ресурсів, започаткування різного формату комплексних баз даних багатоаспектного використання, що стало можливим завдяки впровадженню новітніх електронних технологій у сферу вітчизняної гуманітаристики. В цьому плані формування експериментальної електронної моделі науково-інформаційного банку даних «**Українська іконографія**», розроблення її системотехнічних принципів розглядається як етап практичної реалізації збереження, систематизації та інтегрування цієї інформації. Накопичений у фондах державних і відомчих музеїв, архівів, бібліотек та інших спеціалізованих установ України комплекс іконографічних джерел і документальних свідочств, що має безсумнівну цінність візуально-репрезентативного фонду вітчизняної історії, викликає дедалі більшу зацікавленість українського суспільства.

Українська іконографія (УІ) є невід'ємним складником Українського національного біографічного архіву (УНБА) – комплексного національного зводу, призначеного відтворити історію України в біографіях її видатних представників. На такому підході консолідації різних сфер гуманітарного циклу ґрунтується новий напрям історико-біографічних досліджень, що відкриває нове, незаангажоване розуміння вітчизняної історії, дає справжнє усвідомлення таких понять, як «історичний час» та «історичний процес» [8]. База УІ – як системний складник УНБА і як самостійний інформаційний ресурс – відкриває унікальні можливості для електронного архівування і одночасно ревізії наявних іконографічних даних у фондах музеїв,

архівів, бібліотек України, а також поза її межами. Відпрацювання моделі електронної бази УІ відбувається за певними принципами, побудованими з урахуванням загальної концепції, теоретико-методологічних та методичних засад створення УНБА, розроблених співробітниками інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Сьогодні українська історична наука постала перед необхідністю вирішення комплексу завдань, пов'язаних з українською іконографією, обґрунтувавши необхідність започаткування її електронної бази – від постановки проблеми до практичної реалізації, цінність якої сягає національного масштабу. На підставі окреслених співробітниками відділу образотворчих мистецтв інституту української книги та інституту біографічних досліджень НБУВ теоретико-методологічних питань (у тому числі змістового визначення «іконографічне зображення»), вироблення загальних критеріїв видового та жанрового діапазону іконографічного об'єкта, моделі опису сканованого іконографічного зображення було здійснено перші кроки у практичній реалізації даної експериментальної системи української наукової іконографії.

Одним із найважливіших сучасних іконографічних джерел є музейні, архівні, бібліотечні тощо фонди Києва, що підлягають опрацюванню з метою виявлення, систематизації та наукового структурування іконографічної інформації за виробленими критеріями. Так, системному, ґрунтовному вивченню підлягають збережені в цих установах величезні масиви документального і художнього ілюстративного матеріалу, зображень діячів української історії і культури – портрети, словесні (описові) портрети, особисті підписи, фрагменти рукописів, авторських малюнків та інших художніх зображень, печатки, родові герби, екслібриси, нуміз-

матичні вироби, грамоти, нагороди, меморіальні об'єкти – дошки, надгробки тощо. На жаль, в Україні нема системи збереження і документування іконографічної інформації. Кожна установа обробляє електронно-інформаційні фонди окремо за конкретними програмами, що визначають її масштаби і форми електронного опису джерел (розраховані здебільшого на слабку матеріально-технічну базу).

Сьогодні у Києві існують близько 73 музеїв та понад 20 архівів, що містять іконографічну інформацію (див. *Перелік музеїв Києва*, наведений наприкінці статті). В сучасному світі значно змінилось суспільне ставлення до архівних, бібліотечних, музейних фондів, які репрезентують не формалізовану сукупність документів фізичних, юридичних осіб або інших суб'єктів, а є документованою пам'яттю людства. На сторінці історії особа сприймається не тільки як конкретний індивід, а й своєрідна спільнота таких індивідів [5]. Та чи інша музейна або архівна установа, як правило, визначає обсяги, види і форми структурування наявного іконографічного інформаційного ресурсу і режими його використання – відкритого для широкого кола користувачів або закритого (депозитарного), розрахованого на фахівців. Оскільки база УІ фактично має слугувати комунікативним засобом передання візуальної інформації про видатних синів і дочок українського народу, остільки завдання свідомого удосконалення її зберігання і виділення в окрему сферу наукових досліджень розглядається сьогодні як одне з першочергових. Зараз в Україні існують необхідні кадрові, науково-теоретичні та технічні ресурси для реалізації проекту «Українська іконографія».

Кожний музей має свою специфіку комплектування фондів і форм експонування документів історії, що пов'язано з особливостями відтворюваної ним галузі діяльності. У межах даної статті, на жаль, неможливо розкрити наявний іконографічний ресурс усіх музейних установ Києва. Разом з тим, вважаємо за доцільне зробити спробу окреслити шляхи і напрями іконографічного пошуку та, за змогою, довести до користувача інформацію про наявність / відсутність у музейному фонді того чи іншого іконографічного потенціалу, обсяги, склад та зміст документів та експонатів.

Скарбницею української іконографії вважається **Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ)**, який є найпотужнішою архівно-музейною установою країни, де з 1968 р. зберігаються всі документальні матеріали діячів української літератури і мистецтва. В ньому одночасно поєднуються функції і архіву, і музею, що

створює умови для комплексного комплектування фондів і всебічного їх використання. Станом на 2002 р. ЦДАМЛМ нараховує 1354 фонди. З них 110 – це фонди установ і організацій, 1244 містять матеріали особового походження. У 283 838 од. зб. тут зберігається майже 300-літня історія української культури – від XVIII ст. до наших днів. Фонди творчих спілок і товариств; видавництв, редакцій газет і журналів; театрів; ансамблів; хорів; капел; оркестрів; кіностудій; естрадних і церковних колективів тощо представлено 106 026 од. зб.; 159 037 од. зб. – фонди особового походження діячів літератури і мистецтва України: драматургів, критиків, літературознавців, перекладачів, поетів, прозаїків, публіцистів; диригентів, композиторів, музикантів-виконавців, музикознавців; архітекторів, дизайнерів, майстрів народної творчості, мистецтвознавців, скульпторів, художників; акторів кіно, кінознавців, кінооператорів, кінорежисерів, сценаристів; бібліотекарів, видавців, етнографів, редакторів, філологів, фольклористів та ін. Колекція фотодокументів представлена 18 775 од. зб., фонди музейних предметів налічують 18 785 експонатів, друкованої продукції – 179 249 примірників журналів і газет. Систематизація анотованих фондів здійснюється в алфавітному порядку за видами мистецтв [7, с. 11–12].

З Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України до ЦДАМЛМ надійшло близько 2000 од. зб. *харківського фонду Кооперативного видавництва пролетарських письменників «Гарт»* (Ф. 585). З Держархіву Києва було передано фонди *Київського товариства старожитностей і мистецтв* (Ф. 728), *Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (1895–1914)* (Ф. 648), *Київського художньо-промислового та наукового музею* (Ф. 727), *Київського відділення імператорського Російського музичного товариства (1863–1918) (РМТ)* (Ф. 646), *Всеукраїнського державного польського театру (1930–1938)* (Ф. 650). Фонди установ і організацій є надзвичайно цінними, оскільки зберігають рідкісні, ексклюзивні експонати і документи з історії української культури. Наприклад, матеріали з історії образотворчого мистецтва та архітектури кінця XIX – поч. XX ст., які складають значну частину фонду Київського товариства старожитностей та мистецтв. Серед документів – статут і список членів Товариства, статут Київського художньо-промислового та наукового музею, рукописи колекцій і предметів, що надходили до Товариства старожитностей і музею, каталог посмертної виставки картин і офортів художника І. Й. Левітана, офортів

Г. Штрауке, О. Бенца та ін., документи й матеріали рисувальної школи М. Мурашка за 1908–1913 рр.

Історія українського музичного і театрального мистецтва XIX – поч. XX ст. представлена кількома фондами: *Київського відділення РМТ* – серед низки цінних документів епохи (протоколів, звітів тощо) він містить програми, афіші концертів; *Житомирського російського драматичного товариства (1899–1909)* (Ф. 675); *Дирекції Київського постійного театру (1834–1861)* (Ф. 647) та *Лук'янівського народного дому (1844–1890)* (Ф. 676) [6].

У фондах ЦДАМЛМ широко представлено різного формату іконографію діячів мистецьких спілок, що діяли в Україні впродовж XX ст., та цінні з біографічної точки зору документи, оскільки зберігають широкого спектра інформацію, необхідну для ідентифікації тих осіб, чиї зображення можна зустріти в інших колекціях фотодокументів, особових справах тощо. У «Фонді» *Спілки художників України (1944–80)* (Ф. 487), започаткованого 1944 р. як Українське відділення Художнього фонду СРСР (сучасна назва – з 1994 р.), крім інших, містяться списки особового складу, листування, списки художніх творів українських художників для картинної галереї «ГЕKKOCO» виставки-продажу в Японії 1977 р. та ін. [7].

Фонд № 590 *Національної спілки письменників України (1939–79)* складається з 1204 од. зб. Тут зберігаються відомості про життя та діяльність провідних літераторів у документах – відзначення ювілеїв П. Тичини, І. Франка, впорядкування літературної спадщини Я. Галана та Ю. Яновського, спогади В. Василевської та О. Корнійчука про Всесвітній конгрес миру в Парижі 1949 р., а також грамоти, дипломи, окремі фотографії П. Загребельного та І. Гончаренка, фотоальбоми про перебування українських письменників у Грузії, Казахстані, Литві, Братиславі, альбом з фотографіями та віршами членів літературного гуртка Чернігова та ін. [8]. Велика кількість групових і персональних фотографій митців XX ст. зберігається у Ф. 816 *Бюро пропаганди і розповсюдження художньої літератури Національної спілки письменників України (1948–82)* – Остапа Вишні, П. Воронька, Я. Галана, А. Головка, О. Гончара, П. Загребельного, Н. Забіли, В. Козаченка, О. Корнійчука, Д. Косарика, В. Кучера, Г. Майбороди, П. Майбороди, А. Малишка, М. Нагнибиди, С. Олійника, Н. Рибак, В. Сосюри, В. Собка, М. Стельмаха, П. Тичини, М. Упеника, М. Ушакова, Г. Чубач, А. Шияна, О. Ющенко та ін. [7, с. 261–262].

Фонд № 616 *Національної спілки театральних діячів (1869–1984)* містить 4811 од. зб. Тут предс-

тавлено списки творчого складу театрів республіки, списки драматичних творів, афіші, програми концертів та вистав. Заслужують на окрему увагу творчі портрети акторів А. Бучми та В. Чистякової, видатного оперного співака А. Солов'яненка, головного диригента Театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка С. Турчака, театрального художника А. Щеглова. В них подаються розгорнуті біографічні довідки, проілюстровані фотодокументами і ґрунтовною бібліографією праць. Раритетної цінності набули різножанрові ілюстративні матеріали цього фонду – це альбом з фотографіями вистав, грамоти членів Спілки, окремі фотографії артистів, альбоми ескізів, афіші, фотографії українських національних костюмів й вбрання, одягу українських національних армій, фотографії зброї XI–XIX ст. (2 альбоми, 293 прим.). Зберігаються в цьому фонді фотографії творчого складу труп М. Кропивницького (1882), М. Садовського (1890), похорону М. Старицького (1904); артистів театру «Березіль» під час гастролей по країні (1918–37), творчого складу Львівського театру ім. М. Заньковецької (1944–73); приватні фотографії народної артистки Н. Ужвій (1916–74), акторів О. Ватулі (1920–52), А. Бучми (1922–56), Г. Юри (1924–57), О. Петрусенко (1930); фото похорону М. Заньковецької (1934), М. Кропивницького та ін. Альбоми фотографій містять 3534 зображення, серед яких не тільки корифеї українського театрального мистецтва, але й видатні музиканти, громадські діячі та ін.: П. Білинник, П. Вірський, В. Василько, М. Вериківський, М. Донець, Б. Гмиря, В. Гужова, Ю. Кипоренко-Даманський, В. Комісаржевська, В. Коченко, Н. Копержинська, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, А. Роговцева, О. Рубчаківна, Б. Руденко, О. Сандлер, О. Хвостенко-Хвостов та багато інших.

Матеріали *Національної спілки кінематографістів України* відтворюють історію цієї мистецької галузі в численних зразках іконографічної персоналістики, представлених особовими справами членів СКУ (Ф. № 655) за 1968–85 рр., серед яких імена В. Андрійчука, Л. Бикова, В. Векшина, В. Івченка, О. Канєвського, І. Корнієнка, С. Параджанова, Ю. Пархоменка, М. Пилявського, О. Сандлера, М. Смирнова, А. Харитонова, Г. Христича, І. Шамо та ін. Окремі справи цього фонду розкривають співробітництво українських кінематографістів із зарубіжними колегами з Болгарії, Німеччини, Чехословаччини; містять фотодокументи про участь у декадах української літератури та мистецтва в РСФСР, Прибалтиці, Узбекистані тощо; архівні документи про святкування ювілеїв провідних кі-

номитців, що залишили помітний слід в українському кінематографі – В. Івченка, О. Довженка, І. Кавалерідзе, С. Мартинсона, І. Савченка, творчих зустрічей з Р. Биковим, О. Михалевичем, В. Мотилем, Ю. Райзманом та ін.

Центральне місце у фондах ЦДАМЛМ посідають особові фонди, що змістовно є найбільш інформативними для біографістів. За роки незалежності співробітниками виведено у відкрите користування групу фондів письменників і митців, що зазнавали цензурних і моральних утисків. Опрацьовані особові фонди знайшли належне відображення в першому випуску «Путівника ЦДАМЛМ України», представлені в алфавітному порядку у вигляді анотацій станом на 1 січня 1993 р. Анотований опис фонду особового походження передбачає відображення наявного комплексу документів, розкриття їх змісту і форми. Складається опис з трьох основних частин: 1) найменування і номера фонду, дат матеріалів фондоутворювача (вони не збігаються з біографічними датами, оскільки поповнюються спогадами рідних, дослідницькими статтями про особу тощо); 2) історичної довідки про фондоутворювача – роки життя, фахова спеціалізація, почесні та наукові звання. Для представників мистецьких галузей назва фонду походить від найбільш вживаного імені – за прізвищем або псевдонімом; 3) анотації змісту фонду, що передбачає опис творчих матеріалів за фахом діяльності – художніх, музичних, літературних тощо у хронологічному порядку, біографічних матеріалів – громадської та службової діяльності, майново-побутових матеріалів, фотодокументів. Наприкінці анотації вміщено матеріали, зібрані фондоутворювачем, а також образотворчі матеріали – індивідуальні та групові фотографії, малюнки. Як правило, в анотаціях обумовлюється копійність творів – якщо це вирізки з газет чи журналів. Автографічність або оригінальність описуваних матеріалів не зазначається.

Для прикладу можна навести особову справу (Ф. 87, оп. 1) історика архітектури, члена-кореспондента Академії архітектури СРСР (з 1941 р.) Іполита Владиславовича Моргілевського. Фонд І. В. Моргілевського складається з 49 од. зб. за 1889–1942 рр. Наявний іконографічний матеріал фонду має велику художню цінність – тут зберігаються авторські креслення й записи щодо обмірів та історико-архітектурного обстеження Спасо-Преображенського собору у Чернігові (1922–23), щоденник досліджень і обмірів Успенської церкви Селецького монастиря у Чернігові (1924–26). За допомогою офіційних документів справи, таких як посвідчення, довідки, заяви про

відрадженьня, відкриті листи, мандати, накази, повідомлення, сьогодні можна відтворити біографічний портрет цієї легендарної постаті. З них дізнаємось про те, що І. В. Моргілевський працював у комітетах з охорони пам'ятників старовини і мистецтва, у 20-ті роки обіймав посаду викладача в київських – Художньому, Архітектурному та Політехнічному – інститутах. Як дослідник, він активно займався науково-практичною діяльністю – проводив археологічні розкопки в Канівському повіті, завідував обмірами Софійського собору в Києві, що проводились музейно-виставковою секцією Київської губнаросвіти, перебував на посаді інспектора Київської секції ВУКОПИСу (1918–21). І. В. Моргілевському було видано відкритого листа від Українського комітету охорони пам'ятників культури при Укрнауці НКО УРСР на право досліджень старих будівель Київської Русі по всій Україні (1927), мандат Наркомосу Грузії на право досліджень пам'ятників архітектури Грузинської РСР (1933). Українським комітетом охорони пам'яток культури йому було присуджено Другу премію за вишукування пам'яток культури і високу фотографічну техніку робіт (1933). На початку 1940 р. за Наказом Комітету у справах мистецтв при РНК СРСР І. В. Моргілевський увійшов до складу комісії з реставрації і охорони архітектурних пам'яток (1940). В архіві митця зберігаються 24 посвідчення про роботу у складі ВУАН і Академії архітектури СРСР. Він був постійним членом ВУАН (1924), членом Асоціації сходознавства ВУАН (1925), дійсним членом Археологічного комітету ВУАН (1929), Комісії ВУАН з вивчення Близького Сходу (1930), членом-кореспондентом Академії архітектури СРСР (1941) тощо. Послужний список наукової діяльності разом з переліком опублікованих праць, що є важливим інформаційним біобібліографічним джерелом, вміщено в автобіографії І. В. Моргілевського. Фотоархів митця представлено чотирма його персональними портретами (1932–36) та двома фотокартками будинку, де він мешкав (без дати).

Унікальні за своєю художньою цінністю іконографічні матеріали зберігаються у **Національному художньому музеї України**, який, за задумом одного з його засновників академіка М. Біляшівського, формувався як науково-дослідний центр з вивчення національної культури, історії та мистецтва. Не випадково цю установу було створено на базі Київського музею старожитностей і мистецтв. Тут зберігається найбільша в Україні колекція ікон, живопису, скульптури і графіки. Фонди Музею містять важливі матеріали творчості митців, документи, що ілюструють їх життєвий та творчий шлях. Тут започатко-

вана власна система фондування архівних матеріалів, що забезпечила виділення документально-архівного фонду як науково-допоміжного відповідно до основного – мистецьких творів [1, с. 185]. У Музеї створено 57 окремих фондів особового походження і колекцій у кількості 6106 од. зб., що відображають період XVII–XX ст. Це фонди славетних українських художників – М. Бойчука, Є. Буковецької, М. Епштейна, А. Іванової, Є. Касіяна, С. Конончука, К. Костанді, Л. Крамаренка, С. Левицької, А. Меневича, П. Мартиновича, Олександра та Миколи Мурашка, Г. Нарбута, І. Падалки, О. Пашенка, А. Петрицького, М. Попова, М. Самокиша, О. Сахновської, С. Світославського, І. Селезньова, О. Сластіона, К. Трутовського, О. Хвостенка-Хвостова, М. Шаронова, М. Ярового та ін.

Живописні зібрання і колекції Музею неодноразово ставали сенсаційними на міжнародних виставках. Наприклад, тут зберігається ікона XII ст. «Св. Георгій в Житті», що виставлялась 1997 р. на Всесвітній виставці «Слава Візантії» у Метрополітен-музеї (Нью-Йорк), знайдена на початку 1960 р. київським ученим Г. Логвіним. Вона виконана в техніці поліхромних рельєфів, яка майже не зустрічається в тогочасній православній традиції. Французький мистецтвознавець російського походження О. Грабар визнав цю знахідку як подарунок світовій науці. Зберігаються тут й інші найцінніші роботи українських малярів. Наприклад, «Волинська Богоматір», що належить пензлю маляра луцької школи XIV ст. Відомо, що Ягеллони, які правили Польщею протягом ста років, запрошували для розпису костьолів саме українських майстрів. Так, 1418 р. український маляр Андрій Русин зробив розпис костьолу Владислава-Ягайла в Любліні у православному стилі. Вірогідно, учень Андрія Русина став автором ікони «Чудо св. Георгія о зміє», виставленої в Національному художньому музеї України.

Період художньої культури, що співпав з часом становлення української державності за доби козацтва та гетьманства, навіть здобув назву «мазепинське бароко». У фондах зберігся портрет запорозького старшини Василя Гамалії, людини атлетичного складу, якому турки надали прізвисько «гамал» («богатир»). Цей період також яскраво ілюструють різьблені розписні іконостаси – такі шедеври творилися не тільки в міських, але й сільських храмах (збудованих за розпорядженням гетьманів), прикладом чого є «Деїсус» з церкви с. Березна на Чернігівщині, вивезений до Києва 1930 р. Справжнім іконописним шедевром є ікона «Великомучениці» (1740-і рр.), що, ймовірно, належить пензлю Г. Левицького – ві-

домого художника, причетного до української еліти, придворного маляра родини Розумовських. Зберігся тут портрет письменника-богослова і драматурга, митрополита Св. Димитрія Ростовського (Туптала), канонізованого після смерті. Ймовірно, автором роботи був монах Києво-Печерської лаври Алімпій Галик. До цього періоду належать також гротескно-іронічні малюнки, такі як «Козак Мамай», де героєм виступає анонімний персонаж – запорожець-бандурист, що промовляє жартівливі вертепні тексти.

Найбільш ранній документ Музею – це лист ніжинського полковника Я. Жураховського до козака Мойсея Нарбути, що зберігається серед актів сімейного архіву документально-архівного фонду Георгія Нарбути (фундатор української книжкової графіки, один із засновників Української Академії мистецтв 1917 р.). Серед фотодокументів – фото похорону Г. Нарбути та експозиції його посмертної виставки.

Велика кількість цінних з наукової точки зору архівних документів зберігається у фонді засновника Київської рисувальної школи Миколи Мурашка. Є тут і неопубліковані унікальні щоденники з відомостями про художника та його оточення, листування з А. Праховим, В. Васнецовим, М. Ге, І. Рєпіним, фото В. Васнецова, М. Ге, І. Рєпіна, І. Шишкіна. У фонді художника О. Сластіона зберігається автограф історика Д. Яворницького.

Національний художній музей зберігає фонди одеських художників, що містять унікальні архівні документи як біографічного та іконографічного джерела мистецької персоналістики краю кінця XIX – першої половини XX ст. Це матеріали діяльності заснованого в Одесі К. Костанді (1850–1921) Південноросійського Товариства передвижників, його листи до відомих російських художників; матеріали про життя та діяльність художника А. Стіліануді (1866–1948) та його листування з одеськими художниками І. Бродським, Є. Буковецьким, П. Волокидіним, С. Кишинівським, М. Кузнецовим; фотодокументи Є. Буковецького та К. Костанді; листи фондоутворювача Товариства ім. К. Костанді О. Кипена, художників Г. Остроумової-Лебедевої, К. Петрова-Водкіна, І. Рєпіна, А. Рилова, М. Волошина, автограф Василя Кандинського та ін. [1, с. 188].

У музеї широко представлено різні за жанрами та стильовими напрямками художні твори українських авторів XVII–XX ст. Гідне місце тут знайшли роботи Т. Шевченка. Його «Автопортрет» експонувався на міжнародній виставці, що проходила в Петербурзькій Академії художеств 1860 р. Український художній реалізм представлено іменами М. Пимоненка («Суперниці. Біля колодязя»), С. Васильків-

ського, П. Левченка, М. Бурачека, А. Маневича, О. Мурашка («У пруда»). Роботи уродженця Полтави В. Максимовича – це виконані в стилі модерн величезні пано із зображеннями богатирського складу атлетичних персонажів, а «Кохання» О. Кричевського, навпаки, написано в техніці Пікассо з елементами японської графіки і кубізму.

У наш час визнання здобули такі художники, як О. Богомазов («Шарден футуризму»), В. Пальмов («український Пауль Клее»), М. Бойчук та ін. Музейна колекція містить різножанрові твори як авторів доби соціалістичного реалізму, так і плеяди т. зв. постмодерністського напрямку – О. Шовкуненка, Л. Крамаренка, М. Глущенко, С. Шишка, Т. Яблонської, О. Волобуєва та ін.

Рідкісні зразки народного мистецтва зберігаються у «Музеї Івана Гончара», започаткованому цим збирачем і засновником музею, скульптором і художником у польових експедиціях наприкінці 1950-х років, Іван Гончар був одним із організаторів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і ініціаторів створення найбільшого у світі скансена – Музею народної архітектури та побуту в Києві. Він цілеспрямовано провадив наукові дослідження народного мистецтва, вивчав історію України, відроджував у Києві народні звичаї. І. Гончар став автором серії історико-етнографічних альбомів «Україна та українці» (18 томів), що репрезентують імена і зображення українських митців – стародавні фотографії, портрети відомих людей, мистецькі та етнографічні пам'ятки. Особиста бібліотека Івана Гончара нараховує 2750 книг з українки – від стародруків Апостола 1625 року Лаврської друкарні в Києві, Октоїха 1640 року друкарні Сльозки у Львові до книг 90-х років ХХ ст. Збірка книжок представлена історичною та релігійною літературою, виданнями з живопису, скульптури, народного мистецтва, охорони пам'яток, краєзнавства, етнографії, фольклору, дореволюційними підручниками, енциклопедіями, словниками, народними календарями.

Неповторність колекції полягає у тому, що вона була сформована І. Гончаром не лише з огляду на наукову й історичну, але й, передусім, на естетичну цінність зібраних речей. Засновник Музею скомпонував усі експонати за кількома секторами (Малярство, Тканини, Кераміка, Музичні інструменти, Меморіальний відділ), кожний з яких представлено у двох напрямках – як витвори народного (аматорського) та професійного мистецтва. У 1993 р. на час створення державного Музею Івана Гончара колекція налічувала близько 8000 од. зб., зібраних митцем особисто. Нині вона продовжує по-

повнюватися новими експонатами і налічує близько 15 000 од. зб.

Чільне місце в секторі «Малярство» посідає народна картина, яка визначає пріоритети науково-дослідної і збирацької діяльності Музею. Особливу цінність становлять славетні «Козаки Мамаї», а також картини «Чумаки», «Слухають лірника», «Українка біля лісу», «Успенський Собор», портрети Тараса Шевченка. Колекція ікон (близько 500 од. із різних регіонів України) хронологічно охоплює ХVІ – поч. ХVІІІ ст. Найвизначніші з них – «Перенесення мощей Св. Миколи» (ХVІ ст.), «Пророк Аарон» (кін. ХVІІ ст.), «Успіння Богородиці» та «Поклоніння пастухів» (ХVІІ ст.), «Святий Юрій Змієборець» (ХVІІІ ст.), «Різдво Богородиці» (кін. ХVІІ – поч. ХVІІІ ст.). Рідкісний іконописний сюжет «Недремного ока» представлено в експозиції Музею 14 варіантами. Професійне малярство (132 од.) репрезентують твори В. Кричевського, В. Маковського, П. Левченка, А. Ждахи, С. Васильківського, С. Світославського, Г. Світлицького, О. Мурашка, О. Куриласа. Колекцію графіки (98 одиниць) представлено іменами К. Трутовського, О. Кульчицької, Г. Світлицького, Г. Нарбута, Ф. Красицького, І. Їжакевича, сучасних художників Г. Якутовича, В. Лопати та ін.

Колекція сектору «Народні тканини» налічує близько 2500 од.; найчисленнішими є рушники (900 од.), сорочки (бл. 300 од.), верхній одяг, килими, зразки вишивок (бл. 500 од.). Більшість експонатів ХVІІІ–ХІХ ст., зібраних упродовж 1950–80-х років, становлять значний науковий інтерес і мистецьку цінність, що є потужним іконографічним джерелом. Насамперед це такі тематичні збірки, як колекція плахт з Київщини, «черницькі рушники» з Черкащини, низка унікальних експонатів ХVІІІ ст., виконаних рідкісними чи вже втраченими техніками вишивання і ткання більшою мірою невідомих майстрів.

Збірка сектору «Народна кераміка» Музею нараховує 630 одиниць авторських і безіменних праць, що представляють усі гончарні осередки України в хронологічних межах ХVІІ – кінець ХХ ст.: від макітер, горщиків та мисок до зооморфної пластики, іграшок і кахеля. Найбільш повно представлені центральні регіони країни – Середня Наддніпрянщина (Дибинці, Обухів, Васильків, Голоківка) і Полтавщина (Опішне, Міські Млини, Постава-Мука). Зібрання має унікальні ічнянські кахлі (Чернігівщина), знамениті кахлі О. Бахматюка, роботи гончарів Прикарпаття (Косів та Пистинь), Поділля (Бубнівка, Гайсин, Смотрич, Миньківка, Товсте) та ін.

Цінним ілюстративним джерелом української

музичної біографістики, що яскраво віалізує мистецький побут далекого історичного минулого нашої країни, є колекція народних музичних інструментів – це кобзи (найстаріша датована 1748 р.), бандури, цимбали, колісна ліра, цитра, коза (волінка), трембіти, сопілки, флюяра і дудка.

Меморіальний відділ присвячено відображенню творчої спадщини збирача і засновника музею І. М. Гончара. Тут виставлено також його бібліотеку, що є раритетом з точки зору її іконографічної цінності. Окремим розділом книгозбірні художника є література з дарчими написами Іванові Гончару від авторів, укладачів, упорядників, що налічує близько 130 видань.

Однією з найдавніших пам'яток культури та мистецтва України, що містить унікальні історичні свідчення про козацьку добу, є **Музей гетьманства**, утворений 1993 р. З історичної точки зору він заслужено розмістився на Подолі у дивом збереженому будинку по вул. Межигірській (назва вулиці походить від розташованого тут Межигірського козачого монастиря), який належить до пам'яток цивільної архітектури поч. XVII ст. Трьохсотлітня історія цієї будівлі органічно вплетена в біографії багатьох українських державних і релігійних діячів, військових, діячів культури тощо. Біля неї (на розі Межигірської та Волоської вулиць) у ті часи була розташована садиба Барановичів, ліворуч знаходився постійний двір бургомістра Петра Барщевського, будівлі нащадків київського воєводи часів Б. Хмельницького і Адама Кисіля. У 1763 р. до Межигірського монастиря приїжджав кошовий Військ Запорозького Петро Калнишевський [2].

Як свідчать документи київських архівів, ця садиба на поч. XVIII ст. належала знаній родині Сичевських, відомості про яку збереглися з часів гетьмана Івана Мазепи. Правнук священика Мартина Сичевського – Іван Степанович Сичевський, отримавши у Петербурзі військовий чин і повернувшись до Києва, одружився тут з дочкою полкового обозного Софією Єремівною Родзянко, оселився на Подолі в парафії церкви Миколи Набережного і не без покровительства гетьмана Кирила Розумовського став війтом. У 1787 р. садибу Сичевських за тисячу чотириста карбованців було продано київському купцю Козьмі Андрійовичу Усовичу, а 1810 р. її придбав купець Іван Петрович Покровський, ім'я якого зустрічається в документах Київського відділення Всеросійського Біблійного товариства, що сприяло розвитку книгодрукування та просвіти.

Після пожежі у Києві 1811 р. садиба Покровських лишилася без даху, реконструкцію якої було прове-

дено за проектом архітектора Андрія Меленського. По смерті І. Покровського садиба перейшла його синові Григорію (відома у Києві людина, голова міської Думи), згодом її успадкувала його дочка Олександра (за чоловіком – Морачевська). Родина Морачевських володіла садибою до 1917 р. За радянських часів будинок було переплановано для комунального проживання. З 1985 р. його взято під охорону держави і проведено реставраційні роботи.

Іншим важливим джерелом «Української іконографії» має стати колекція фотодокументів та музейних експонатів **Національного музею медицини України**, який є одним з найбільших у Європі. Цей музей було засновано у Києві 1973 р. заслуженим діячем науки України, доктором медичних наук, професором О. А. Грандо. Музей медицини розташований у будинку колишнього анатомічного театру Київського університету, спорудженого за проектом відомого архітектора А. Беретті 1853 р. Він є пам'яткою архітектури XIX ст.

У музеї представлено розвиток медицини України зі стародавніх часів до наших днів. В основу організації музею була покладена новітня концепція музеєзнавства, що зумовило комплексне використання науково-методичних і документальних матеріалів та експонатів із архітектурними, художньо-технічними та аудіо-візуальними засобами. Експозицію музею широко представлено портретними та скульптурними зображеннями відомих вчених-медиків і лікарів XIX ст. – початку XX ст., творами українського образотворчого мистецтва, пов'язаних з медичною тематикою.

* * *

У результаті аналізу інформаційного ресурсу іконографічних джерел музейних та архівних установ Києва зроблено спробу зведення у межах даного дослідження потужного і різнопланового масиву наявної іконографічної інформації, представленої багатьма сферами людської діяльності, що охоплюють майже весь «задокументований» період української історії. Визначено джерельну базу та жанрові орієнтири формування Української іконографії, окреслено масштаби іконографічної інформації окремих музейних та архівних установ, частково розкрито загальний склад і зміст документів. Узагальнення сучасних методичних та технологічних підходів наукового опису архівних і музейних документів, експонатів, художніх творів тощо відкрило перспективи для вироблення авторським колективом проекту оригінальних науково-методичних та програмно-технічних засад УІ в контексті

новітніх системотехнічних технологій створення електронних історико-біографічних баз даних.

Завдання УІ УНБА виходять за межі суто біографічних досліджень і на загальнонаціональному рівні полягають у відпрацюванні механізмів збереження і систематизації іконографічної спадщини та актуалізації (візуалізації) пам'яток культури та мистецтва в духовному житті українського суспільства. Однією із форм збереження цієї спадщини є поцифрування всіх видів наявних документальних та архівних ресурсів бібліотечних, музейних, архівних тощо установ. Настав час вироблення уніфікованих принципів і підходів фондування, обліку та систематизації документів з урахуванням специфіки установ-фондоутворювачів. Тому започаткування бази даних УІ УНБА, можливо, стане першим кроком на шляху відкриття віртуальної міжгалузевої програми, спрямованої на об'єднання зусиль наукових, бібліотечних, музейних, архівних працівників у справі розроблення загальних принципів і методів електронного збереження національного іконографічного фонду.

Останнім часом в Україні та країнах близького зарубіжжя починають виходити друком різноманітні публікації – від невеличких наукових повідомлень на конференціях до ґрунтовних персональних і колективних монографічних праць, присвячених дослідженням галузевої персоналістики, родинних архівів, особових фондів, музейних колекцій та ін., що містять ексклюзивні факти життя і діяльності та багатий ілюстративний матеріал. Такий стан розвитку сучасної гуманітаристики вимагає від українських учених переосмислення багатьох мистецьких явищ, що заслуговують на пам'ять та належне місце на сторінках вітчизняної історії.

Перелік музеїв Києва

Державні музеї

1. Національний музей історії України (вул. Володимирська, 2)
Філіал:
2. Музей історичних коштовностей України (вул. Січневого повстання, 21, корп. 12)
3. Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (вул. Січневого повстання, 33)
4. Києво-Печерський національний історико-культурний заповідник (вул. Січневого повстання, 21, корп. 9)
5. Національний художній музей України (вул. М. Грушевського, 6)
6. Національний музей літератури України (вул. Б. Хмельницького, 11)
7. Національний заповідник «Софія Київська» (вул. Володимирська, 24) (Держбуд)
Філіали:
8. 1) Музей «Андріївська церква – пам'ятник архітектури XVIII століття» (Андріївський узвіз, 23)
9. 2) Музей «Кирилівська церква – пам'ятка архітектури XII століття» (вул. О. Теліги, 12)
10. Національний музей «Чорнобиль» (пров. Хоревий, 1) (МВС)
11. Національний науково-природничий музей (вул. Б. Хмельницького, 15) (НАНУ)
Відділи:
12. 1) Археологічний музей (вул. Б. Хмельницького, 15)
13. 2) Ботанічний музей (вул. Б. Хмельницького, 15)
14. 3) Геологічний музей (вул. Б. Хмельницького, 15)
15. 4) Зоологічний музей (вул. Б. Хмельницького, 15)
16. 5) Палеонтологічний музей (вул. Б. Хмельницького, 15)
17. Національний музей медицини України (вул. Б. Хмельницького, 37) (МОЗ)
18. Музей історії Києва (вул. П. Орлика, 8)
Відділи:
19. 1) Музей культурної спадщини (вул. Московська, 46)
20. 2) Історико-меморіальний музей М. Грушевського (вул. Паньківська, 9)
21. 3) Київський меморіальний будинок-музей Г. Світлицького (вул. Дегтярна, 30, кв. 1)
22. 4) Київський музей О. Пушкіна (вул. Кудрявська, 9)
23. Історико-архітектурна пам'ятка-музей «Київська фортеця» (вул. Госпітальна, 24а)
24. Музей гетьманства (вул. Спаська, 16б)
25. Державний музей українського народного декоративного мистецтва (вул. Січневого повстання, 21, корп. 29)
26. Київський музей російського мистецтва (вул. Терещенківська, 9)
27. Музей мистецтв імені Варвари і Богдана Ханенків (вул. Терещенківська, 15)
28. Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України (вул. Січневого повстання, 21, корп. 24/26)
Відділ:
29. Будинок-музей Марії Заньковецької (вул. Велика Васильківська, 121)
30. Музей Івана Гончара (вул. Січневого повстання, 29)
31. Музей-майстерня Івана Кавалерідзе (Андріївський узвіз, 21)
32. Київська дитяча картинна галерея (вул. Шовковична, 17)
33. Київський державний музей Тараса Шевченка (бульвар Шевченка, 12)
Філіали:
34. 1) Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка в Києві (пров. Шевченка, 8а)
35. 2) Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка в Києві (вул. Вишгородська, 5)
36. Музей видатних діячів української культури – Лесі Українки, Михайла Старицького, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського (вул. Саксаганського, 97)

Відділи:

37. 1) Київський літературно-меморіальний музей Лесі Українки (вул. Саксаганського, 97)
38. 2) Київський меморіальний будинок-музей Миколи Лисенка (вул. Саксаганського, 95)
39. 3) Київський меморіальний будинок-музей Михайла Старицького (вул. Саксаганського, 93)
40. 4) Київський меморіальний музей-квартира Панаса Саксаганського (вул. Жилианська, 96)
41. Державний музей книги і друкарства України (вул. Січневого повстання, 21, корп. 9)
42. Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського (вул. Рильського, 7)
43. Київський літературно-меморіальний музей-квартира П. Тичини (вул. Терещенківська, 5)
44. Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Київ» (Андріївський узвіз, 5) (Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища Київської міськадміністрації)
45. Педагогічний музей України (вул. Володимирська, 57) (Академія педагогічних наук)
46. Музей спортивної слави України (вул. Еспланадна, 2) (Держкомспорт)
47. Музей збройних сил України (вул. М. Грушевського, 30/1) (Міністерство оборони)
48. Музей праці і професійних спілок України (Велика окружна дорога, 3) (Федерація профспілок)
49. Центральний музей прикордонних військ України (вул. Січневого повстання, 44) (Держкомкордон)
50. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (вул. Володимирська, 22а) (Головархів)

Відомчі музеї

51. Народний музей революційної, бойової і трудової слави заводу «Арсенал» (вул. Московська, 2)
52. Народний музей історії заводу «Ленінська кузня» (вул. Електриків, 26)
53. Музей бойової і трудової слави заводу верстатів-автоматів (вул. Червонозаводська, 7)
54. Народний музей історії Київського електровагоноремонтного заводу (вул. Ползунова, 2)
55. Музей історії ВО «Київський радіозавод» (вул. Бориспільська, 9)
56. Музей історії Дарницького вагоноремонтного заводу (вул. Алма-Атинська, 74)
57. Музей трудової слави Дарницького шовкового комбінату (вул. Магнітогорська, 1а)
58. Музей спортивної слави України (вул. Червоноармійська, 55)
59. Народний музей історії Київського авіазаводу (просп. Перемоги, 100/1)
60. Музей історії заводу «Більшовик» (просп. Перемоги, 38)
61. Народний музей історії Київського механічного заводу (вул. Туполева, 1)
62. Музей історії заводу «Укркабель» (вул. Богговутівська, 14)

63. Народний музей історії заводу імені Артема (вул. Мельникова, 2)
64. Музей кіностудії імені О. П. Довженка (просп. Перемоги, 44)
65. Меморіальний музей композитора В. С. Косенка (вул. Коцюбинського, 9)
66. Меморіальний музей-квартира Б. Р. Гмирі (вул. Хрещатик, 15)
67. Меморіальний музей О. В. Палладіна (вул. Леонтовича, 9)
68. Музей історії Інституту надтвердих матеріалів імені В. Б. Бакуля (вул. Автозаводська, 2)
69. Музей історії Національного аграрного університету (вул. Героїв оборони, 15)
70. Музей історії Київського державного технічного університету будівництва і архітектури (просп. Повітрофлотський, 31)
71. Музей повітряного транспорту Київського міжнародного університету цивільної авіації (вул. Космонавта Комарова, 1)
72. Музей історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 60)
73. Музей трудової слави ВО «Південзахідтрансбуд» (вул. Ветрова, 3)

Список

використаної літератури

1. *Амеліна Л. О.* Особові архівні фонди художників у Національному художньому музеї. Загальна характеристика // Українське архівознавство: історія, сучасність та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. – Київ, 19–20 листопада 1996. – К., 1997. – Ч. I.
2. Архівні установи України. Довідник / Упоряд. Г. В. Боряк, С. Г. Даневич, Л. А. Дубровіна та ін. – К., 2000. – 258 с.
3. *Бойчук М. П., Лякіна Р. М.* Козацьке коріння начальника неврологічного відділення Київського військового шпиталю, головного невропатолога Київського військового округу полковника медичної служби Р. П. Полторацького // Військова медицина України. – 2004. – 4, № 1–2. – С. 154–159.
4. Культурна спадщина України: Правові засади: Збірник офіційних документів. – К.: Істинина, 2002. – 336 с.
5. *Новохатський К.* Архів і особа: аспекти виміру // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – 1999. – Вип. 1. – С. 8.
6. *Павленко С. Ф.* Документи творчих установ і організацій у фондах ЦДАМЛМ України // Українське архівознавство: історія, сучасність та перспективи: Наук. доп. Всеукр. конф. – Київ, 19–20 листопада 1996 р. – К., 1997. – Ч. II. – С. 169.
7. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: Путівник. Вип. 1. – К., 2003.
8. *Чижко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996. – С. 171.

Денис Гетьман,

аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр.

У статті на основі українських та російських джерел відтворено та проаналізовано етапи повернення українських архівних документів з Росії. Висвітлено роботу державних та наукових установ УСРР на тлі загального процесу реституції українських культурних цінностей з РСФРР у 1921–1926 рр.

К л ю ч о в і с л о в а: повернення, Укрцентрархів, історико-культурні цінності УСРР, РСФРР.

Поверненням української історичної та культурної спадщини з Росії в період з 1919 по 1936 рр. опікувались не лише Народний комісаріат освіти, Всеукраїнська Академія наук, російсько-українська Паритетна комісія, інші міжурядові установи.

Виявлення, повернення і взаємообмін, вивчення, охорона та збереження всіх видів національного архівного надбання в цей період лягало в основу роботи новостворених архівних установ України.

Першою всеукраїнською загальнодержавною установою, до компетенції якої входило завідування державними, науковими, приватними, революційними та іншими архівами, стала архівно-бібліотечна секція на чолі з В. Барвінським. Створена в січні 1919 р. при Всеукраїнському комітеті охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи, секція в липні цього ж року реорганізовується у Головне управління архівною справою (ГАУ, Головархів) при Народному комісаріаті освіти України (НКО України)¹.

У лютому 1920 р. розгортає свою роботу Особлива всеукраїнська архівна комісія (ОВАК) при Всеукраїнському революційному комітеті. ОВАК наділяється широкими повноваженнями із виявлення та концентрації архівних фондів. Наприкінці 1920 р. створюється ще одна комісія з широким колом прав в архівному управлінні країни. Вона опікувалась долею архівів історії Жовтневої революції та КП(б) України при ЦК КП(б) України. Усі ці структури функціонували паралельно, створюючи труднощі у веденні державного архівного будівництва.

Через відсутність єдиного органу управління архівною справою та «недоладну постановку архівного діла, що стало наслідком невизначеного стану місцевих архівних органів»² постало питання про необхідність реорганізації і створення голов-

ної архівної установи УСРР. За зразок слугувала Російська Республіка, де центральні та губернські архівні органи перебували у відомстві Центрального й губернських виконавчих комітетів.

Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет 3 січня 1923 р. ухвалив «Положення про Центральне Архівне Управління», яким затверджував реформування ГАУ при НКО України на Центральне Архівне Управління при ВУЦВК (Укрцентрархів, ЦАУ України). Таким чином було сформовано єдину систему державного архівного управління. Із поступовим вдосконаленням структури державних органів влади в системі управління архівами в Радянському Союзі й паралельно в УСРР створювалася й поліпшувалася законодавча база, що регламентувала правове поле функціонування українських архівів.

Будівництво та формування правової радянської архівної системи мали подібні риси в усіх союзних республіках. Україна не випадала із загальної схеми юридичного поля та державних органів контролю охорони й збереження архівної спадщини.

Основними постановами Ради Народних Комісарів УСРР, якими впорядковували цю сферу культурного будівництва, були: «Про націоналізацію і централізацію архівної справи в Україні», «Про охорону архівів», «Про єдиний державний архівний фонд УСРР».

Оформлення правового підґрунтя діяльності архівних установ, залучення найкращих українських архівістів, створення ЦАУ УСРР при ВУЦВК визначили основні завдання архівної роботи державних структур республіки: централізація та концентрація в архівних установах України матеріалів історичного та історико-революційного значення у межах Єдиного державного архівного фонду України (ЄДАФ України)³.

Певна збалансованість між нормативними актами і формами організації створили сприятливу атмосферу в діяльності архівних структур УСРР, що дало змогу поставити на загальнодержавний рівень справу повернення національних, історичних і культурних архівних фондів та матеріалів в Україну. Це був один із найпріоритетніших напрямів роботи українських архівістів, що логічно доповнював й розвивався паралельно з поверненням предметів старовини та мистецтва з Росії в Україну.

Свою роботу Укрцентрархів розпочав із вивчення і збирання інформації про евакуйовані з території України архівні фонди та матеріали. Він активно розгортає міжурядове листування, розглядає та обговорює можливості передання українських цінностей зі спеціалістами різних державних установ.

Із метою кращого виявлення та розшуку українських матеріалів з 1923 р. інноваційною була практика відряджень українських архівних працівників на місця та за кордон.

Восени 1923 р. Д. Багалій відряджається з робочою поїздкою в обласне архівне управління Ростова-на-Дону для ознайомлення та виявлення архівних матеріалів, вивезених з України та Галичини. Він встановив, що там перебувають документи харківського окружного суду, нотаріальні документи, архів та бібліотека Галицько-Львівського Ставропігійного інституту й частина документів «Російського Народного дому у Львові».

До Волинської та Чернігівської губерній направляється В. Барвінський для з'ясування долі окремих архівних фондів. У звіті професор вказував, що до Москви в Лефортовський архів було перевезено фонди Південно-Західного краю з Житомира. Український експерт намагався з'ясувати місце перебування архіву Сангушків, котрий, за однією версією, був відправлений під час польської окупації до Польщі, за іншою – до Нижнього Новгорода⁴. Обидві версії перевіряли експерти ЦАУ УСРР.

Перші кроки ЦАУ УСРР з повернення архівних цінностей були спонтанними, інколи хаотичними. Не було схеми їх виявлення, транспортування та переведення з одного до іншого архівного республіканського відомства, що спричиняло незручності для української сторони як у перемовному процесі, так і на завершальних стадіях отримання матеріалів.

Однак це жодним чином не впливало на активність Центрального Архівного Управління Украї-

ни з виявлення українських архівів за межами країни. Вже в 1921 р. було проведено перші українсько-російські перемовини і сформульовано офіційне звернення до Центрархіву РСФРР про передання архівних матеріалів УСРР. З метою виявлення місцезнаходження та стану приватних архівів Кочубеїв, Капністів, Святополк-Мирських, Куракіних, Демидових-Лопухіних, Бобринських управління ЦАУ України звертається із запитом до Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК)⁵.

Спільними зусиллями ЦАУ УСРР та Народного комісаріату юстиції України було досягнуто домовленостей про передачу з Ростова-на-Дону вивезених білогвардійцями українських нотаріальних архівів обсягом 200 пудів з Москви та 500 пудів з Ростова-на-Дону. Для транспортування архівних матеріалів відряджались представники Укрцентрархіву⁶.

Проведена українськими архівними спеціалістами робота сприяла активізації діяльності державних установ Російської Республіки. В червні 1923 р. до Укрцентрархіву надійшло відношення з Центрархіву РСФРР із пропозицією забрати 300 пудів архівних матеріалів з його приміщень.

У грудні цього ж року Мала Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) визнала за необхідне перевезти матеріали з архівів Москви до України, що «становили великий інтерес для історії революції та радянського будівництва, а також перевезти з Ростова-на-Дону українські архіви»⁷. Протягом 1923 р. в Україну надійшли «фонди нотаріальних архівів Харкова, частина фондів Харківського окружного суду та документи з архівів Львова»⁸.

О. Водолажченко та М. Гливенко на початку 1924 р. супроводжували транспортування до Харкова документів евакуйованих українських установ: 70 ящиків та 12 мішків. З них було виділено 60 фондів різних установ, які існували в Україні протягом 1918–1919 рр. Серед найважливіших були матеріали Міністерства продовольчих справ, Державного хлібного бюро, Народного комісаріату продовольства України, відомості про реквізиції німецькою владою.

Перевезення цих матеріалів в Україну було першим успіхом у справі повернення не лише архівних цінностей, а й взагалі українського культурно-історичного надбання з Росії, надавши новий імпульс роботі з розшуку українських фондів у російських архівосховищах.

На першому етапі (1923–1924 рр.) повернення

архівних матеріалів з Росії головним чином передавались фонди, евакуйовані під час першої світової війни, а також архіви історії революції і радянського будівництва УСРР. Шляхи надходження інформації щодо них були різноманітні. Найбільше повідомлень надавала російська сторона, інша інформація виявлялась випадково, і лише частина фрагментарно надходила безпосередньо від губархівів та українських науковців. З 1925 р. інформаційні джерела Укрцентрархіву поступово змінюються. Пріоритет в отриманні відомостей переходить до українських архівних установ. Це пояснювалось, перш за все, поліпшенням фінансування, процесом концентрації, впорядкування і описування масиву власних архівних фондів. Поступово трансформуються й методи, за якими проходив процес повернення архівних матеріалів. Його ключовим аспектом стає формування офіційних запитів до Центрархіву РСФРР щодо конкретних українських фондів. Ще однією інновацією Укрцентрархіву стало виявлення архівів і в інших регіонах СРСР.

У Харкові Укрцентрархів у грудні 1924 р. проводить першу всеукраїнську нараду архівних працівників, де ухвалює постанову про звернення особливої уваги на концентрацію архівних матеріалів УСРР, що перебувають за її межами. На нараді з доповіддю «Концентрація архівних матеріалів» виступив В. Барвінський⁹.

Укрцентрархів мав відомості про перебування українських матеріалів у Північно-Кавказькому та Закавказькому регіонах СРСР. У доповідній записці до ВУЦВК завідувач Укрцентрархіву С. Тетін вказував, що в Єссентуках перебувають справи колишнього Харківського земельного банку, в Сочі виявлено справи колишнього навчального Харківського округу, в Тифлісі, Краснодарі та Новоросійську є також частина українських фондів¹⁰.

Проте пріоритетним напрямом розшуку архівних матеріалів для Укрцентрархіву залишалась Російська Республіка. Отримання від Центрархіву РСФРР наприкінці 1924 р. справ харківського земельного банку в кількості 167 книг, 22 папок, 2 справ та 15 в'язок не було достатнім. Українські архівісти сподівались повернути низку українських фондів, історичне та культурне значення яких для УСРР було набагато більшим. На запит ЦАУ УСРР про фонд Кролевецького повіту Чернігівської губернії, евакуйований під час війни, Центрарх Росії 1 січня 1925 р. відповів, що вказаного фонду у Брянському губархбюро нема. Проте там перебу-

вали різного роду матеріали за 1919 р. з Лисичанського та Бахмутського районів, культурно-просвітницької комісії м. Слов'янськ¹¹. Аналогічний запит сформував Волинський істпарт до Центрального архіву Москви про розшук архівів колишнього Волинського окружного суду і тюремного управління, евакуйованих у 1915 р.¹² Тривав розшук волинського архіву родини Сангушків з м. Славута. Перевірялись усі можливі варіанти його місцезнаходження. За відомостями Укрцентрархіву, він був евакуйований 1916 року до Курська.

На початку 1925 р. в офіційному віснику Укрцентрархіву УСРР «Архівна справа» опубліковано статтю Д. Багалія й В. Барвінського про українські архівні фонди в Росії. У статті було подано список цих матеріалів та висвітлювалося, з якими труднощами він складався. За словами авторів, список не претендував на вичерпність, оскільки його складено на основі друкованих даних без обстеження архівів Росії: «На жаль, скласти повного списку їх не можна, бо на підставі археографічних видань ми не можемо розв'язати питання, чи належать ті або інші матеріали до фонду українського чи російського походження»¹³.

Однак метою його створення була «відбудова державного українського архівного фонду в його цілісності шляхом приєднання до нього архівних матеріалів, що в свій час входили до його складу і внаслідок історичних обставин опинились поза межами України».

До орієнтовного списку входили матеріали з:
Московського архіву Міністерства юстиції:

1. «Малоросійські переписні книги» Лівобережної України 1666 р.;
2. фонди повітових судів, «палат громадянського та кримінального суда, совісних судів» громадського піклування, провінційних канцелярій;
3. актові книги, матеріали ратушних та магістратських судів, полкових канцелярій, комісарських управлінь, городничих, вотчинного департаменту Слобідської України;
4. одна книга Київського магістрату з 1740 по 1840 р.;
5. сім книг генерального слідства о маєтностях п'ятьох полків за 1730 р.;
6. матеріали фонду міністерського правління – установи, що існувала в 1734–1750 рр.;
7. переписна книга м. Чернігова 1677–1710 рр.;
8. справи Київської та Салтовської воєводських канцелярій;
9. справи Бахмутської та Київської провінційних канцелярій;

10. справи канцелярії міністерського правління 1741 р.;
11. справи з архіву «Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторського управління»;
12. справи Малоросійського приказу 1666–1701 рр.;
13. справа «про слобідські полки 1762–1765 рр.»;
14. листи гетьмана Д. Апостола та вищого українського уряду 1727–1744 рр.

Архіву Міністерства Закордонних справ:

1. «Малоросійська переписна книга» Лівобережної України XVII ст.

Рум'янцевського музею:

1. бібліотека І. Лукашевича;
2. рукописи та листи Г. Сковороди;
3. рукопис «Журнала о происходящих в приезд в Малую Россию...», що містить в собі копії документів про обрання гетьмана К. Розумовського.

Архівів радянських установ, евакуйованих з України:

1. окремі справи фондів радянських установ Донбасу за 1919 р. (Брянське архбюро);
2. окремі справи фондів радянських установ України 1918–1919 рр. (Лефортовський архів).

Російської Публічної бібліотеки:

1. рукопис «Списки грамот царів, королів та гетьманських універсалів»;
2. записки монастирів Трахтемирівського та Канівського 1706–1722 рр.;
3. збірник грамот монастирів Трахтемирівського та Канівського;
4. збірник витягів з «книг міських права Магдебурзького ратуша Київського» 1612–1707 рр.;
5. документи XVIII ст. про нерухоме майно Переяславської єпископії;
6. листи кошового отамана Сірка до Кримського хана;
7. копії рапорту Катеринославського проводиря дворянства 1789 р.;
8. записки про події у Волинській губернії;
9. книги указів Київської єпископії до Ічанської протопопії.

Бібліотеки Російської академії наук:

1. частина Рум'янцевського рукопису 1765–1769 рр. *Державної Археологічної комісії РАН:*
1. акти з фондів Київської (536 актів) і Чернігівської казенних палат та Чернігівського правління (930 актів);
2. документи фондів Полтавського повітового суду та Переяславської ратуші XVII–XVIII ст.¹⁴

На підтвердження списку вимог як позиції головного архівного органу України слугує доповідь представників Укрцентрархіву на першому з'їзді

архівістів РСФРР у березні 1925 р. Українські архівісти запропонували передати відповідно до реєстру з Московського центрального історичного архіву фонд канцелярії міністерства правління, документи губернських, повітових та інших установ XVII – першої половини XIX ст., «колекцію М. Маркевича й Рум'янцевський опис, оскільки вони становлять результат діяльності українського народу»¹⁵.

У березні 1925 р. велика Президія ВУЦВК ухвалила звернення до ЦВК СРСР з проханням «повернути УСРР усі архівні матеріали, що знаходяться за її межами і мають для України історичне значення»¹⁶. Окрім звернення, Президія доручила Укрцентрархіву виявити всі архівні матеріали, що стосуються РСФРР, з метою передання їх Центрархіву РСФРР. Секретаріатом Всеукраїнського ЦВК було підготовлено пояснювальну доповідну записку про українські архіви в РСФРР. У ній йшлося, що українські архівні фонди через політику царського уряду були розпорочені по всій Російській імперії. ВУЦВК вказував, що спеціальні постанови з повернення архівних матеріалів відсутні, й, відповідно, це питання може вирішуватись лише на основі домовленостей Центрархівів союзних республік. Доповідна записка містила список архівних та бібліотечних матеріалів, які, без сумніву, належали до Єдиного державного архівного фонду України. Список фондів, перерахованих в урядовій записці, повністю відповідав орієнтовному реєстру офіційного вісника ЦАУ України.

ВУЦВК підтримав Укрцентрархів щодо повернення архівних матеріалів, котрі «хоча і є результатом діяльності московських урядових установ, але за своїм змістом стосуються виключно деяких моментів історії України». До них належали російський фонд під назвою «Малоросійські справи», справи сенату з малоросійської експедиції 1685–1761 рр. (154 книги) та справи про військові поселення в Україні¹⁷.

Таким чином, провівши нараду архівних працівників, сформувавши орієнтовні списки, ухваливши низку постанов, ВУЦВК 6 березня 1925 р. в офіційному зверненні до Президії ЦВК СРСР вимагав зобов'язати ЦВК РСФРР передати Україні всі архівні матеріали, зазначені в доповідній записці, а також ті, «що не увійшли до списку, але в майбутньому компетентними органами будуть визнані як українські»¹⁸.

Російські наукові кола сприйняли цю заяву та сформований список українських архівних фондів в РСФРР неоднозначно. З їхнього боку, безумов-

ним вважалось передання УСРР евакуйованих архівних матеріалів з її території. Це не викликало жодних сумнівів і підтримувалось Центрархівом РСФРР. Позитивно російські наукові кола ставились до концентрації в Україні фондів її місцевих установ, що були перевезені до Москви після судової реформи 1864 р. Однак повернення окремих матеріалів із центрального архіву та інших наукових установ Росії, значення котрих розцінювалось як всесоюзне, вважалось порушенням цілісності наукових фондів і викликало принципове заперечення¹⁹.

Представники Центрархіву РСФРР вважали, що у вирішенні питання повернення архівних фондів в Україну окремі українські архівісти стояли на помилкових позиціях. На їхню думку, українські науковці абсолютно хибно трактували поняття «українські архівні матеріали», до яких відносили частину фондів або окремі документи російських центральних установ XVII–XVIII ст., де були відомості про Україну²⁰. Проте це жодним чином не впливало на принципову позицію Укрцентрархіву повернути українські архівні цінності.

Реакція Центрального Виконавчого Комітету СРСР на заяву ВУЦВК та Укрцентрархіву не забарилась. 16 березня Президія постановила задовольнити клопотання ЦВК УСРР. З цією метою ЦВК Росії та України було запропоновано створити спільну комісію з представників Центрархівів республік та Головнаки РСФРР. На комісію покладалось встановлення списку архівних матеріалів, що підлягають поверненню Україні та, відповідно, реалізація прийнятих нею рішень.

Пропозиція створення всесоюзної комісії для виділення архівних та бібліотечних фондів з архівів та музеїв Росії сприймалась позитивно як Росією, так і Україною. Однак для втілення її у життя потрібен був час, а Укрцентрархів не бажав зволікати з поверненням українських евакуйованих архівів.

Активна діяльність ЦАУ України щодо повернення архівних матеріалів не припинялась. Її підтримували російські архівні установи. Колегія Центрального архівного управління Росії 5 травня 1925 р. ухвалила передати УСРР архівні фонди, «вивезені свого часу з України, котрі перебувають у числі фондів давньосховища Московського Історичного архіву»²¹.

Архівне управління РСФРР у травні 1925 р. підтвердило ВУЦВК, що в актосховищі Центрархіву зберігаються фонди ліквідованих установ колишньої Волинської, Подільської, Київської, Чернігівської, Полтавської, Скатеринославської та Херсон-

ської губерній. Кількість фондів перевищувала 150 одиниць, а кількість справ – 4000. Головну частину фондів XVIII ст. склали документи повітових судів, палат цивільних і кримінальних, магистратів, ратуш, провінційних та полкових канцелярій, дворянських опік, городничих та ін. Окремо Центрархів РСФРР надав відомості Чернігівському губарху на його запит від 24 березня 1925 р. щодо архівних матеріалів періоду гетьманства Данила Апостола (1727–1734). Вони склалися з 9 позицій, котрі характеризували різні аспекти життя України XVII ст.²²

Надання цих відомостей Укрцентрархіву не означало, що вони одразу увійдуть до запиту на повернення в Україну. Тому більш прогнозованими були намагання ЦАУ УСРР скласти чітку картину щодо українських архівів, які фігурували в орієнтовному списку, але їх реальне місце зберігання, кількість та зміст залишались не відомими українським науковцям.

Енергійність українських архівістів щодо повернення архівних матеріалів давала привід замислитися російським колегам. У даному питанні Центрархів РСФРР намагався виважено підійти до передачі УСРР архівних фондів. Наприкінці червня колегія Центрархіву Росії обговорювала це питання, підтвердивши свою постанову від 5 травня 1925 р. про передання Україні архівних матеріалів, вивезених з її території.

Окрім цього, російські архівісти сформуливали «Висновок з питання про передання Україні українських архівних матеріалів, що зберігаються в архівосховищах, музеях та бібліотеках РСФРР». В ньому підтверджувалось позитивне рішення щодо повернення УСРР українських архівних фондів або частин їх, котрі були вивезені з її території за розпорядженням органів влади чи через інші обставини. Проте російські колеги скептично поставились до сформованого Україною списку фондів, що перебувають у РСФРР, наданого ЦВК СРСР у березні 1925 р. Вони вказували, що Центрархів РСФРР не може заперечувати проти передання Україні справ дореформенних місцевих установ з колишнього архіву Міністерства юстиції, частини Рум'янцевського опису з Чернігівської казенної палати, малоросійських актів XVII–XVIII ст. зі складу колекції І. Лукашевича в Рум'янцевському музеї, аналогічних матеріалів з Російської Публічної бібліотеки та бібліотеки Археографічної комісії при Російській академії наук, а також інших установ, якщо такі документи будуть віднайдені. Повернення УСРР зазначених архівних матеріалів і,

відповідно, руйнування власних фондів російськими колегами розумілось як вимушена необхідність в інтересах науки²³.

Центрархів Росії закликав до поміркованості українських архівістів, зауважуючи, що їхні вимоги на повернення окремих документів та фондів є нічим іншим, як знищенням архівів РСФРР, попри творчу роботу в архівній справі та історичній науці СРСР. На думку науковців Російської Республіки, хибним було тлумачення поняття «українські архівні фонди», що «поширювалось на взагалі всі документи, які були надіслані будь-коли з України в центральні установи Росії, а також ті фонди, котрі хоча стосуються і є результатом діяльності московських урядових установ, але за своїм змістом належать виключно до деяких моментів в історії України, коли вона була підлегла цим установам». До списку таких матеріалів російський Центрархів включав «малоросійські переписні книги 1666 р., справи Київського магістрату з 1730 по 1740 рр., фонд канцелярії міністерського правління, установ, що існували в Україні з 1734 по 1750 рр., справи Малоросійського Приказу, справи Сенату щодо Малоросійської Експедиції та Іноземної колегії». Повернення Україні цих документів означало б поповнення всіх відсутніх в Україні архівів за рахунок ревізії усіх російських архівних та наукових установ, що було немислимим у масштабах СРСР²⁴.

Російські архівісти дійшли єдиного можливого в цій ситуації висновку: «Треба залишити центральні історичні архіви РСФРР в тому самому вигляді і в тому складі, в якому вони органічно, а не випадково відклались, не піддаючи їх жодним вилученням, залишаючи в них все те, що стосується до України, Білорусії та інших союзних республік». Визнавалось, що ті самі заходи є обов'язковими і для інших наукових установ, бібліотек та музеїв РСФРР, оскільки «культурні цінності союзних республік не були вирвані з природних фондів, а потрапили в ці установи з приватного володіння, завдяки пожертвуванням, покупкам та іншим просвітнім зусиллям співробітників цих установ... і увійшли до складу описів, каталогів та систематизованих колекцій»²⁵.

Сформувавши таким чином бачення процесу повернення архівних та культурних цінностей в Україну, Центрархів РСФРР постановив внести корективи, що суттєво доповнювали та розширювали попередню постанову від 5 травня 1925 р. Зміни засвідчили зусилля Росії зберегти власні колекції:

1. Доопрацювати Н. Любавському висновок про питання виділення з архівосховищ РСФРР українських фондів, підкресливши в ньому недопустимість порушення цілісності архівних фондів та принцип їхньої територіальної належності.

2. Визнати неможливим виділення частин архівних фондів та матеріалів, що стосуються УСРР, зі складу архівних фондів, які мають загальносоюзне значення й перебувають на території РСФРР.

3. Дати запит музейним та науковим установам РСФРР про наукову необхідність перебування в їхньому розпорядженні архівних матеріалів, що мають стосунок до УСРР²⁶.

Це були перші заходи Центрархіву Росії, які чітко окреслювали вектор подальшої роботи щодо повернення архівних матеріалів не лише Україні, а й іншим союзним республікам. Допускаючи певну можливість отримання Україною частини її фондів, російські архівісти дотримувались принципу недоторканності щодо інших фондів, на які українська сторона висловлювала претензії. Обраний напрям Центрархіву Росії нівелював бажання ВУЦВК отримати матеріали не лише українського походження, а також «московських урядових установ, котрі своїм змістом стосуються виключно деяких моментів історії України».

На спеціальному засіданні, проведеному ВЦВК із представниками Головнауки в серпні 1925 р., Україні було відмовлено в переданні архівних матеріалів із Російської публічної бібліотеки, Публічної бібліотеки ім. В. Леніна, Російського історичного музею, Російської академії наук. Для російських архівістів задоволення українських вимог фактично означало роздроблення фондів центрального значення, що зберігалися в Центрархіві РСФРР²⁷.

Що ж до архівних матеріалів, утворених діяльністю місцевих установ на території України й вивезених до Росії в різний час для зберігання, висловлювалась можливість передання їх УСРР, але тільки за умови дотримання принципу територіального відкладення. Цей принцип вбачався Центрархівом РСФРР у тому, що «архівні фонди мають залишатись там, де вони утворились, але в загальній системі пам'яток тих установ, при котрих вони сформувались». Відповідно до цього частина архівних фондів повертається Україні з архівосховищ Росії, інша ж залишається в них з огляду на те, що вони складають цілісність з фондами архівосховищ РСФРР²⁸.

Отже, наприкінці літа 1925 р. Україна та Росія висловили загальне бачення процесу перерозподі-

лу архівних матеріалів між союзними республіками. Позиція України зводилась до повернення усіх українських архівних фондів, а також матеріалів з російських фондів, що частково стосуються її історії. Російська сторона погоджувалась передати частину архівних матеріалів на умовах дотримання принципу неподільності окремих архівних фондів та колекцій.

Оскільки не всі клопотання ВУЦВК задовольнялись російською стороною, між учасниками перемовного процесу виникли непорозуміння та суперечки. За цих обставин при ЦВК СРСР створюється та починає функціонувати спеціальна спільна комісія з розподілу архівних матеріалів між союзними республіками.

Однак до початку її роботи перед Україною поставили й інші завдання – розшук на території України архівних матеріалів Естонії, Польщі та Росії.

Реалізуючи доручення НКО та РНК УСРР, Укрцентрархів здійснював заходи з розшуку естонських архівів²⁹. Так само Укрцентрархів та уряд УСРР розпочали діяльність з розшуку архівних фондів Польської Республіки, передбачені статтею XI Ризького мирного договору.

Постанова великої Президії ВУЦВК від 6 березня 1925 р. окрім звернення до ЦВК СРСР про повернення українських матеріалів також зобов'язувала розшукувати на території України всі архівні матеріали щодо РСФРР з метою передання їх Центрархіву Росії.

Укрцентрархів уже в березні 1925 р. поінформував ВУЦВК, що в Київському центральному історичному архіві ім. В. Антоновича є матеріали, викрадені професором Шашевським під час його перебування 1915 року в Москві. Було складено опис справ й надіслано до ЦАУ України з метою передання їх Центрархіву РСФРР. До списку матеріалів, переданих Росії, входило понад 100 документів, переважно XVII ст.³⁰

Інші документи, права на котрі належали Центрархіву РСФРР, головним чином стосувались військових установ та організацій. Вони не включались до складу ЄДАФ УСРР. Схема, що регламентувала, які саме військові архіви повертались РСФРР, затверджувалась начальником головного управління Робітничо-селянської червоної армії (далі РСЧА).

У цій схемі вказувалося, які саме військові архіви концентруються в РСФРР, проте не уточнювалося, а лише в загальній формі зазначалося, що архіви військових формувань можуть зберігатись і в союзних республіках. Для ЦАУ УСРР це мало

принципове значення, адже в українських архівах відклався величезний масив таких фондів.

З метою прояснення ситуації Центрархів РСФРР направив листа Укрцентрархіву, в якому наголошував: «Матеріали національних формувань, що входили до складу військових фронтів імперіалістичної війни, а також матеріали військових установ і частин контрреволюційних угруповань в Україні мають залишатися в УСРР. Аналогічні матеріали, що будуть виявлені управлінням Центрархіву РСФРР у власних архівосховищах, будуть передаватись Укрцентрархіву»³¹.

Це уточнення щодо місця зберігання архівних матеріалів військових установ і військових формувань теж не повністю визначало принципи відбору архівів. Однак цього було достатньо, аби розпочати процес вилучення та передання в Росію військових архівів. 1925 року до України було направлено представників центрального архівного відомства РСФРР. Їм надавалась можливість ознайомлюватись з усіма центральними та губернськими архівами УСРР. Для допомоги російським колегам експерти ЦАУ УСРР Д. Багалій та Горбань займались питаннями обліку та зовнішнього впорядкування військових архівів. Основний масив робіт було проведено до 1927 р. За результатами спільних дій Центрархівів обох республік частина необхідних фондів потрапила в РСФРР, проте більша їх частина залишилась в Україні. Виділення та повернення військових фондів з УСРР до РСФРР відбувалося в межах, встановлених законами та постановами вищих органів влади СРСР та республік.

Виконуючи законодавство СРСР про передання Росії військових архівів, Україна не змогла домовитись про повернення українських фондів з установ всесоюзного значення. З погляду Центрархіву РСФРР це не відповідало науковим принципам концентрації архівних матеріалів. У цьому сенсі РСФРР мала переважну позицію. Прагнення України отримати українські архівні матеріали могли втілитись в життя лише зі згоди вищих державних органів СРСР та Центрархіву РСФРР. У даному питанні виявлялась слабкість України, оскільки вона не могла апелювати до конкретних законів, адже їх не існувало, а постанови держорганів СРСР мали загальний характер.

Дискусії довкола повернення архівних матеріалів з Росії до України не знаходили розв'язання в перемовному процесі між урядовими установами та Центрархівами обох республік. У такій ситуації єдиний можливий варіант вирішення суперечок

довкола українських фондів у російських архівах, музеях та бібліотеках вбачався у створенні спеціальної комісії, ідея функціонування якої належала ЦВК СРСР.

18 вересня 1925 р. Президія ЦВК СРСР створює комісію з розподілу архівних фондів між союзними республіками з представників центральних архівних відомств Росії та України, а також представників від НКО РСФРР і УСРР. Росію представляли В. Адоратський, Зенкович, М. Мелешко та Невський. Від України до комісії увійшли Д. Багалій, Дубровський та С. Токарев. Головою було визначено І. Кутузова. До роботи комісії приєдналися представники БСРР, оскільки, на їхню думку, архівні матеріали, що передаватимуться Україні, можуть належати й до Білорусії. Свою роботу комісія з розподілу архівних матеріалів між союзними республіками при ЦВК СРСР розпочала 2 листопада 1925 р.

На першому засіданні члени комісії прийняли кілька основних рішень, підтвердивши та оформивши попередні позиції щодо повернення архівних пам'яток союзним республікам. Було ухвалено «Зібрання архівних матеріалів, що зберігаються в наукових установах РСФРР та мають загальносоюзне значення: Всесоюзна Академія наук, Всесоюзна Публічна бібліотека ім. В. Леніна, не можуть бути розрізнені, а тому окремі предмети цих зібрань не підлягають переданню союзним республікам».

Цим пунктом комісія підтвердила намір не руйнувати російські архівні зібрання, що проголошувалось Центрархівом РСФРР та установами Народного комісаріату освіти РСФРР. Проте треба зазначити один важливий момент: на першому засіданні представників від України не було, що сильно вплинуло на ухвалені рішення не на користь УСРР.

З метою всебічного вивчення питання про те, які матеріали та з яких установ РСФРР можуть бути передані Україні та Білорусії чи надані шляхом обміну, було організовано підкомісію у складі В. Адоратського, Зенковича, Д. Багалія та М. Мелешка. Підкомісія мала право залучати кращих спеціалістів та експертів і незабаром ухвалила ряд основних положень³².

Реакції російських і українських державних установ на ухвали комісії були абсолютно протилежними. Російський ВЦВК запропонував ЦВК СРСР створити додаткову спеціальну комісію для встановлення основних принципів, що мають стати основою для розподілу архівних матеріалів між

РСФРР та союзними республіками, відштовхуючись від ухвал першого засідання комісії³³.

ЦВК України категорично не приймав позицію представників РСФРР у комісії. У зверненні до Президії ЦВК СРСР було зазначено, що комісія своїми постановами проігнорувала ухвали останнього, заборонивши передання Україні фондів з наукових установ, котрим, як вказував ВУЦВК, «права Всесоюзних ніхто не давав». ВУЦВК наголошував, що саме в цих установах перебувають виключної ваги українські архівні фонди: архів Маркевича-Лукашевича, «Рум'янцевський опис Малоросії» та фонди Археографічної комісії. Оцінку цьому пункту дав Д. Багалій у своєму звіті, зазначивши: «Постанова, що була прийнята на засіданні комісії, зводить нанівець усю справу про повернення в Україну її архівних фондів».

Опротестувавши пункт перший постанови комісії з розподілу архівних матеріалів між союзними республіками, Укрцентрархів та ВУЦВК вказували, що механічний поділ пам'яток, передбачений рішенням комісії, не відповідає ухвалі президії ЦВК СРСР щодо повернення УСРР усіх архівних матеріалів. Окрім цього, вказувалось, що термін «установи Всесоюзного значення», застосований російськими архівістами, не має слугувати перешкодою для повернення українських архівних фондів та матеріалів.

ЦВК СРСР не виступив третейським суддею між РСФРР та УСРР. 11 грудня 1925 р. він підтримав пропозицію ВЦВК виробити принципові положення про основи розподілу архівних матеріалів між РСФРР та союзними республіками, засвідчивши тим самим свою нейтральну позицію, не підтримавши жодну зі сторін. Україна отримувала другий шанс вплинути на вироблення параграфів розподілу архівів.

Свідченням непоступливості як Укрцентрархіву, так і Центрархіву РСФРР у намаганнях концентрації архівних матеріалів слугує справа з архівом колишнього царського посольства в Австрії. Цей архівний матеріал був переданий з Відня до Москви влітку 1925 р. В повідомленні повноважного представника СРСР в Австрії говорилося, що третина архіву стосується виключно польсько-українських відносин, історії революційного руху в Галичині. До його складу входили також документи про діяльність М. Драгоманова, І. Франка, Павлина та ін. українських діячів. З огляду на важливість архіву РНК УСРР звернулася до РНК СРСР із проханням передати Україні її частину.

Розглянувши звернення української сторони,

РНК СРСР ухвалила передати УСРР частину, що належить до її історії. Іншу позицію обстоювали російські науковці. В листі від 15 січня 1926 р. до РНК СРСР РНК Росії прокоментувало: «Архіви колишніх царських посольств становлять багатий матеріал для дослідження та вивчення історії і політики колишньої Російської імперії, і вилучення з цих матеріалів архівних документів з окремих питань порушило б їхню цілісність... тому розпорощення таких матеріалів... є небажаним»³⁴.

РНК РСФРР стояло на позиції нерозподілу віденських фондів, підкреслюючи, що вони становлять не менший інтерес для установ всесоюзного значення. Проте підкреслила у своєму зверненні, що Україна може отримати копії з окремих документів, а також поставити це питання на розгляд спеціальної комісії ЦВК СРСР з передання союзним республікам матеріалів з РСФРР.

Цей приклад яскраво засвідчує, що Росія чітко дотримувалась проголошених та затверджених науковими установами РСФРР принципів розподілу архівних матеріалів. Позиція ж України відповідала її намаганням залучити всі можливі українські архівні матеріали до ЄДАФ УСРР.

До початку роботи підкомісії, де мали формуватися основні принципи розподілу архівних матеріалів, Укрцентрархів визначив групи архівних фондів, що перебувають за межами України. До першої групи зараховувались ті, що утворились в Україні й були вивезені з її території в період громадянської війни. Друга група складалась із фондів, утворених в Україні, але вивезених з її території в межі Союзу до березня 1917 р. Третя група містила фонди, сформовані в межах території РСФРР, але які своїм змістом належали до історії України.

Відповідно до складених категорій архівних фондів ЦАУ УСРР вважало, що документи першої групи підлягають безумовному поверненню в Україну. Питання передання їх не повинні входити до компетенції комісії при ЦВК СРСР, оскільки належність їх Україні є беззаперечною. Архівні матеріали другої групи теж належать Україні, але можливість суперечки щодо деяких із них потребує обговорення в комісії. Третю групу Укрцентрархів залишив без коментарів.

З приводу першої та другої груп ЦАУ УСРР вимагало від Центрархіву РСФРР надати список фондів, стосовно яких у Росії існують заперечення щодо їх приналежності УСРР. Передбачалось, що в першу чергу має відбутись виявлення фондів цих груп у Москві, Ленінграді, Тулі, Брянську, Саратові та Сталінграді. На думку українських експертів,

саме туди під час громадянської війни був евакуйований основний масив українських архівів³⁵.

Поділ українських архівних матеріалів, вироблений Укрцентрархівом, мав більше теоретичний, ніж практичний характер. Він ілюстрував погляд ЦАУ УСРР на фонди, що перебувають за межами країни та на шляхи їх передання. Але втілення цього плану в роботу комісії при ЦВК СРСР чи перемовний процес між Центрархівами республік був абсолютно неприйнятним.

З початком функціонування комісії Укрцентрархів за дорученням ВУЦВК розробив ряд заходів з «виявлення на території України та за її межами і зосередження в державних архівосховищах матеріалів з історії жовтневої революції та громадянської війни»³⁶. У грудні до Москви був направлений Д. Багалій для виявлення та обстеження архівних матеріалів, що підлягають поверненню в Україну. Синхронно з пошуком матеріалів у Росії їх проводили і в інших регіонах СРСР. У серпні 1925 р. на Кавказ було відряджено представника Укрцентрархіву С. Тетіна для перевірки грузинських архівних установ. Одночасно ухвалили клопотання про дозвіл забрати з Грузії українські архівні фонди, вивезені туди під час евакуації³⁷.

Наприкінці 1925 р. було сформульовано модель взаємообміну архівними матеріалами між Україною та Росією. Вона окреслювала вектори роботи Центрархівів республік та їхні позиції, хоча чітко не прописувала юридичну базу цієї роботи. Знову постало питання, що часткове повернення архівних матеріалів, вивезених до війни та евакуйованих під час війни з України, не задовольняє ЦАУ УСРР, його мета – зосередження усіх українських архівних фондів. Хоча Центрархів РСФРР сприяв розшуку українських матеріалів, перевезених під час громадянської війни до його архівосховищ, проте видати ті, що були вказані в українських списках, було неможливо з огляду на розпорощення фондів.

У лютому 1926 р. до своїх обов'язків приступила підкомісія з вироблення основних положень розподілу архівних матеріалів у складі Невського, В. Максакова, М. Мелешка, М. Рубача та експертів Довнар-Запольського, Любавського і Я. Ждановича.

Окресливши основні напрями роботи, підкомісія поступово розробляла фундаментальні принципи розподілу архівних фондів для головної комісії. Вона визначила три найголовніші питання для розгляду на своїх засіданнях: ситуація щодо неподільності фондів; проблеми щодо вивезених з те-

риторій республік архівних матеріалів; поділ сформованих колекцій архівних матеріалів.

У визначенні основних положень до розподілу архівних матеріалів поміж союзними республіками в підкомісії при ЦВК СРСР Україна намагалася всіма силами відстоювати умови, які б дали можливість повернути якомога більше архівних матеріалів. Російська сторона, навпаки, маючи більшість у складі комісії, встановила свої правила, при цьому допускаючи можливість отримання іншими союзними республіками лише невеликої частки фондів з наукових установ РСФРР.

Виробивши основні положення, підкомісія передала їх до комісії при ЦВК СРСР для подальшого доопрацювання і підготовки проекту з розподілу архівних матеріалів. Загалом комісія провела 5 засідань, у них брали участь представники РСФРР, УСРР, ЗСФРР, БСРР, УзСРР, експерти НКО, НКІС, Центрархівів республік та наукових установ Росії. Останнє засідання комісія провела 8 березня 1926 р., де було прийнято остаточний проект розподілу архівних матеріалів між союзними республіками. Свій звіт вона відправила на розгляд до ЦВК СРСР. Остаточний варіант проекту основних положень розподілу архівних матеріалів між союзними республіками був надісланий ЦАУ УСРР.

Таким чином, на 1926 р. була майже оформлена система взаємодії головних архівних управлінь Росії та України. Укрцентрархів розробив заходи щодо налагодження роботи із розшуку та повернення евакуйованих матеріалів. За сприяння російських архівних установ в Україну повернувся багатий масив документів. Проте найбільш цінні архівні матеріали перебували в установах всесоюзного значення. УСРР ініціювала створення комісії, котра виробила б основні положення розподілу документів, але ні російська, ні українська сторона не бажала поступатись в цьому принциповому питанні. Вирішення майбутньої долі українських архівних матеріалів залежало від подальших перемовин та політичної ситуації у СРСР.

¹Центральний Державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО). – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 2.

²Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 р. // Архівна справа. – 1925. – Книга 1. – С. 44–72.

³ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 483. – Арк. 3–5.

⁴ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 30–40.

⁵ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 14. – Спр. 102. – Арк. 4.

⁶ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 483. – Арк. 3–5.

⁷ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 588. – Арк. 227.

⁸Мітюков О. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973. – Київ, 1975. – С. 46–47.

⁹Центрархів ССР України // Архивное дело. – 1925. – Выпуск 3–4. – С. 187–188.

¹⁰ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 17.

¹¹Там само. – Арк. 1.

¹²ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 1–3.

¹³Багалій Д., Барвінський В. Українські архівні фонди в межах РСФСР // Архівна справа. – 1925. – Книга 1. – С. 34.

¹⁴Там само. – С. 34–44.

¹⁵Максаков В. Історія та організація архівної справи в СРСР. 1917–1945 рр. – М., 1969. – С. 167–169.

¹⁶ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 3818. – Арк. 1.

¹⁷Там само. – Арк. 3–6.

¹⁸Там само.

¹⁹Максаков В. Історія та організація архівної справи в СРСР. 1917–1945 рр. – С. 167–169.

²⁰Там само. – С. 76–77.

²¹Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 1289. – Арк. 26.

²²ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 174. – Арк. 18.

²³ДАРФ. – Ф. 5325. – Оп. 9. – Спр. 1289. – Арк. 27–32.

²⁴Там само.

²⁵Там само.

²⁶Там само. – Арк. 26.

²⁷Максаков В. Історія та організація архівної справи в СРСР. 1917–1945 рр. – С. 168.

²⁸ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 1289. – Арк. 31; ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 3818. – Арк. 7–8.

²⁹ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1476. – Арк. 1–22.

³⁰ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 174. – Арк. 11–16.

³¹ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 185. – Арк. 6 – 6 зв.; 97.

³²ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 14.

³³ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 3818. – Арк. 24.

³⁴ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 2604. – Арк. 9.

³⁵ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 26–31.

³⁶Мітюков О. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973. – С. 74.

³⁷ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 4375. – Арк. 1–2.

Наталія Шаронова,

завідувач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем
НТУ «Харківський політехнічний інститут»,
д-р техн. наук, професор,
голова Харківського осередку Української федерації інформатики

Актуалізація феномена електронних ресурсів бібліотек у системі наукових комунікацій

Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій: моногр. – Х.: ХДАК, 2008. – 289 с.

Образование есть процесс информационный по своей природе, поскольку включает в себя задачи обработки, хранения, передачи и приумножения знаний в масштабах всего общества.

В. Стражев

Сучасне суспільство, яке швидко змінюється й стрімко інформатизується, останнім часом стали називати суспільством знань. Одне із центральних завдань у цьому суспільстві, спрямованому на розвиток створення і накопичення інформації і знань, відводиться системі наукових комунікацій, в якій важливу роль відіграють бібліотечні інформаційні ресурси. В умовах розвитку технологій інформаційного суспільства відбувається перехід від книжкової культури до культури мультимедійної, при цьому посилюється соціальне значення бібліотек та їхніх електронних ресурсів, найважливішою функцією яких визначається комунікаційна. Це пов'язано з тим, що розвиток мережних технологій розмиває поняття наукової і не наукової інформації, оскільки пошукові системи не розрізняють суто наукову проблематику з загальнокультурною, розважальною, псевдонауковою. Тому завданням першочергового значення є адекватне відображення достовірних і якісних наукових ресурсів у системі традиційних бібліотек. Вирішення такого складного завдання взяла на себе Г. В. Шемаєва у своїй монографії.

Монографічне дослідження спрямоване на теоретизацію феномена електронних ресурсів бібліотек як актуального масиву наукової інформації, що використовується для соціальних і специфічних потреб науки.

Базою дослідження Г. В. Шемаєва обрала електронні ресурси бібліотек України, які є найбільш наближеними до науки, серед яких вона виділила ресурси бібліотек України національного, регіо-

нального, галузевого значення та бібліотек науково-дослідних установ.

Структура монографічного дослідження визначається логікою подання матеріалу та складається зі вступу, п'яти розділів, післямови та списку використаної літератури.

У вступі авторка обґрунтовує роль і значення електронних ресурсів бібліотек у системі наукових комунікацій як феномена ХХІ століття, визначає основні завдання дослідження, доводить доцільність обраної структури монографії.

У першому розділі «Соціально-комунікаційний потенціал бібліотек» розкрито соціальний і комунікаційний потенціал через термінологічні визначення самого поняття «електронні ресурси» та їх комплексу: електронні каталоги, бази даних, електронні бібліотеки, портали, репозитарії, навігатори, дискусійні списки розсилу, форуми, телеконференції, мультимедійні ресурси. Важливим є застосування для цього порівняльного аналізу визначень понять в українському та зарубіжному бібліотекознавстві.

З метою поглибленого розуміння соціально-комунікаційного потенціалу бібліотек авторка застосовує історичний підхід, що дозволило їй визначити основні історико-культурні традиції, які зберігаються протягом розвитку суспільства, зокрема науки, наповнюються новим змістом і змінюють форми. З урахуванням визначених характеристик електронних ресурсів вона здійснила аналіз сучасного стану інформаційного забезпечення науки України, залучивши теоретичні і практичні підхо-

ди провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі бібліотекознавства.

У другому розділі «Бібліотеки України в інформаційній інфраструктурі науки» Г. В. Шемаєва розглядає інформаційну інфраструктуру науки та роль бібліотек з точки зору соціально-комунікаційного, соціально-організаційного та соціально-психологічного підходів. З точки зору соціально-комунікаційного підходу вона визначає інформаційну інфраструктуру науки як систему відносин, що забезпечує задоволення інформаційних потреб науковців та реалізацію їх надбань у духовній і матеріальній сферах суспільства, охоплює інтереси держави, громадян і наукової соціальної інституції. Важливим компонентом такої системи вона вважає інформаційні ресурси за рівнем когнітивної насиченості потоку інформації, віддачі у різних сферах суспільства; організаційні якості інформаційно-комунікаційних структур, умови використання інформаційних продуктів та послуг.

З точки зору соціально-організаційного підходу авторка розглядає структуру наукового комплексу за формами, регіональним поділом, відомчою підпорядкованістю, секторами науки; кадрову складову – за рівнем підготовки та перепідготовки, кількістю, структурою, сферами діяльності; матеріально-технічні ресурси – за рівнем забезпеченості наукової сфери; систему методів та методик наукових досліджень – за станом відповідності міжнародним стандартам; фінансові ресурси – за станом фінансування та розподілом між секторами науки. З точки зору соціально-психологічного підходу розглянуто психологічні фактори відносин між науковцями у сфері реалізації науково-дослідницьких розробок, формальних і неформальних зв'язків між ученими, їх співвідношення між собою, ставлення їх до засобів, форм і каналів наукової інформації, даних і знань.

Зазначені підходи дали змогу авторці визначити основні тенденції, що характеризують комунікаційне середовище науки, до яких вона віднесла розвиток системи електронних наукових публікацій; посилення значення електронних наукових архівів, репозитаріїв; зростання популярності електронних бібліотечних каталогів та баз даних; збільшення кількості наукових електронних бібліотек і порталів; зростання важливості електронної пошти, телеконференцій, дискусійних груп, форумів, блогів, персональних веб-сторінок вчених тощо; застосування мультимедійних технологій.

У третьому розділі «Характеристика електронних ресурсів бібліотек України» здійснено аналіз

електронних ресурсів бібліотек України на різних рівнях: національному, регіональному, галузевому, спеціалізованому. Одним із істотних елементів системи інформаційного забезпечення науки авторка визначає генерацію й поширення власних електронних ресурсів, що сприяє включенню і поширенню результатів досліджень української наукової думки у світовому інформаційному просторі та організації доступу до зарубіжних. Значну увагу вона приділяє ролі власних електронних ресурсів у системі наукових комунікацій, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; бібліотек регіонального рівня, зокрема Харківського регіону; провідних галузевих бібліотек: Державної науково-технічної бібліотеки України, Національної наукової медичної бібліотеки, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки; бібліотек вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, досліджує типологічний склад електронних ресурсів бібліотек, ступінь використання їх українськими вченими. Залучення значного масиву емпіричних даних, одержаних авторкою особисто, дало їй змогу визначити вплив електронних ресурсів бібліотек на стан інформаційного забезпечення потреб вітчизняної науки та виявити недоліки, до яких вона віднесла недостатній рівень наповнення і структуризації електронних ресурсів, недосконалість пошукових процедур, слабкість системних зв'язків і координації інформаційно-обмінних відносин, незадовільний стан управління інформаційними потоками тощо.

Визначення ролі і місця бібліотек України в системі інформаційного забезпечення потреб науки як соціального інституту і сфери проведення наукових досліджень науковцями різних галузей дало змогу авторці окреслити такі магістральні завдання бібліотек:

- формування інноваційно-інформаційного середовища науки;
- створення комплексу наукових електронних ресурсів на спеціалізованому, регіональному, галузевому та національному рівнях;
- підвищення наукової інформативності бібліотечних сайтів завдяки розширенню репертуару як опублікованих, так і неопублікованих результатів наукових досліджень;
- організація допомоги співробітникам наукових та освітніх установ в архівації їх наукових робіт та проведенні поцифрування друкованих наукових документів;
- вилучення, перероблення, структурування знань для відображення їх у системі електрон-

них ресурсів та організація транспортування знань;

- створення умов комфортного доступу до знань та сприяння розширенню кола користувачів наукової інформації.

У четвертому розділі монографії «Диверсифікація каналів і засобів системи наукових комунікацій та їх вплив на інформаційно-комунікаційну діяльність бібліотек» дослідниця характеризує систему наукових комунікацій, канали і засоби в цій системі, розкриває вплив електронних каналів і засобів, які змінюють ієрархічно організовані наукові комунікації на нові моделі. Г. В. Шемаєва відзначає, що значну роль у системі наукових комунікацій сьогодення, компонентами якої є традиційні та електронні канали, різноманітні засоби і форми, відіграють бібліотечні електронні ресурси, розвиток яких позначається переводом в електронну форму традиційних джерел інформації, розширенням та збагаченням комплексу форм і засобів наукової взаємодії в електронному середовищі. Визначається, що значний вплив на формування нових комунікаційних відносин справляють мультимедійні технології, забезпечуючи багатство змісту, синкретизм форми, поєднання різних видів текстової, графічної, звукової, відеоінформації та різноманітність засобів їх вилучення і представлення.

У монографії відзначається, що розвиток електронних каналів і засобів наукової комунікації сприяє трансформації бібліотеки в складну систему, яка вирізняється багатокомпонентністю, інтегральністю, поєднанням лінійного і нелінійного подання інформації. Визначення впливу диверсифікації каналів і засобів системи наукових комунікацій на діяльність бібліотек дало змогу дійти нового висновку про зростання ролі в інформаційному забезпеченні науки всіх бібліотек, незалежно від типу, виду, підпорядкованості. Авторка доводить, що в умовах розвитку інформаційного суспільства стираються відмінності між науковими та іншими видами бібліотек у зв'язку з тим, що урівнюються їх можливості щодо організації доступу до віддалених наукових ресурсів.

У п'ятому розділі «Формування стратегій розвитку електронних ресурсів в системі наукових комунікацій» авторка визначає основні стратегії розвитку електронних ресурсів бібліотек України, до яких відносить стратегії професійної комунікаційної взаємодії бібліотечних фахівців в електронному середовищі, стратегії збагачення, аналітичної діяльності та управління електронними ресурса-

ми. Першочерговою стратегією розвитку електронних ресурсів бібліотек України в системі наукових комунікацій вона вважає професійну взаємодію фахівців бібліотечно-інформаційної сфери, основним змістом якої є створення відповідного професійного клімату для здійснення стратегій, спрямованих на розкриття потенціалу електронних ресурсів, уведення їх до сучасних каналів наукових комунікацій, формування єдиного інформаційного простору.

До стратегій збагачення системи електронних ресурсів авторка відносить нові форми наукової взаємодії, розширення спектра видів і типів документів в електронних ресурсах, що відбивають результати науково-технічних досліджень в усіх галузях знань, установлення тісніших зв'язків між виробниками таких ресурсів; до стратегій аналітичної діяльності – подання електронних ресурсів у формі аналітичних описів для цілеспрямованої діяльності фахівців та вчених на основі розроблення оціночних критеріїв наукового знання із застосуванням соціально-когнітивних принципів, а до стратегій управління електронними ресурсами та знаннями – поєднання управління функціонально-організаційними формами, їх інформаційним наповненням, окремими фрагментами знань.

Визначення саме таких стратегій Г. В. Шемаєва пов'язує, головним чином, з розгортанням змісту інформаційно-бібліотечної діяльності за рахунок презентації наукових здобутків в електронному середовищі, з розширенням електронних форм подання результатів наукових досліджень та засобів наукової взаємодії, збільшенням типів та видів універсальних, галузевих, предметно орієнтованих електронних ресурсів у національних і глобальних мережах.

У монографії визначено, що на формування основних стратегій розвитку електронних ресурсів бібліотек України як активної частини інтелектуальних ресурсів істотно впливають такі найважливіші чинники, як: соціально-комунікаційний потенціал бібліотек, історико-культурні традиції, інфраструктурні особливості бібліотечної діяльності в системі науки, стан і тенденції розвитку електронних ресурсів бібліотек України різних типів і видів, застосування сучасних каналів, засобів та інструментів комунікативної взаємодії у науці, інтеграція і диференціація наукової діяльності, дистанційний характер сучасних наукових комунікацій, поширення електронних форм подання результатів наукових досліджень в інформаційному просторі науки і суспільства тощо.

Безперечною заслугою авторки є застосування різних підходів до здійснення характеристики електронних ресурсів бібліотек України, визначення їх властивостей у системі наукових комунікацій та стратегій розвитку.

Монографічне дослідження, проведене Г. В. Шемаєвою, є комплексним завершеним дослідженням, привертає увагу оригінальністю, багатоаспектністю викладеного матеріалу із застосуванням

міжнародного досвіду і теоретичного доробку зарубіжних і вітчизняних фахівців у галузі бібліотекознавства, інформатики, соціології, є вельми корисною працею для науковців і практиків у галузі бібліотекознавства. Написана простою, зрозумілою мовою, монографія посяде своє місце на книжковій полиці не тільки тих, хто працює у бібліотеці, але й тих, хто любить й цінує книгу та наукове спілкування.

Валентина Кисельова,

завідувач відділу історичного краєзнавства
Державної історичної бібліотеки України

Лідія Вовк,

головний бібліограф Державної історичної бібліотеки України,
канд. іст. наук

Бібліотечне краєзнавство в контексті підготовки бібліотечно-інформаційних кадрів України

Кушнарєнко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник – К. : Знання, 2007. – 502 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Здобуття Україною незалежності стало могутнім стимулом відродження краєзнавства як сфери науково-практичної діяльності та громадського руху, активному розвитку якого сприяють бібліотечні установи. Бібліотечне краєзнавство є пріоритетним напрямом діяльності державних бібліотек України регіонального і місцевого рівнів, які мають діяти в тісній співпраці з іншими бібліотеками та документно-комунікаційними структурами регіону для повного й оперативного задоволення краєзнавчих інформаційних потреб користувачів.

Нинішній етап розвитку вітчизняного бібліотечного краєзнавства ознаменований його поступальним сходженням на орбіту сучасного цивілізаційного простору, реальною орієнтацією на загальноєвропейські та світові цінності з одночасним збереженням і розвитком власних багатих традицій, національно-культурної і територіально-культурної ідентичності. Відомо, що європейське і світове бібліотечно-інформаційне співтовариство насамперед зацікавлене в отриманні оригінальної української

ознавчої та краєзнавчої інформації, головними фондоутримувачами якої є бібліотеки нашої країни. Тобто, інтеграція вітчизняної бібліотечної галузі у світовий інформаційний простір значною мірою залежить від якості та доступності краєзнавчих продуктів і послуг бібліотек України власної генерації.

За цих умов стратегічного значення набуває змістовне й організаційне вдосконалення краєзнавчої діяльності бібліотек України, що посилює суспільну значущість фундаментальної підготовки нової генерації вітчизняних бібліотечно-інформаційних кадрів, висуває нові вимоги до її належного теоретико-методологічного та методичного забезпечення.

Важливим кроком у цьому напрямі став підручник професора Харківської державної академії культури, доктора педагогічних наук Н. М. Кушнарєнко «Бібліотечне краєзнавство», підготовлений до друку видавництвом «Знання» у 2007 році. Безумовно, це позитивно з багатьох поглядів.

Передусім, сучасна бібліотечна освіта України і країн близького зарубіжжя ще не має достатнього теоретико-методичного забезпечення цього напрямку наукового мислення. Існуючі посібники, зазвичай, не висвітлюють системної суті бібліотечного краєзнавства, обмежують його зміст та структуру окремими аспектами. У рецензованому підручнику українського автора бібліотечне краєзнавство вперше розглянуто як системну сферу науково-практичної діяльності, яку складають п'ять взаємопов'язаних підсистем: практика (краєзнавча діяльність бібліотек різних типів і видів); наука (краєзнавче бібліотекознавство та краєзнавче бібліографознавство); освіта (підсистема підготовки і підвищення кваліфікації фахівців у галузі бібліотечного краєзнавства); управління (регулювання та організація краєзнавчої бібліотечної діяльності на різних рівнях її інституалізації – від усеукраїнського до конкретно-бібліотечного); преса (закономірності концентрації та розсіювання інформації з бібліотечного краєзнавства в цілому й краєзнавчої діяльності бібліотек зокрема).

Необхідно відзначити, що вихід друком такого унікального та якісного підручника – подія, оскільки його підготовлено в закладі, де наукове розроблення цих питань, щоправда, переважно в бібліографічному аспекті, ведеться з початку його існування. Автором підручника є людина, котра присвятила дослідженню цього кола проблем багато років наукової та викладацької діяльності, яку характеризує авторитетність і плідна багаторічна співпраця з провідними українськими та зарубіжними науковцями і фахівцями в галузі бібліотечного краєзнавства, зокрема, зі співробітниками краєзнавчого відділу Державної історичної бібліотеки України. Характерною особливістю в цьому аспекті є вдале використання в посібнику теоретичних набуток наукової школи професора Н. М. Кушнарєнко та інших учених і практичних розробок спеціалістів цієї бібліотеки – осередку бібліотечного краєзнавства, що його досліджують, надають методичну допомогу регіональним книгозбірням з різних питань краєзнавчої бібліотечної діяльності. Зазначимо, що у тексті підручника, його передмові, іменному покажчику, списку рекомендованої літератури можна віднайти посилання на прізвища авторів та назви бібліотечних установ, які відіграли значну роль у системному розвитку бібліотечного краєзнавства, започаткуванні його інноваційних напрямів в умовах інформаційного суспільства.

Підручник вирізняється стрункою, продуманою

структурою викладення матеріалу. Це об'ємне видання складають десять ґрунтовних розділів і п'ятдесят підрозділів. Зміст і структура навчальної книги повною мірою відповідає логічній послідовності вивчення дисципліни: від визначення наукового статусу краєзнавства як науково-практичної діяльності та теоретико-методологічних засад бібліотечного краєзнавства, його місця в системі краєзнавчих та бібліотечно-бібліографічних знань, розкриття основних етапів його виникнення і розвитку через розгляд сутності та сучасних напрямів краєзнавчої діяльності бібліотек до визначення перспективних тенденцій оновлення і реформування бібліотечно-інформаційної освіти в краєзнавчому контексті.

Важлива перевага рецензованого видання – органічне поєднання академічного енциклопедичного підходу, глибокого наукового змісту та доступності викладу матеріалу. Підручник добре відпрацьований у методико-дидактичному плані, містить чіткі й зрозумілі дефініції, структурно-логічні схеми, ґрунтовні списки літератури, іменний і предметний покажчики. Глибина висвітлення матеріалу вдало поєднується з доступністю мови викладення. Кожен розділ посібника завершується завданнями для самоконтролю, збагачуючи пізнавальний потенціал книги, стимулюючи творчу активність читачів.

Це підручник нового покоління, спрямований на формування вмінь та навичок самостійної творчої діяльності; сучасного бібліотечно-інформаційного світогляду; глибокого розуміння системних взаємозв'язків, що існують у бібліотечному краєзнавстві; інноваційної поведінки та розвитку креативного потенціалу особистості. Він характерний оригінальним авторським підходом до висвітлення навчального матеріалу, глибоким опрацюванням фундаментальних теоретичних і методологічних питань, історії та сучасних проблем краєзнавчої діяльності бібліотек України і світу, постійною увагою до освітянських проблем, пов'язаних із підвищенням якості підготовки фахівців для краєзнавчої сфери бібліотечної діяльності.

Слід констатувати, що підручник «Бібліотечне краєзнавство» відповідає всім вимогам класичної університетської освіти, має вагому наукову, методичну і практичну цінність та заслуговує на серйозну увагу студентів, аспірантів, докторантів, викладачів, науковців, практичних бібліотечних працівників, усіх, хто цікавиться історією та сучасними проблемами бібліотечного краєзнавства в добу інформатизації та глобалізації суспільства.

SUMMARY

H. Kovalchuk. **Creation of electronic information resources of book monuments in the VNLU**

The article is devoted to the methodical treatment and problem questions about the preparation of the electronic catalogues and the full-text databases – rare and valuable editions. Also the information about the results of the Rare and Old-Printed Books Department of the V. Vernadsky National Library of Ukraine work in this field is brought.

D. Slipetsky, V. Gorbunov, O. Sergeyeva. **Development of the IBSS NASU electronic repository based on the freely available software**

The article describes experience of open electronic archive (e-repository) development in the Institute of Biology of the Southern Seas of National Academy of Sciences of Ukraine (IBSS NASU) based on the freely available open source software (DSpace).

I. Makeeva. **Model of the expert of a higher educational institution's library**

The article deals with theoretical methodological problems of building a librarian model of higher educational establishments.

Modeling as a universal way of cognition is used in order to study certain requirements presented to a librarian of a university. Without it modeling it impossible to make a rational approach to the content of preparing and further training of librarians, adequate forms and methods of learning, effective technologies.

The author dwells upon the basic components of the model constructed. They are the following:

- professional activity as far as it is a process where an individual is formed;
- professional culture (a system of professional knowledge, experience and skills);
- Informational culture which provides for a complex of knowledge and skills in the field of digital technologies;
- ability for self-education, acquiring professional skills and perfecting qualification.

Building a model is not the end in itself. Under modern conditions when possibility to increase the staff is limited and the volume and complexity of tasks are growing it is necessary to think over the well – founded personnel selection for high education establishment libraries.

O. Bugaeva. **Information resources of Kiev museums: a problem of Ukrainian iconography's sources**

In article the problem of the iconographical sources as one of priority direction of the Ukrainian biographics is surveyed. The exposition funds of museums of Kyiv was carried out. The attempt of generalization available of iconographical of a resource is realize.

D. Hetman. **The restitution of archival Ukrainian treasures from RSFRR (1921–1926)**

After the peace treaty between Poland, Soviet Russia and Ukraine signed in 1921 Ukrainian Soviet Social Republic had a possibility to start the policy of preserving national Ukrainian cultural treasures. The archival sphere was not exception. During the 1920–1921 the government of Ukraine using a Russian example creates the main Ukrainian archival instituti-on (Ukrcentrarhiv). In 1923 Ukrcentrarhiv began to examine Ukrainian and Russian archives in order to get information about the archival fond that had been evacuated to RSFSR. It was the first step of the beginning of the process of the restoring Ukrainian archival treasures from Soviet Russia. In 1923–1925 Ukraine with the help of Russian archival and state governs had restored great number of evacuated archival materials and funds.

The success in the restoring evacuated archives from Russia was a base for the next step of the Ukrainian policy in this aspect – the restoring archival materials that were exported from Ukraine to the Russian Empire in XVIII – XIX centuries. D. Bagaliy and V. Barvinskiy in 1925 created a list of Ukrainian archives that were located in Russia. The list had included 32 positions from Russian institutions as Ministry of Justice, Ministry of foreign Affairs, Public library, library of the Academy of sciences, Rumiancevskyi museum. In this point of Ukrainian external policy to reach an expectable result was problematically because of a positional of Russia. For all scientific institutions in RSFSR desire of URSR to restore these materials was seemed as the abolishing of archival collections that was important for worldwide science.

Naturally, that URSR and Ukrcentrarhiv were hoping for its realizations. After the discussions between governments Ukraine was informed that only part of the archives from the list could be restore to URSR. For Ukraine position of RSFSR was unacceptable because URSR wanted to restore all archives.

The situation about the Ukrainian archives was critical because Russia wanted to preserve their funds, Ukraine to restore them. Central Executive Committee of the Union of the Social Soviet Republics in order to resolve the problem created in September 1925 a commission that had to divide archival funds between the republics. At the end of 1925 commission developed a model of the dividing archives.

However, there were problems in some points of this model. But still to 1926 Ukraine had moved forward in the questions of the restoring and restitution archives from RSFSR. It was stage when USRS restored some evacuated funds and came to a hardest problem – restoring unique Ukrainian archival materials. The resolving of this question was depending on the future policy of the USSR towards Ukrainian Republic.